

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**ÇOCUKTA DİNİ SORUMLULUK BİLİNCİNİN ORTAYA
ÇIKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

RECEP MURAT

İstanbul, 2006

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**ÇOCUKTA DİNİ SORUMLULUK BİLİNCİNİN ORTAYA
ÇIKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

RECEP MURAT

Danışman: PROF. DR. ABDURRAHMAN DODURGALI

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV

I. BÖLÜM

KİŞİLİK, BENLİK VE SORUMLULUK BİLİNCİ

Giriş	1
A-KİŞİLİK VE BENLİK	2
1-Kişiliğin Tanımı	2
2-Kişilik Kuramları	6
3-Kişilik Oluşumu ve Gelişimi	9
a-0-1.5 Yaş Arası Kişilik Gelişimi.....	10
b-1.5-3 Yaş Arası Kişilik Gelişimi	12
c-3-6 Yaş Arası Kişilik Gelişimi.....	13
d-6-12 Yaş Arası Kişilik Gelişimi	14
e-12-20 Yaş Arası Kişilik Gelişimi.....	15
4-Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler	17
a-Aile.....	18
b-Aile Dışı Faktörler	21
(1)-Okul	21
(2)-Akran Grupları	23
(3)-Kitle İletişim Araçları	25
5-Benlik	28
6-Benlik Gelişimi.....	30
B- SORUMLULUK BİLİNCİ VE DİNİ HAYATTAKİ YERİ	37
1-Sorumluluk Bilincinin Tanımı ve Kaynağı	37
2-Sorumluluk Bilincinin Kazanılmasına Etki Eden Faktörler	41
a-Aile.....	41
b-Aile Dışı Faktörler	44
(1)-Okul	44
(2)-Gelenek, Görenek, Örf ve İnançlar.....	45
3-Dini Açıdan Sorumluluk Bilinci ve Kaynağı	47
4-Dini Hayatta Sorumluluk Bilincinin Önemi.....	51
5-Dini Sorumluluklar	53

II. BÖLÜM
DİNİ AÇIDAN SORUMLULUK BİLİNCİNİN KAZANDIRILMASINDA
AİLENİN YERİ VE ÖNEMİ

A-AİLENİN EĞİTİMDEKİ YERİ VE ÖNEMİ	55
B-ANNE-BABA YAKLAŞIMLARI.....	60
1-Otoriter Anne-Baba Yaklaşımları	61
2-İlgisiz ve Kayıtsız Anne-Baba Yaklaşımları	62
3-Koruyucu Anne-Baba Yaklaşımları.....	63
4-Hoşgörülü Anne-Baba Yaklaşımları.....	64
C-AİLE BİREYLERİNİN EĞİTİM GÖREVLERİ.....	66
1-Anneye Düşen Görev	68
2-Babaya Düşen Görev.....	70
3-Büyükanne ve Büyükbaba'ya Düşen Görevler	72
D-SORUMLULUK BİLİNCİ KAZANDIRMADA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ	73
1-Örnek Olay: Ali'nin Sorumluluk Listesi	74
2-Örnek Olaydan Çıkarılan İlkeler.....	75

III. BÖLÜM
GELİŞİM EVRELERİ VE SORUMLULUK BİLİNCİ

GELİŞİM EVRELERİ VE SORUMLULUK BİLİNCİ	81
1-Bebeklik Evresi Gelişim Özellikleri	84
Bebeklik Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne- Babanın Dikkat Etmesi Gerekenler	87
2-İlk Çocukluk Evresi Gelişim Özellikleri.....	93
İlk Çocukluk Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne- Babanın Dikkat Etmesi Gerekenler	95
3-Son Çocukluk Evresi Gelişim Özellikleri	102
Son Çocukluk Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne- Babanın Dikkat Etmesi Gerekenler	104
4-Ergenlik Evresi Gelişim Özellikleri.....	111
Ergenlik Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne- Babanın Dikkat Etmesi Gerekenler	115
SONUÇ	122
KAYNAKÇA	124

KISALTMALAR

<i>a.s.</i>	: Aleyhisselâm
<i>AÜFEF</i>	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
<i>c.c.</i>	: Celle celâluhu
<i>DEÜ</i>	: Dokuz Eylül Üniversitesi
<i>Fak.</i>	: Fakülte
<i>H.z.</i>	: Hazreti
<i>İSAV</i>	: İslamî Araştırmalar Vakfı
<i>M.Ü. İfav.</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>MEB</i>	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>par.</i>	: paragraf
<i>s.</i>	: sayfa
<i>s.a.v.</i>	: Sallallahu aleyhi ve sellem
<i>TDK</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>trc.</i>	: tercüme
<i>Üniv.</i>	: Üniversite
<i>vb.</i>	: ve benzeri
<i>vs.</i>	: vesaire
<i>YYÜFF</i>	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Fakültesi

ÖNSÖZ

İyi ve kötü şeyler yapmaya uygun olarak yaratılmış olan insan; görme, işitme, bilme ve kudret gibi konularda sınırlı, yaptığı ve yapacağı şeylerde ise sorumlu bir varlıktır.

Kur'an-ı Kerim'de Allah "*Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.*" (Nahl, 93) "*Sizi boş yere yarattığımızı ve gerçekten huzurumuza geri getirmeyeceğimizi mi sandınız?*" (Mu'minun, 115) "*İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?*" (Kıyamet, 36) buyurmaktadır. Bu bakımdan sorumluluk bilinci içindeki bireyler, iyi davranışlarda bulunurlar, kişisel çıkarlarını millet çıkarları önüne geçirmezler, halka hizmet Hakka hizmet prensibi doğrultusunda çalışırlar.

Allah'ın "*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür, kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*" (Zilzal, 7-8) ifadesi, ailede insanların gönüllerine yerleştirildiğinde, bugün şikayet ettiğimiz yanlışlıkların büyük bir kısmı sona erecek, kaliteli hizmet ortaya konulacak, insanların birbirine güveni artacak ve böylece birbirini seven insanların oluşturduğu mutlu bir toplum meydana gelecektir. Yani gerçek birlik ve dirlik, fertlere sorumluluk duygusunun aşılmasıyla, toplumda gözle görülür hale gelecektir.

İnsanın sorumluluğu kendinden başlar, ailesine, çocuklarına, yakınlarına, komşularına, milletine, hatta insanlığa doğru devam eder. Hepimiz bu sıralama doğrultusunda yani merkezden çevreye doğru görevlerimizi yerine getirmekle yükümlüyük. Allah bir ayetinde bu hususu bize şöyle bildirmektedir. "*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*" (Tahrim, 6) Allah bu ayette herkesin, önce kendi nefis muhasebesini yapmasını, varsa kötü davranışlarını terk edip iyiye dönüştürmesini, daha sonra da eşine, çocuklarına, yakınlarına, milletine, yani sözü geçen kişilere yararlı davranışlarda bulunması için öğüt vermesini, bu konuda her türlü tedbiri almasını emrediyor. Yükümlülüklerini böylece yerine getirenlerin daha dünyada iken cennete girmeyi hak etmiş olacaklarını bildiriyor.

Günümüz çağdaş dünyası kişiliğini, zekâsını ve yeteneklerini de geliştirmiş, kendine güveni olan, sorumluluk bilincine sahip bireyler aramaktadır. Özgür

düşünebilen ve gerektiğinde doğru bildiği düşüncesini ailesine ve diğer insanlara karşı savunabilen bunun için önüne çıkan ve çıkabilecek tüm zorlukları aşabilecek güce, ancak sağlam bir kişiliği olan ve sorumluluk duygusunu en güzel şekilde kazanmış bir birey sahip olabilir.

Çocuklarımıza sorumluluk duygusunun aşılacağı aile gibi kutsal bir ocakta, sağlıklı nesillerin yetişmesi için devletin ve milletin el ele vermesini sağlamak önemli sorumluluklarımızdandır. Zira güçlü ve mutlu milletler, temelinde sevgi ve hoşgörü olan, sorumluluk bilinciyle vazifesini yerine getiren nesiller yetiştiren milletlerdir.

Büyük bir heyecan ve gayretle hazırlamaya çalıştığımız “ÇOCUKTA DİNİ SORUMLULUK BİLİNCİNİN ORTAYA ÇIKIŞI” adlı tezimizde bu gerçekler bizim için hareket noktası ve ilham kaynağı olmuştur.

Bu çalışmamın hazırlanmasında, bana destek olan tez danışmanım değerli hocam Prof. Dr. Abdurrahman Dodurgalı’ya, yönlendirici önerileriyle büyük katkıda bulunan Prof. Dr. M. Faruk Bayraktar’a, yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Adil Bebek’e teşekkürlerimi sunmayı kendim için bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarım esnasında her türlü desteğini benden esirgemeyen sevgili eşim Rabia’ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

Çalışma ve gayret bizden, başarı şüphesiz Allah’tandır.

Recep MURAT
İstanbul 2006

I. BÖLÜM

KİŞİLİK, BENLİK VE SORUMLULUK BİLİNCİ

GİRİŞ

Hayat sorumluluklar zincirinin ardı sıra gelerek insanı kuşattığı bir döngüdür. Herkesin ister istemez bu zincirden geçmesi ve üstlenmek zorunda olduğu sorumlulukları elinden geldiğince yerine getirmesi gerekmektedir.

Kısaca sorumluluk; kişinin yaş, cinsiyet ve gelişim düzeyine uygun olarak yüklendiği –ya da yüklenmek zorunda kaldığı- görevleri yerine getirmesidir. Sorumluluk bilinci erken çocukluk evrelerinden itibaren gelişmeye başlar. Ancak sorumluluk bilinci çocukta durup dururken ortaya çıkmadığı gibi, kendiliğinden de gelişmez. Sorumluluk öğrenilebilen bir beceridir bu sebeple çocuklara, yaşlarına ve yeteneklerine uygun sorumluluklar verilerek ve yaptıklarının sonuçlarını görme imkânı sağlanarak sorumluluk bilinci kazandırılabilir.

Çok erken yaşlarda başlaması gereken, çocukta sorumluluk bilinci ve buna bağlı olarak da dini açıdan sorumluluk bilinci oluşturma çalışmalarında en büyük görev aileye düşmektedir. Çünkü çocukların birçok bilgi ve beceriyi kazanmalarında olduğu gibi sorumluluk bilincini kazanmaları da hayata gözlerini açtıklarında gördükleri ilk model ve ilk örnek olan anne ve babası aracılığıyla olacaktır.

İşte biz bu gerçeklerden yola çıkarak çok önemli olduğuna inandığımız tez konumuzu üç ana başlık altında incelemeye çalıştık.

Birinci bölümde, kişilik ve benlik konusu ile sorumluluk bilincini ve dini hayattaki yerini açıkladık.

İkinci bölümde ise, dini açıdan sorumluluk bilincinin kazandırılmasında ailenin yeri ve önemine yer verdik.

Üçüncü bölümde de, kısaca gelişim evrelerini ele alarak çocukta sorumluluk bilinci oluşturmada ebeveynlerin dikkat etmeleri gereken noktalara değindik.

Ayrıca bu ana bölümler değişik alt başlıklar altında daha geniş ve detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

A-KİŞİLİK VE BENLİK

1-Kişiliğin Tanımı

Sorumluluk ile kişilik birbirini tamamlayan iki kavramdır. Kişilik sahibi olmadan sorumluluk bilinci kazanılamaz. Birbirinden farklı birçok kişilik tanımı yapılmıştır bunun en önemli sebebi bu terimin günlük dilde çok farklı anlamlarda kullanılıyor olmasıdır.

Psikologlara göre kişilik, bireyin kendine has ve ayırıcı davranışlarının bütünü olarak tanımlanır. Kişilik, bir insanı diğer insanlardan ayıran bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin tümü¹, bireye özgü duygu, düşünce ve davranışların örgütlenip bütünleşmesi şeklinde tanımlanmıştır.²

Yine başka bir ifade ile kişilik, bir insanın bütün ilgi, tavır, yetenek, konuşma tarzı, dış görünüşü ve çevresine uyum tarzının özelliklerini özetleyen bir terimdir. Bununla beraber, dikkate değer bir husus da, kişiliğin kendine özgü ve ahenkli bir bütün oluşturmasıdır.³

Kişiliğin bu kadar geniş ve kapsayıcı bir kavram olması çok çeşitli şekillerde tanımlanmasına neden olmuştur. Örneğin davranışçı psikologlardan Watson kişiliği, bir insanın alışkanlıklarının ya da alışkanlık sistemlerinin toplamı olarak ifade eder. Sosyal psikologlardan Mark May ise kişiliği, insanın sosyal uyarıcı olma bakımından nitelikleridir diye ifade eder. Ona göre kişilik bir bakıma insanın toplumda oynadığı çeşitli roller ve bu rollerin başkalarının üzerinde bıraktığı tesirlerin tümüdür. Derinlik

¹ Adnan Kulaksızoğlu, **Ergenlik Psikolojisi**, 4.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001, s.106.

² Mahmut Tezcan, **Kültür ve Kişilik**, Ankara: Bilim Yayınları, 1987, s.17.

³ Feriha Baymur, **Genel Psikoloji**, 2.Baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1973, s.253.

psikologlarından Allport ise kişiliği, bireyin çevresine kendine has bir şekilde uymasını sağlayan psikofizik iç güçlerin dinamik bir örüntüsü olarak tanımlamaktadır.⁴

Doğan Cüceloğlu'na göre ise kişilik, bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimidir. Cüceloğlu bu kişilik tanımını 'İnsan ve Davranışı' adlı eserinde detaylı olarak incelemiştir. Kişilik tanımında geçen bireyin kendini diğer bireylerden ayırt edici ifadesi, o bireyi başkalarından farklı kılan özellikleri ifade etmektedir. Örneğin Abdullah adındaki arkadaşımızın kişiliğini tanımlarken, onun sabahleyin kahvaltı yaptığını, kahvaltısında çay içtiğini vb. söylersek Abdullah'ı diğer insanlardan ayırt eden bir özellik söylemiş olmayız. Halbuki, Abdullah'ın kişiliğini tanımlarken başka insanlarda pek görülmeyen, onu diğer bireylerden ayırt edici özelliklerinden bahsederek, onun hakkında daha çok bilgi vermiş oluruz. Mesela, Abdullah günde iki saat uyur, sabah kahvaltısı ve akşam yemeği yemez, ancak öğlen yer, ister erkek ister kadın ve yaşı ne olursa olsun, ilk tanıştığı herkesin elini öper. İşte böyle bir tanımlamada kullanılan özellikler Abdullah'ı diğer bireylerden ayırıcı özellikleri ifade ettiğinden Abdullah'ın kişiliğinin parçalarıdır.⁵

Cüceloğlu, kişilik tanımında kullandığı diğer bir kavram olan tutarlılık kavramıyla da, zaman boyutu içinde o kişinin benzer durumlarda davranışının pek değişmediğini ifade etmektedir. Örneğin bir çocuk düşünelim, hemen hemen her zaman başkalarına yardım eden, elinden geldiğince işbirliği yapan bir kimse olsun. Bir gün sinirli olduğu bir anda yardım etmeyi kabul etmediği için bu çocuğa yardım etmeyi sevmez diyemeyiz. Çünkü bu çocuk istisnai durumlarda nadiren bu davranışı göstermektedir ancak çoğu zaman başkalarına yardım eden ve elinden geldiğince işbirliği yapan bir kimsedir. Dolayısıyla bireyin tipik ve belirli durumlarda sık sık gösterdiği davranışlarını kişiliğinin bir parçası olarak kabul edeceğiz.⁶

Tanımda geçen yapılaşmış kavramıyla da Cüceloğlu, kişiliğin çok sayıda birimlerden oluşan bir sistem olduğunu, sistemin her birimin birbiriyle bağlantılı olarak bir örüntü geliştirdiğini ifade etmektedir. Bir insan iyi kalpli, yardım sever, sakin, uysal, ailesine bağlı, görevine düşkün olarak tanımlandığında herhangi bir çelişki görülmez.

---

⁴ Baymur, s.254.

⁵ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı**, 9.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997, s.405.

⁶ Cüceloğlu, s.405.

Kişilik özellikleri birbiriyle uyum içinde, tutarlı bir örüntü geliştirmiştir. Bir insanı iyi kalpli, huysuz, uysal, geçimsiz, son derece saygılı, saldırgan bir kimse olarak tanımlarsak bu tanımlamada kişiliği oluşturan özelliklerin bir yapısını, birbirleriyle ilişki kuruş biçimini, örüntüsünü görme imkânı yoktur veya görme imkânı olsa bile bu çok zordur ve bilinen bir kişilik yapısı da değildir. Cüceloğlu'nun kişilik tanımında kullandığı diğer bir kavram da ilişki kuruş biçimidir. Birey kendi içindeki duygu ve düşünceleri olduğu kadar, kendi dışındaki insan, olay ve nesnelere de algılar. Dolayısıyla bireyin kişiliği, iç ve dış çevreyle kurduğu ilişkinin biçimini belirler.⁷

İnsanın kişiliği söz konusu olunca onun bütünü, her yönü işe karışır. Bu sebeple, kişiliği incelemek için insanı bütünü içinde ele almak gerekir. Böylece her birey diğer bireylerden farklı ve kararlı bir bütün oluşturur.⁸

Kişiliği tanımlarken yapılan en önemli hata kişilikle zaman zaman eş anlamda kullanılan çeşitli terimlerin bulunmasıdır. Mesela karakter ve mizaç sözcükleri sık sık kişilik anlamında kullanılmaktadır. Bu noktada karakter ve mizacın tanımını yapmak kişiliği daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Karakter, kişiye özgü davranışların tümü olup, insanın fiziksel, duygusal ve zihinsel faaliyetine çevrenin verdiği değerdir. Bireyin karakteri, kişisel özelliklerle içinde yaşanılan çevrenin değer yargılarından oluşmaktadır. Allport'a göre karakter, insanın içinde yaşadığı çevrede geçerli olan değer yargılarını ve ahlak kurallarını kullanım biçimidir.⁹ Alfred Adler'e göre ise karakter ruhsal bir tavırdır; bir insanın içinde yaşadığı çevreye yaklaşımının özelliğini ve ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır; bir insanın önemli bir şahıs olmak için gösterdiği gayretlerin o insanın sosyal duygusu istikametinde gelişmesini sağlayan davranış kalıbıdır.¹⁰ Ona göre karakter özelliği denilen şey ise içerisinde yaşadığı dünyaya uyum sağlamaya çalışan bir bireyin geliştirmiş olduğu bazı belli ifade tarzlarıdır. Şu veya bu ahlak veya estetik standartları bakımından bir davranış, doğru ya da yanlış olarak ifade edilince, kişilik özellikleri karakter özellikleri durumunu almış olur. Mesela dürüstlük, övünme, cömertlik ve

⁷ Cüceloğlu, s.405.

⁸ Z.Fulya Temel ve Ayşe B.Aksoy, **Ergen ve Gelişimi**, 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, Kasım 2001, s.15.

⁹ Tezcan, ss.18-19.

¹⁰ Alfred Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s.291.

gaddarlık hepsi birer kişilik özellikleridir ve toplum tarafından iyi veya kötü diye hüküm giyen hareketleri tasvir ettiklerinden aynı zamanda da birer karakter özelliğidir.¹¹

Toplumda insanlar karakterli ve karakersiz bireylerden söz ederler. Davranışlarını toplumda değer verilen ahlak kurallarına uygun olarak yönetebilen, sosyal değerler sistemini özümsemiş olan bireylere karakterli denilmektedir. Karakter, ilk yaşlardan itibaren sosyal yaşantılar sonucunda bir takım değer yargılarının benimsenmesi ile gelişir. Elbette ki bu benimsenen değerler kişiliğin bir yanını oluşturur ancak kişilik, karakteri de içine alan ve bir insanın kendine özgü bütün vasıflarını içeren bir terimdir.¹²

Karakter özellikleri, sanıldığı gibi doğuştan var olan özellikler değildir. Her bireyin kendi hayatını yaşaması ve herhangi bir durumda, her zaman bilinçli olmasa da, kendi kişiliğini ortaya koymasına imkân veren bir tür yaşama kalıbı olarak görülmelidir.¹³

Kişilikle karıştırılan diğer bir kavramda mizaçtır. Mizaç ya da diğer ifadesiyle huy, günlük hayatta bireye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesi olarak ifade edilebilir. Mesela çabuk kızmak, sıkılmak, neşelenmek, ruh çöküntüsü, keyifsizlik, huysuzluk gibi bireylere göre değişen görünüm mizaç özellikleridir. İnsanın duygulanım ve coşkularının bütünü olarak da ifade edebileceğimiz mizaç, kişiliğin karakter gibi yalnızca bir yanını oluşturmaktadır.¹⁴

Kişilikle karıştırılan karakter ve mizaç hakkında genel bir açıklama yaptıktan sonra bu iki kavramın kişilikle ilişkisini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz. Kişilik çoğu zaman karakter ve mizaç kavramları ile karıştırılır hatta bazen bu terimlerin eş anlamda kullanıldığı olur. Halbuki bu kavramlar kişilikle aynı anlama gelmezler yalnızca kişiliğin bir parçasını oluştururlar. Karakter öğrenmeyle kazanılır ve bu öğrenme insanın içinde bulunduğu toplumun ahlak anlayışı ve değerler sistemine uygun bir

---

¹¹ Tezcan, ss.18-19.

¹² Baymur, s.252.

¹³ Adler, s.292.

¹⁴ Tezcan, s.18; H.Mahmut Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İkinci Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1994, ss.34-35.

davranış tarzı benimseyip benimsemediğidir. Mizaç ise iç salgı bezlerinin az veya çok çalışması gibi kalıtımla gelen fizyolojik özellikler tarafından meydana gelir dolayısıyla üzerinde beden yapısı etkilidir ancak kişilik, karakter ve mizacı da içine alan daha kapsamlı bir kavramdır.

2-Kişilik Kuramları

Bilim adamları, fizik gibi nesnel doğaya dayalı bir bilimde bile, birbirinden farklı kuramlar geliştirmektedirler. İnsan, beden, duygu, düşünce ve inanç gibi farklı yönleri olan son derece karmaşık bir varlıktır. Bu nedenle insanı araştıran bilim adamları da doğal olarak farklı kişilik kuramları geliştirmişlerdir.¹⁵ Biz bu kuramlardan birkaçını kısaca inceleyeceğiz.

Sigmund Freud (1856-1939)'un Kişilik Kuramı

Derinlik psikolojisinin kurucusu olan Freud'a göre kişilik, id, ego ve süperegö olmak üzere birbirini etkileyen ve tamamlayan üç ayrı bölümden meydana gelmektedir.

İd, kişiliğin çekirdeğini oluşturan ham tabiattır. Kişiliğin bu bölümü içgüdüler, içtepeler, iştihalar, istekler ve ihtiraslar gibi birçok dinamik güçlerin hemhal olduğu bir yerdir. Burada haz prensibi hüküm sürer. Biyo-psikolojik ihtiyaçlar doygunluk peşindedir. İd'in önemli bir bölümü baskı altında tutulduğu için bilince açık değildir. Türkçeye ben olarak çevrilebilecek olan ego, id'in savunucusu ve koruyucusu gibidir. Ham tabiatı ifade eden id'in istek, ihtiyaç ve iştihalarını gerçekleştirme yollarını kontrol eder; böylece bireyi dış çevresinden gelebilecek tehlikelerden korumaya ve insanın başarısını ve güvenilirliğini sağlamaya çalışır. Bu bölümde id'de olduğu gibi, haz prensibi değil, gerçeklik prensibi hüküm sürer. Freud'a göre ego dış âlemlerle iç âlemin düzenleyicisi, ara bulucusu gibidir.¹⁶

Türkçeye üst-ben olarak çevrilebilecek olan süperegö Freud'un kuramında çevrenin temsilcisi durumundadır. Süperegö insanın içinde yaşadığı çevrede mevcut değer yargılarının birtakım yaşantılar sonucu benimsenmesi yoluyla zamanla oluşur.

---

¹⁵ Cüceloğlu, s.406.

¹⁶ Baymur, s.254.

Ancak süperego bir defa gelişikten sonra artık bireyin davranışlarını kontrol altına alan güçlü bir faktör haline gelir.¹⁷

İd, ego ya da üst-ben'in birinin diğerlerinden daha kuvvetli veya zayıf olduğu durumlarda farklı kişilik tipleri ortaya çıkmaktadır. Mesela üst-ben'i son derece gelişmiş olan ve diğer temel kişilik birimlerine baskın olan kişi büyük olasılıkla utangaç ve çekingen bir birey olur. Diğer taraftan da id'i baskın olan biri ise, kendi bencil istek ve arzularının hemen oluştuğu anda tatmin edilmesinden başka hiçbir şeyi göz önüne almayan ve yaşamda sürekli toplumla sürtüşme yaşayan, başkalarının haklarına, duygu ve düşüncelerine saygısız, kendine ve topluma zararlı bir birey olur.¹⁸

Freud, sosyal motiflere fazla yer vermemektedir. Bugün ise kişiliğin oluşumunda sosyal değişkenlere önem verilmektedir. Zira toplumdan soyutlanmış bir fert olamaz.¹⁹ Bu sebeple onun kişilik kuramının büyük bir kısmı farazîdir ve günümüzde geçerliliğini yitirmiştir.

Carl Gustav Jung'un Kişilik Kuramı

Jung, Freud'un kişilik kuramında cinsel dürtülerin fazla abartıldığını düşünmüş ve diğer dürtülerin önemli olduğunu savunmuştur. O, cinsel arzulardan daha çok, insanın amaçlarının olmasına ve bu amaçlara ulaşmak için bireyin hayatında gayret göstermesine önem vermiştir. Jung, psikolojide içedönük ve dışadönük kavramlarını ilk kullanan kişi olması bakımından önemlidir. Ona göre içedönük kimsenin düşünceleri ve ilgileri iç âlemlerine doğru yönelmiştir. Bu tip içedönük insanlar diğer insanlarla çok az birlikte olurlar. Diğer taraftan, dışadönük insanlar da sürekli başkalarıyla birlikte olmak ister ve hiç yalnız kalmak istemez Bir birey, etkin bir yaşam sürdürebilmesi için bu iki farklı yönü dengede tutması gerekir. Öte yandan kişilik sorunları, içedönüklük ve dışadönüklük arasındaki var olan dengesizlikten meydana gelmektedir.²⁰

---

¹⁷ Baymur, s.254.

¹⁸ Cüceloğlu, s.409.

¹⁹ Çamdibi, s.103.

²⁰ Cüceloğlu, s.415; Çamdibi, ss.103-104.

Eric Ericson'un Kişilik Gelişim Kuramı

Eric Ericson, insanın içinde yaşadığı çevreyle ilişkilerine ve ego'nun gereksinimlerine ağırlık vererek kişilik gelişimini çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Ericson'a göre, sonraki bütün kişilik gelişimi daha önceki kişilik gelişiminden evrimleşir ve bireyin ilk yaşantıları gelecekteki kimliğini kolaylaştırır ya da zora sokar. Ericson, bireyin doğumundan ölümüne kadar her birine özel bir psikolojik bunalımın eşlik ettiği sekiz evrelilik bir sıralama önermektedir.²¹ Bu evreler şunlardır:

<u>BUNALIM</u>	<u>DÖNEM</u>
Güvene karşı Güvensizlik	Bebeklik
Özerkliğe karşı Utanç ve Kuşku	Küçük Çocukluk
Girişkenliğe karşı Suçluluk	İlk Çocukluk
Çalışkanlığa karşı Aşağılık Duygusu	Orta Çocukluk
Kimliğe karşı Rol Karmaşası	Ergenlik
Yakınlığa karşı Yalıtılmışlık	Genç Yetişkinlik
Üretkenliğe karşı Durgunluk	Orta Yetişkinlik
Bütünlüğe karşı Umutsuzluk	İleri Yetişkinlik

Diğer Kişilik Kuramları

Alfred Adler'e göre, üstünlük duygusu insanların elde etmek istediği esas güçtür ve Freud'un iddia ettiği gibi cinsel dürtüden daha kuvvetlidir. İnsan diğer bireylerden baskın olmak, onlardan üstün olmak için çabalar. Bu çaba bireyin kişiliğini

²¹ Temel ve Aksoy, s.17; Kulaksızoğlu, ss.30-32.

etkiler.²² Özellikle Adler'e göre yaşam tarzı erken çocukluk yıllarında (dört- beş yaş) şekillenir. İnsanın algılaması, öğrenmesi hep bu yaşam tarzına göre olmaktadır.²³

Karen Horney, Harry Stack Sullivan ve Erich Fromm, bireyin sosyal yönüne daha fazla ağırlık verirler ve id'den çok, bireyin ego'sunu ön plana alırlar. Bu düşünürlere göre ego, id'le üst-ben arasında aracı olmanın ötesinde tek başına bir güçtür ve sosyal tanınma ister; olumlu amaçları gerçekleştirmeye çabalar ve kendisi için bağımsız bir yaşam geliştirir.²⁴

Albert Bandura, insan öğrenmesinin sosyal bir ortamda oluştuğunu ve çocukların en önemli öğrenme yaşantılarının diğer insanları gözlemleyerek oluştuğunu öne sürer. Bandura buna gözlem yoluyla öğrenme adını verir. Bu görüşe göre kişilik, başkalarının davranışını taklit ve gözleme yoluyla öğrenilmiş davranışlar örüntüsüdür.²⁵

3-Kişilik Oluşumu ve Gelişimi

Kişilik oluşumunu ve gelişimini bilmek ve bu gelişimin nasıl bir yol izlediğini belirlemek önemlidir. Ancak bu sayede insanların neden birbirinden farklı olduğunu, olaylara karşı neden farklı tepkilerde bulunduğunu anlayabiliriz. Bunun yanı sıra kişiliği etkileyen faktörleri bilirsek sağlıklı düşünebilen, kendine yetebilen, bağımsız hareket edebilen, sorumluluk bilincine sahip, gerek kendisine gerekse topluma faydalı bireyler yetiştirebiliriz.

Diğer gelişim alanları gibi çocuğun kişiliği de iki temel etmenin etkileşiminden oluşur: Kalıtım ve Çevre. Ancak kalıtım çocuğun kişilik yapısını, fiziksel ve zihinsel yapısından daha az etkiler; çevresel ve sosyal etmenler ise bu konuda çok daha fazla rol oynar. Kalıtımın etkisi yeni doğmuş bebekler arasındaki farklılıkta açık olarak görülür. Bazı bebekler sakin, bazıları hareketli, bazıları ise huysuz olurlar. Ancak onların başlangıçta gösterdikleri bu eğilimlerin ne yönde gelişeceği sosyal çevrelerindeki etmenlere bağlıdır. Örneğin doğuştan sakin bir bebek annesince ihmal edilir ya da sürekli olarak sert davranış görürse sonuçta huysuz ve tedirgin bir çocuk olabilir. Buda

---

²² Cüceloğlu, ss.415-426.

²³ Çamdibi, s.113.

²⁴ Cüceloğlu, ss.415-426; Kulaksızoğlu, ss.25-27; Çamdibi, ss.117-122.

²⁵ Cüceloğlu, ss.415-426.

gösteriyor ki, kişilik gelişimi büyük ölçüde sosyal bir olgudur ve çocuğun sosyal çevresi ile olan ilişkilerine çok yakından bağlıdır. Bu sebeple kişilik gelişimine bazen sosyalleşme ya da sosyal öğrenme de denir.²⁶ Şimdi genel hatlarıyla yaşlara göre kişilik gelişimini inceleyelim.

a.) 0-1.5 Yaş Arası Kişilik Gelişimi

Yeni doğan bebeğin çok önemli iki özelliğinden biri yaşayabilmesi için tümüyle başkalarına bağımlı ve muhtaç olmasıdır. Ona bakan, onu doyuran, koruyan biri olmazsa bebek yaşamını devam ettiremez. Bu temel özellik çocuğun daha yaşamının ilk anından itibaren başka insanlarla (anne veya anne yerini tutan bir başka kişi v.b) bir sosyal ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Yeni doğan bebeğin diğer önemli özelliği tümüyle kendi ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olmasıdır. Bu özelliğine egosantrik (Ben merkezlilik) de denebilir.²⁷ Ancak burada söz konusu olan bencillik bilinçli olarak kendi gereksinimlerini en ön planda tutmak değildir.

Bebek ilk ilişkisini bu çerçevede annesi ya da annelik görevini yapan kişi ile kurar. Çocuğun bu ilişki içinde iki temel ihtiyacı vardır: fiziksel bakım (doyurma ve korunma) ve sosyal bakım (sevgi ve duygusal yakınlık). Bu iki temel ihtiyacın nasıl ve ne ölçüde yerine getirildiğini bilirsek çocuğun ilerdeki kişiliğinin temeli hakkında çok şey öğrenmiş oluruz. Olumlu bir anne çocuk ilişkisinde çocuk zamanla annesini ve ona doyum veren, onu koruyan, rahat ettiren bir kişiyi bir ödül kaynağı olarak öğrenir, ona değer verir. Anne yokken arar, görünce sevinir, ona bağlılık duyar ve sınıksız bağlanır. Bebeğin kısa süre de olsa annenin gözden uzaklaşmasına dayanabilmesi bebeğin öz benliğine de varlığı artık kesinlik kazanmış bir anne tasavvurunun bulunduğunu gösterir. Anne bir süre gözden uzaklaşmış olabilir, fakat az sonra gelecektir, çünkü gözden şu anda silinmesi tümenden yok olması anlamına gelmez. Demek ki düzenli alma verme ilişkisi bebeğin zihninde annenin sürekliliğini sağlar. Anne çocuğa karşı tutarlı ve olumlu ise çocukta genel olarak yaşamda doyum bulacağına ilişkin bir temel güven

²⁶ Songül Ataç, **0-12 Yaş Çocuğunun Kişilik Gelişimi**, <http://www.cocukaile.com/sizden.htm>, (Erişim: 27 Kasım 2005), ss.1-2.

²⁷ M. Emin Ay, **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, 15.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s.63; Ataç, ss.1-2.

duygusu oluşmaya başlar. Ama anne tutarsız, olumsuz ya da kaygılı ise çocuk bu temel güveni oluşturmakta oldukça zorluk çeker.²⁸

Fiziksel bakım mükemmel de olsa temel güveni oluşturmada tek başına yeterli değildir. Sevgi ve duygusal yakınlık görmeyen çocuğun kişiliği bu durumdan oldukça olumsuz etkilenir. Sevgi ve duygusal yakınlık gören çocuk insanlarla ilişki kurmayı tatmin edici bir olay olarak görür. Annesinin ona değer vermesi onda değerli olduğu kanısını uyandırır. Genellikle insanlarca sevileceğine, sevmeye değer bir insan olduğuna ilişkin temel güven oluşturur. İşte, anne çocuk ilişkisindeki bu süreklilik, tutarlılık ve aynılık çocukta “Temel güven duygusunun” özünü oluşturur.²⁹ Bununla beraber bütün yaşlarda yaklaşmakta olan tehlikeyi veya rahatsızlığı sezmek için dürüst ve dürüst olmayan insanlar arasında ayırım yapmak için biraz güvenmeme de gereklidir.

Kişilik gelişimini etkileyen diğer bir faktör ise duygusal gelişimdir. Duygusal gelişim sağlıklı bir insan gelişimini inceleyebilme açısından önemli olduğu kadar, duygusal temelde sorunları olan çocukların bu sorunlarının tespit ve tedavisi açısından da araştırılması gereken bir konudur. Bu dönemde ses korku yaratan uyarıcılar arasında birinci sırada gelir. Altıncı ayda veya daha sonraki aylarda bebeklerin yaşındaki ilerlemeye bağlı olarak uçurum görüntüsüne karşı korku tepkileri artmıştır. Diğer bir korku türü ise bebeklerin yabancılara karşı gösterdikleri korku tepkileridir. Yedinci ve sekizinci aylarda yabancılara karşı hissettikleri korku duyguları birinci yaşın sonuna doğru yoğunluk ve sıklık gösterir. Bebeklik çağında öfke ve saldırganlık tepkisi çocuğun bir kimse ya da olay tarafından engellenmesinden doğar. Bu engeller en belirgin şekilde şu alanlarda ortaya çıkar; yemek yeme, temizlik, tuvalet eğitimi, uyku, oyundan alıkonma. Bu tür engellere karşı bebeğin ilk tepkisi, hedefi belli olmayan bir ağlama ve çırpınmadır. Giderek çevresinin ödüllendirdiği yönde davranışını belirler, bağırma, tepinme, inatla nefes tutup çevresini korkutma gibi yöntemler bulur.³⁰

---

²⁸ Ziya Selçuk, **Gelişim ve Öğrenme (Eğitim Psikolojisi)**, 6.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999, s.50; Ataç, ss.1-2.

²⁹ Haluk Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, 16.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, Ekim 1998, ss.80-82; Luella Cole ve John B. Morgan, **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, trc.: Belkıs Halim Vassaf, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001, s.378; Ataç, ss.2-5.

³⁰ Yavuzer, ss.75-79; Ataç, ss.2-5.

b.) 1.5- 3 Yaş Arası Kişilik Gelişimi

Çocuk, fiziksel ve psikolojik olarak bağımsızlığını kazandıkça kişilik için yeni imkânlar ortaya çıkar. Çünkü bu dönemde kas ve hareket gelişimi hızlanmıştır ve ayağa kalkıp yürüyen çocuk anne kucağından çevreye doğru uzanmaya, kendi başına hareket etmeye başlar. Bu yılların olumlu unsuru özerklikken, olumsuz unsurlar utanma ve şüphedir. Bu dönemde çocukta işeme ve dışkılama işlevini gören kaslar olgunlaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu kasların olgunlaşması, işeme ve dışkılamanın artık isteğe bağlı olarak yapılabileceği anlamına gelmektedir. Böylece birbirine karşıt iki istek, iki eğilim ortaya çıkmıştır. Çocuk, birbirine karşıt iki eğilim arasında bir seçim yapabilme durumuna gelmiştir. Bu durum çocuk için yepyeni bir yetinin gelişmesi demektir; tutmak ya da tutmamak; yapmak ya da yapmamak. İşte, özerklik duygusu birbirine karşıt istek ve eğilimler arasında bir seçim yapabilme gücüdür. İşeme ve dışkılamayı isteyince tutabilme ya da bırakabilme giderek toplumsal anlam taşıyan birçok davranış örüntülerine geçer ve genelleşir. Bu dönemde çocuk dışkısını ne zaman, nereye yapabileceği veya evin nerelerini araştırmaya müsaade edildiği gibi kurallarla karşılaşır. Bu kurallar çocuğun gelecekte karşılaşacağı toplumsal kurallar karşısında çocuğu hazırlar.³¹ Burada dikkat edilecek nokta, çocuk özerkliğini kazanırken onu kurallar altında ezmek ve kişilik gelişiminin önünü tıkamamaktır.

Çocuk içinde bulunduğu toplumun beklentilerine göre bazı şeyleri yapmayı öğrenirken, ağır utandırmalar ve cezalarla karşılaşırsa utanç ve kuşkuculuk duyguları yerleşir.³² Böylece bu duyguların etkisi ile seçim yapabilme ve irade yetilerinin gelişmesi engellenebilir. Bu dönemdeki çocukların korkularında sıfır-bir buçuk yaş evresine göre farklılaşma ve artmalar görülür. Bu dönemdeki korkular karanlık, köpek, şimşek, ani ses ve yalnız kalma v.s. sayılabilir. Duygular konusunda yetişkinlere düşen görev, onların doğal olduğunu kabul etmek ve çocuğun duygusunu dile getirmesine saygı göstermektir. Duygu doğru ya da yanlış değildir, sadece gerçektir. Ancak duygunun yol açtığı davranış doğru ya da yanlış olabilir.³³ Örneğin Rabia'nın

---

³¹ Selçuk, s.52; Ataç, ss.2-5.

³² Selçuk, s.52.

³³ Ataç, ss.2-5.

gerektiğinde babasına kızması yanlış değildir. Ancak bu kızgınlığı ifade şekli saldırganısa, o davranış yanlıştır.

Üç yaşlarından itibaren öfke nedenleri daha çok sosyal olaylardır; örneğin bir akranla tartışma, bir yetişkinle denetim çatışması, bağımsızlık isteği vb. Öfke ve saldırganlık tepkileri her zaman bastırılması gereken olumsuz tepkiler olarak görülmemelidir. Bazı durumlarda çocuğun öfkelenmesi olumlu olmaktan öte, gereklidir. Hakkı çiğnenen, emekle yaptığı bir resmin başkası tarafından yırtıldığını gören, daha büyük bir çocuğun kardeşini dövdüğünü gören çocuğun öfkelenmesi ve hatta saldırganlık göstermesi doğaldır. Aynı şekilde ona verdiği sözü tutmayan yetişkine kızması da gayet doğaldır. Ancak, haksız istekleri reddedilince, yaptığı işte zorlukla karşılaşınca, yetişkinlerden sürekli ilgi görmeyince öfkelenip saldırgan olan çocuk, uyumsuz demektir. Saldırganlık konusunda yetişkine düşen görevleri şu şekilde sıralayabiliriz: Çocuğun öfkesini anlamaya çalışmak, öfkenin doğal bir duygu olduğunu kabul etmek, çocuğun çevresine ya da kendisine zarar verecek davranışlar yapmasını önlemek, çocuğa saldırganlıktan başka çözümler olduğunu öğretmek ve en önemlisi de iyi model olmak.³⁴

c.) 3- 6 Yaş Arası Kişilik Gelişimi

Bu yaş dönemindeki çocuk bir kişi olduğuna iyice ikna olduğundan, şimdi nasıl bir insan olacağını öğrenmek zorundadır. Çocuk ebeveynleri gibi olmak ister ki ebeveynleri ona çok güçlü ve güzel gözükürler. Bu dönemin teması büyük ve güçlü olarak algılanan ebeveynleriyle çocuğun kendini bir kimlik içinde bulması yani çocuğun anne ve babası gibi olmak istemesidir. Anne ve baba özdeşimi ile çocuk benliği gelişir ve çocuk içinde bulunduğu toplumun rollerine, işlevlerine, kurallarına göre davranmaya; toplumu için geçerli araç-gereci kullanmaya, kendinden küçük çocuklara bakmaya yönelir ve sorumluluk duygusu gelişir. Kazandığı güven ve özerklik duyguları nispetinde yavaş yavaş çevresini keşfetmekte, çevre üzerinde bir denetim gücü kazanmaktadır. Bu amaçla kendi bedenine, cinsel ayrılıklara, genellikle çevrede

---

³⁴ Ataç, ss.2-5.

meydana gelen her şeye karşı derin, bitmek bilmez bir soruşturma ve öğrenme eğilimi gösterir.³⁵

Bu dönemde çocukların davranışlarında girişimcilik baskındır. Yalnız gerçek çevreye karşı değil, düşlerinde de eylemleri girişimcilik ve atılganlık biçimindedir. Başkalarının üzerine atılma, saldırgan konuşmalar ve sorularla insanların kulaklarına, zihnine girme; canlı hareketlerle çevreye fırlama, bitmeyen öğrenme tutkuları ile bilinmeyene doğru atılmalar bu dönemin belirgin özellikleridir. Çocuğun girişimciliği ve atılganlığı ve öğrenme tutkusu ona bir şeyler becerme, becerebilme yetisini kazandırır. Burada benliğe yerleşen temel öge girişim duygusudur. Korkular, aşırı suçlama, cezalar ya da başka engeller bu girişim duygusunun gelişmesini kısıtlayabilir. Özetle çocuğun üç-altı yaşlarında gelişen olumlu benlik ögesi girişim duygusudur. Girişim duygusu özerk ve özgür düşünmek, geleceğe yönelik emeller beslemek ve eyleme geçmek için rahatlık ve güç sağlar. Bu dönemin tehlikesi aşırı suçluluk duygusunun gelişmesidir.³⁶

d.) 6- 12 Yaş Arası Kişilik Gelişimi

Bu yaşlar arasında çalışma çağı başlamıştır. Çocuk burada daha büyük bir bilgi ve çalışma dünyasına girmek ister. Bu evrenin teması “öğrendiğim neyse ben oyum” dur. Bu yaşlar arasında yaşanan büyük olay çocuğun toplumun teknolojisine açık olan okula başlamasıdır. Bununla beraber öğrenme sadece okulda değil, aynı zamanda sokakta, arkadaşlarının evinde ve kendi evinde olur. Çocuk ruhsal dünyası ile artık gerçek yaşama girmeye hazır gibidir. Bu dönemde bütün toplumlarda çocuklar düzenli, tutarlı bir eğitim, öğrenim görür. Bunun yalnız okuma yazma biçiminde olması gerekmez. İlkel toplumlarda anne babadan, büyük çocuklardan öğrenilen birçok bilgi ve beceriler vardır. Bu dönemde çocuk büyüklerin dünyasına egemen olan araç-gereci kullanmayı öğrenerek, o toplumun teknolojisinin temellerini benliğine yerleştirir. Çünkü bu dönem çocuğun toplumsal gelişmenin yaşıt ve oyun ortamlarında bir genişleme zamanı değil, aynı zamanda gelecekteki sorumlulukları için hazırlanırken toplumun araçlarıyla uğraşmayı öğrendiği zamandır. Makaslardan, kağıtlardan,

---

³⁵ Selçuk, s.52; Yavuzer, s.111; Ataç, ss.2-5.

³⁶ Ataç, ss.2-5; Yavuzer, s.112.

boyalardan, boya kalemlerinden çocuklar belli becerileri öğrenerek her tür ilginç, yeni şeyi yapabilir duruma gelmiş olup, resim çizebilir, giysiler dikebilir, pasta yapabilir, model gemi ve uçaklar üzerinde çalışabilir ve okulda iyi not alabilir. Çocuklar okuma ve yazma becerilerinin öğrenilmesiyle yeni bilgilere kapıları açan pek çok becerileri kazanırlar.³⁷

Eğer çocuklar bu araçları kullanmaya özendirilir ve başarıları övülürse çocukta çalışkanlık ve başarıma duygusu gelişecektir.* Bu da, belirli bir noktada, yetişkin sorumluluklarını almaya hazır bir “iyi, çalışkan kişi” olarak olumlu bir benlik kavramının gelişmesini kolaylaştıracaktır. Çünkü başarılı deneyimler, çocuğa çalışkanlık duygusu, yeterlilik ve hâkimiyet duygusu verirken, bu dönemde çocuğun karşılaşabileceği tehlike, yetersizlik ve aşağılık duygusudur. Eğer çocuklardan çok az ya da çok fazla şey beklenirse ya da çocuklar çabalarından dolayı eleştirilirse bir aşağılık duygusu gelişecektir. Aile yaşamı çocuğu, okul yaşamına hazırlamada başarısız olduğunda ya da okul yaşamı daha önceki evrelerin vaat ettiği gelişimi sürdürmeyi başaramadığında birçok çocuğun gelişimi sekteye uğrar. Sorun, kötü çalışma alışkanlıkları, başarısızlık korkusuyla yarışmalardan kaçınmak ve daha sonraki gelişim görevleriyle başa çıkmada bir yetersizlik olacaktır. Bu dönemde bir başka tehlike çocuğun öğretileni olduğu gibi alması, bunların dışına çıkmaması ve sonunda öğrendiği bilgi ve teknolojinin kölesi olmasıdır.³⁸ Böylece çocuk benliği daralır, özerk ve girişimci benlik gelişmesi kısıtlanır.

e.) 12-20 Yaş Arası Kişilik Gelişimi

Ergenliğin başladığına işaret eden buluş döneminde, bir dizi biyolojik olay çocuğu yetişkinin ölçülerine ve cinsel olgunluğuna ulaştırır. Buluşa girme yaşı, beslenme ve sağlık koşullarına, kültüre, coğrafi bölgeye ve cinsiyete bağlı olarak değişiklikler göstermektedir. Bebeklik dışında başka hiçbir dönemde bu kadar hızlı bir gelişme yer almamaktadır. Evrensel nitelikteki biyolojik değişmeler, çocuğun yetişkin davranışını edinmesi ve yeni ilişkiler geliştirmesinin ön şartıdır. Ergenliğin ne kadar süreceği ve ergenin üstesinden gelmek zorunda olduğu görevlerin sayısı ise bir

* İslam Bilginleri asırlar önce bu gerçeğe işaret etmişlerdir. Bkz: İbn Miskeveyh, Tezhibu'l-Ahlâk.

³⁷ Ataç, ss.2-5.

³⁸ Selçuk, s.53; Ataç, ss.2-5.

kültürden diğerine göre değişmektedir. Yetişkinliğe sağlıklı geçişin en önemli şartı kimlik kazanmadır. Kimliğin oluşması süreci ergenlikten çok önce başlamaktadır ve önceki dönemlerde başarılı sonuçlar alınması yetişkin kimliğine geçişi de kolaylaştırmaktadır. Özellikle gelişmiş kabul edilen ileri toplumlarda ergen bir kimlik bunalımı yaşamaktadır. Bedeni, çok kısa bir süre içinde yetişkin görünümü alan ergen artık çocuk gibi davranamayacağını anlar ve "Ben kimim?" "Değerlerim nelerdir?" "Yaşamdaki amaçlarım neler olmalıdır?" gibi sorularla geleceğe dönük kararlar almaya ve benliğini oluşturmaya başlar. Toplum içinde kendi seçtiği ideolojiye uygun bir rol bulursa kimlik kazanmış olur. Bunu başaramayan ergenlerde ise kimlik krizi devam eder. Pek çok denemeye bu kriz çözülmese ergen kimlik kargaşasına düşebilir³⁹ veya olumsuz bir kimlik geliştirebilir.

Yapılan bir çalışmada ergenlerde dört farklı kimlik statüsü olduğu belirlenmiştir. Bunlar, erken bağlanmış, kargaşalı, kararsız ve başarılı kimlik statüleridir. Erken bağlanmış kimlik statüsündeki ergenler bir karar alma sürecinden geçmemişlerdir. Kimlikle ilgili tüm kararları genellikle ebeveynleri tarafından belirlenmiştir. Yetişkinliğe geçiş pürüzsüz ve çatışmasızdır. Kargaşalı kimlik statüsündeki ergenler ise bir kriz yaşamazlar ve mesleki rol seçimiyle ilgili olarak da bir güdüleri yoktur. Bunlar bir kimliğe bağlanmadan tamamen kaçınılmaktadırlar. Kararsızlar ise bir kimlik krizi yaşarlar, kaygıları yüksektir ve karar alma süreci devam etmektedir. Bu nedenle ergenlerin kendileriyle en ilgili oldukları statüdür. Başarılı kimlik statüsündekiler ise kimlik krizini atlatmış ve bir kimliğe bağlanmayı gerçekleştirmiş ergenlerdir.⁴⁰

Ergenlerin hangi kimlik statüsünü benimsediği onun kendilik imgesini, beklentilerini ve strese karşı tepkisini etkilemektedir. Başarılı kimlik statüsündeki ergenlerin oranı yaşla birlikte artmakta ve kimlik gelişiminde kültürel farklılıklar göze çarpmaktadır. Bebeklikteki bağlanma ve bireyselleşme süreçlerinde olduğu gibi kimlik arama sürecinde de eğer aile güvenli bir ortam sağlarsa ergen daha kolaylıkla ve daha geniş bir dünyada kimlik arama sürecine girecektir. Ailenin ve okulun sağladığı

³⁹ Melike Sayıl, **Ergenlik Döneminde Gelişim**, <http://www.egitim.com/aile/0651/065.ortak/0651.34.ergenlikdonemindegelisim.asp>, (Erişim:27 Kasım 2005), ss.1-3; Selçuk, ss.54-55; Kulaksızoğlu, ss.106-107.

⁴⁰ Sayıl, ss.1-3.

fırsatlar da ergenin kimlik kazanmasını ve mesleki bağlanmalarını etkilemektedir. Ayrıca, kültürel bağlam ve tarihsel dönem gibi değişkenler de ergenin meslek seçiminde, cinsiyet rol tercihlerinde ve politik değerlerini belirlemede önemli rol oynamaktadır.⁴¹

Ergenlikte yakın arkadaşlıklar ergenlerin kendilerini ve diğerlerini anlamalarını, ergenlikteki stresle baş etmeyi ve okula uyum sağlamayı kolaylaştırmaktadır. Ergen grupları, konuşma tarzları, giyimleri ve davranışlarıyla birbirlerinden ve yetişkinlerden ayrılırlar. Bu gruplar ergenin kendine uygun bir kendilik duygusu oluşturmasında aileden bağımsız bir bağlam sağlar. Ergenlikte grup baskısına uyma, çocukluk ve yetişkinliktekinden daha fazla olduğu için arkadaşlıklar riskli davranışlar için güdüleyici olabilmektedir. Ergende yüksek özsaygı, sosyal ve ahlaki olgunluk ve ebeveynin yakınlığıyla kendini gösteren demokratik ana-baba tutumu akran baskısına direnmede önemli bir rol oynamaktadır. Çocukluktaki zayıf akran ilişkilerinin, ergenlikteki okul başarısızlığı, ergen suçluluğu ve problemin dışsallaştırılması gibi gelişimsel sorunlarla ilişkili olduğu bulunmuştur.⁴²

Bireyin sorumluluk bilincine sahip olarak, düzenli, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürebilmesi ve içinde yaşadığı toplumda bir yer kazanabilmesi, ancak sağlıklı bir kişilik gelişimi ile mümkündür. Bu da kişilik gelişimini etkileyen faktörlerin bireyin kişiliğini olumlu bir şekilde etkilemesiyle mümkündür.

4-Kişilik Gelişimini Etkileyen Faktörler

Çocuklar devamlı psiko-sosyal bir gelişim içindedirler. Bu gelişimi etkileyen en temel faktör belli bir yaşa kadar ailedir. Çocuğun kişilik gelişimi hayat boyu devam eder, ancak kişilik gelişiminin büyük bir kısmı erken yaşlarda tamamlanır. Bu durumda çocuk, önce anne-baba ve bakım veren kişiden, sonra evdeki diğer bireylerden, sonra sosyal çevreden, daha sonra da kitle iletişim araçlarından vb. iyi veya kötü yönde etkilenecektir. Şimdi genel hatlarıyla kişilik gelişimini etkileyen faktörleri inceleyelim.

---

⁴¹ Sayıl, ss.1-3.

⁴² Sayıl, ss.1-3; Selçuk, s55.

a-Aile

Birey yalnızca fiziki çevresinin değil, sosyal çevresinin de etkisi altında kalır; içinde yaşadığı toplumdaki gelişmeleri, olayları, kuralları ve değerleri öğrenir ve bir dünya görüşü kazanır. Tüm toplumsal olaylar, bazı temel faktörlerin etkileri altında şekillenir ya da biçim değiştirir. Her toplumda ihtiyaçları karşılamak ve amaçlara ulaşmak üzere çeşitli toplumsal kurumlar oluşur. Bu kurumların temel görevi sosyal düzen ve kontroldür. Devlet, din, eğitim vb. kurumlar toplumsal kontrol çevresini oluştururlar. Aile de toplum içinde meydana gelen temel kurumlardan biridir ve toplumsal kontrol çevresi içinde yer alır.⁴³

Aile, bir çocuğun sağlıklı büyümesi, gelişmesi ve topluma faydalı bir birey olarak yetişmesi için gerekli birincil ortamdır. Ancak aile ortamının sağlıklı olabilmesi ailede yaşanılanlara bağlıdır. Aile içinde yaşanılan her şey, çocuğun davranışlarını, duygularını ve tutumlarını belirler. Çocuğun aile ortamında gördükleri, yaşadıkları onun kişiliğinin belirlenmesindeki en önemli etkenlerden biridir.⁴⁴ Dolayısıyla, çocuğun sağlıklı kişilik gelişimi, sağlıklı aile içi etkileşim ve iletişime dayanmaktadır.

Aile toplumun temelidir. Aile, kan veya akrabalık bağıyla birbirine bağlı olan, aralarında toplum tarafından belirlenmiş hak ve ödevlere sahip bireylerin oluşturduğu bir kurum, ortak değerleri olan bir gruptur. Eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. İnsanlar, temel değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır.

Ailenin çocuk için önemi sadece onun maddi ihtiyaçlarını karşılamaktan kaynaklanmamaktadır. Çocuğun maddi ihtiyaçları değişik şekillerde karşılanabilir, fakat aile ortamında sağlanan sevgi ve güven ortamını başka yerlerde sağlamak oldukça zordur. Çocuk için özellikle anne sevgisi çok önemlidir. Anne sevgisinden yoksun kalan çocuk, diğer ihtiyaçları giderilse dahi psikolojik açıdan tutarsız davranışlar gösterir.⁴⁵

Çocuğun bedensel, zihinsel, ruhsal ve sosyal gelişimi sevgi dolu sıcak bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Böyle bir ortamı sağlayan ilk ve temel topluluk şüphesiz

---

⁴³ Temel ve Aksoy, ss.85-86.

⁴⁴ Z.Şebnem Kurt, “**Mükemmel” Değil, “Mutlu” Anne Babalar Olmak**, http://www.isnet.net.tr/channels/egitim/okul_onesi/mutlu_anne_babalar.asp, (Erişim: 29 Kasım 2004), s.1.

⁴⁵ Veysel Sönmez, **Sevgi Eğitimi**, Ankara: Adım Yayınları, 1990, ss.68-69.

ki ailedir. Herkes, ailesinin bedensel özelliklerini taşıdığı gibi, düşüncelerini, inançlarını, tutumlarını, davranışlarını da taşır. Çünkü birey bütün bunları çoğu zaman bilinçsizce, ailenin hayatından, uygulamalarından alır.

Günümüz çağdaş dünyası kişiliğini, zekâsını ve yeteneklerini de geliştirmiş, kendine güveni olan, sorumluluk bilincine sahip bireyler aramaktadır. Eğitim sadece okulların sağladığı bir avantaj değildir. Gerçek eğitim evde alınan eğitimidir. Bu da sadece yanlışların düzeltilmesi, öğütlerde bulunmak, uyarmak anlamına gelmez. Çocuk eğitmek, yetiştirmek, çocuğun kişiliğinin tüm potansiyelinin gelişebileceği bir ortamı okul dışında ve okulu tamamlayıcı olarak ev içinde sağlamak ve bunun işlevselliğini temin etmek demektir. Uçakların uçuşa hazırlandığı havaalanları gibi ev ortamları da çocukların hayata hazırlandıkları yaşama uçuş alanlarıdır. Çocuk eğitiminin bir bölümünü yuva ve okullar yüklenmişse de, çocuk yaşamının 1/4'ünü okulda, 3/4'ünü evde geçirir. Bu açıdan bakıldığında çocukların yetiştirilmesinde anne-babanın rolü çok daha büyük ve önemlidir.⁴⁶

Anne-babaların çocuklarının normal bir sosyal ve kişilik gelişiminin olması ve sağlıklı bir psikolojik yapıya sahip olmaları için dikkat etmeleri gereken bazı ilkeler şunlardır;

- Dengeli eğitim ve yönlendirme,
- Anne babanın kendi aralarındaki söz ve davranış birliği,
- Çocuğa karşı aşırı hoşgörü veya aşırı disiplin uygulamalarından kaçınmaları,
- Olaylar ve ilerleyen süreç içerisinde davranış olarak tutarlı olmaları ve farklı tepki vermemeleri,
- Çocuğa tepkilerinin yersiz ve abartılı olmaması,
- Güzel ve faydalı şeylerde çocuğun davranışlarının onaylanması,
- Hatalı durumlarda uygun bir şekilde cezalandırılmaları,
- Yapılan yanlışları sadece kızarak değil nedenini mantık çerçevesinde açıklamaları,

---

⁴⁶ Rıdvan Çebioğlu ve Leyla Navaro, **Anne Baba Eğitiminin Önemi**, http://www.bebekveanne.com/anne_baba_egitimi.htm, (Erişim: 27 Kasım 2005), s.1.

- Onlara değer vermeleri,
- Kişilik yapılarına saygılı olmaları,
- Onlara söz hakkı tanımaları,
- Sevildiklerini hissettirmeleri,
- Onlara güven duygusunu aşılmalari,
- Sosyal ve psikolojik gelişimini yakından takip etmeleri,
- Gösterilen davranış problemlerine karşı duyarlı olmaları,
- Kendi psikolojik çatışmalarını çocuklara yansıtmamaları ile daha sağlıklı çocuk yetiştirme mümkün olacaktır.⁴⁷

Anne-baba öncelikle çocuğunu bağımsız bir birey olarak kabul eden, ona sevgi ile yaklaşan ve olumlu ilişki kurmaya çalışan kişiler olmalıdırlar. Bilinmelidir ki ancak sevgi temeline dayanan eğitim sağlam ve başarılı eğitimidir. Anne-baba öyle bir ortam hazırlamalıdır ki, çocuk sanki her zaman anne ve babası yanındaymış gibi kendini güvenli ve hiç yanında değilmiş gibi özgür hissedebilsin, böyle bir aile ortamı çocuğun kendine özgü anlayış ve düşüncesini ifade etme imkânı sağlar. Buna karşılık sağlıklı bir aile, çocuğun nasıl algılaması, düşünmesi ve davranması gerektiğiyle ilgilenir. Çünkü bu ana-baba için, çocukları belirli bir kalıba sokmak, onu bağımsız olarak gelişmesinden daha önemlidir.

Anne-baba, çocuğunun kişiliğine saygı duyan, benlik saygısı üstün kişiler olmalıdır ki, çocuklarının benlik saygısı da üstün olabilsin. Anne-babalar kendi kendini yönetebilen bireyler yetiştirmek için gerekli psiko-sosyal ortamı hazırlamalıdırlar. Bunun için de aşırı koruyucu yaklaşımdan kaçınarak çocuğun kendi kendini yöneten bir birey olmasına fırsat vermelidirler.

İdeal anne-babayı tanıtmak zor olmakla beraber başarılı anne-babalar, çocuğun ihtiyaçlarını sezen, onlara uygun yanıtlar veren, aşırı hoşgörölü veya katı olmayıp, çocuğa karşı esnek bir yaklaşım içinde olan, davranışlarında belirli bir kararlılık ve devamlılık sağlayan, karşı çıkmadan önce her zaman çocuğunun isteklerini dinleyen anne-babalardır. Yine başarılı anne-babalar, çocuğunun kendi kendisini denetlemesini

---

⁴⁷ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.bionet.8m.net/saglik/cocukgelisimi.htm>, (Erişim:29 Kasım 2005). s.1.

ya da iç denetim demek olan ahlak gelişimine ortam hazırlayan, çocuktaki sorumluluk duygusunu geliştiren, olayların sonuçlarıyla onları baş başa bırakan, onlara hak ve özgürlüklerinin sınırını öğreten, çocuklarına korku silahını çevirmeksizin, kendi kendilerini disipline eden ve düşüncelerini özgürce anlatabilen birer birey olarak yetişmelerine imkân hazırlayan kimselerdir.⁴⁸

b-Aile Dışı Faktörler

Birçok konuda olduğu gibi aile, kişilik oluşumu ve gelişiminde de en önemli faktör olmakla birlikte tek faktör değildir, bunun yanında başka faktörler de vardır. Okul, akran grubu, kitle iletişim araçları vb.

(1)-Okul

Aileden sonra en önemli eğitim kurumu okuldur. Okul, aile gibi doğal bir kurum olmaktan öte belirli amaçlar gerçekleştirmek üzere meydana getirilmiş sosyal bir teşekküldür.⁴⁹ Çocuğun birçok rolleri ve alışkanlıkları ailede kazanmasına karşın, gelişiminin tümünü bu çevrede tamamlayamaz. Çünkü, çocuk aile çevresinden sonra çeşitli çevrelere girecek ve bundan sonraki gelişimini aileyle birlikte bu farklı ortamlarda sürdürecektir. Çocuğun bedeni, zihni ve duygusal yönlerden belli bir olgunluğa ulaşması ailede gerçekleşmektedir. Okul ise, öğretim faaliyetleri içinde yer alan karakter formasyonu ve vatandaşlık eğitimi ile aile eğitiminin bir tamamlayıcısı ve devamı niteliğindedir. Ayrıca okul aileden kaynaklanan çeşitli eksiklik ve yanlışlıkları da düzeltmekle sorumludur bu nedenle okul ve öğretmenin sorumlulukları da çok büyüktür⁵⁰.

Okul, hem toplumsal istikrarın korunmasında, hem de toplumda kültürel, teknolojik değişikliklerin gerçekleşmesinde rol oynar. Toplumun kültürünü, düzenini yetiştirmekte olan nesle aktarmak okulun görevi olduğu gibi, ülkemizde ve dünyadaki toplumsal, kültürel, teknolojik ve ekonomik gelişmeleri yakından izleyip benimseterek

---

⁴⁸ **Çocuğun Normal Gelişim Aşamaları**, <http://www.rehberogretmen.com/Rehfiles/veliyon/cocugun%20normal%20gelisim%20asamaları.htm>, (Erişim: 27 Kasım 2005), s.4.

⁴⁹ Hüseyin Akyüz, **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram Ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: MEB Yayınları, 1991, s.247.

⁵⁰ Akyüz, s.242.

ve yetişmekte olan nesle aktararak toplumun ilerlemesine katkıda bulunmak da görevidir. Kısaca, okulun varlığını sürdürebilmesi için, toplumun özelliklerini koruması; ama yaşamsal işlevini sürdürebilmesi için de kendini yenilemesi gerekir.⁵¹

Okuldaki yaşantılarımız, geleceğimizi belirlemede en az ailemizdeki yaşantılarımız kadar önemlidir. Bu sebeple okullar, öğrencilere kendi yeterlilik ve benlik değerlerine ilişkin görüşleri üzerinde izler bırakacak olan yetenek ve becerilerin öğretimine büyük önem vermelidirler. Öğrencilerin özellikle de ergen öğrencilerin öğretmenlerinden kendilerine model seçebilmeleri çok olumludur ve ancak öğretmenlerle, kendi aralarında bir yakınlaşma ortamı varsa bu gerçekleşebilir.⁵²

Okul bu önemli görevini etkili bir biçimde yerine getirebilmesi için öğrenciler etkin olmalı, sorumluluk almalıdır. Öğrenciler verilen yetkiye alışmalı, onlara yetkiyi kullanmayı bilecek alıştırmalar yaptırılmalıdır. Öğrenciler, takım halinde öğrenmenin en etkili öğrenme yolu olduğuna inandırılmalıdır. Rekabet yerine işbirliği yapmalıdır. Öğretmen ve okul yöneticilerini eleştirme özgürlüğüne sahip olmalıdırlar. Öğrencilere örgütlenme fırsatı verilmelidir. Çevre düzenlemeleri, diğer okullarla birlikte çeşitli etkinlikler, tiyatro, gösteri, halk oyunları, panel, konferans... gibi etkinliklere yöneticiler ve öğretmenler her türlü kolaylığı sağlamalıdır. Öğrenciler bu tür etkinlikleri yapmaya isteklendirilmeli ve desteklenmelidir. Ancak bu şekilde geleceğimizin büyükleri, sağlam bir kişiliğe sahip olur ve böylece toplumumuz sorumluluk sahibi insanların yer aldığı sağlam, dinamik, güçlü bir toplum haline gelebilir.

Okulun bu önemli görevlerini yerine getirmesini sağlayacak en önemli unsur da öğretmendir bu sebeple öğretmen, bilginin erişim ve üretim hızını yakalayan, eğiten yönüyle yer alacak, çocuğun toplumla sağlıklı bir bütünleşme aşamasını sağlayacak, eğitim verdiği sınıfta lider rolü oynayacak, toplum ve birey arasında misyon üstlenecek düzeyde olmalıdır.⁵³

---

⁵¹ İzzettin Alıcıgüzel, **Çağdaş Okulda Eğitim ve Öğretim**, Ankara: Sistem Yayıncılık, 1998, ss.17-18.

⁵² Temel ve Aksoy, ss.113-116.

⁵³ Ali Küçük, **Gelecekte Öğretmen ve Okulun İşlevi nasıl Olacak?**, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi10/kucuk.htm>, (Erişim: 25 Ekim 2005), s.1.

(2)-Akran Grupları

Akran grupları; çocuğun yakın çevresini oluşturan ve onun kişiliğinin oluşumunda önemli rolü olan gruplardır. Bu akran grupları her yaş grubunda söz konusudur. Çocuk ilkökul çağlarında aileye yönelimli iken, ortaokuldan sonra akran grubuna yönelimlidir. Çocuk, birbirinden farklı iki toplumsal çevrede büyür. Bu iki toplumsal çevreden birincisi, ana babası, öğretmenleri, akraba ve komşularının oluşturduğu yetişkinler çevresi; ikincisi ise akranlarından oluşan çevredir. Yetişkinler çevresinde ikincil statüde olan genç, akran grubunda yaşlılarıyla eşit statüdedir.⁵⁴

Genç, çocukluk döneminden ergenlik dönemine doğru ilerlerken arkadaşlarıyla olan sosyal münasebetleri de gittikçe daha fazla önem kazanmaktadır. Arkadaşlık münasebetleri sosyalleşme süreci içinde tüm yaşam boyunca önemlidir. Ancak ergenlikte farklı gelişimsel özellikler arkadaşlığın bu dönemdeki önemini artırmaktadır. Arkadaşlıklar sosyal ilişkilere öncülük etmektedir. Ergenlik bir geçiş dönemi olduğundan bireyin anne-babasının yaşamdaki yeri değişir ve arkadaşlar bu değişime katılır. En sağlıklı, mutlu bir ailenin bile çocuğuna veremeyeceği tek şey gençlere akran gruplarının sağladığı arkadaşlıktır. Arkadaşlarca aranmak, beğenilmek ve benimsenmek, benlik saygısının önemli bir şartıdır. Çocuk akran grubunda kendi kişiliğini dener ve geliştirir. Çocuk için arkadaşları kendi kişiliğini yansıtan ayna yerine geçer, kendini tanır ve tanıtır. Çocuğun özellikle ergenlik dönemindeki gençlerin arkadaşları tarafından kabul görmesi onun kendi kabulünü de olumlu yönde etkilemektedir.⁵⁵

Akran grubu, kişilik gelişimine etki eden önemli bir unsur olduğundan bu noktada arkadaş seçimi de önem kazanmaktadır. Klasik eserlerimizde de bu konu üzerinde durulmuştur. Zernûcî, “Tâ’lim’ül Müteallim” adlı eserinde arkadaşta aranacak vasıfları şöyle sıralamıştır:

- a-Öğrenci çalışkan arkadaş edinmelidir.
- b-Öğrencinin seçeceği arkadaş takva sahibi Allah’tan korkan kişi olmalıdır.
- c-Arkadaş güzel huylu olmalıdır.

⁵⁴ **Akran Grupları ve Eğitim**, <http://members.fortunecity.com/egitimokulu/akrangruplari.htm>, (Erişim: 27 Kasım 2005), s.1.

⁵⁵ Temel ve Aksoy, s.101.

ç-Arkadaş anlayışlı olmalıdır.

d-Tembel ve zamanını boşa harcayan arkadaştan sakınmalıdır.

e-Çok konuşan arkadaştan sakınmalıdır.

f-Fitneci ve fesat arkadaştan sakınmalıdır.⁵⁶

Akran gruplarının çocuklara olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönde etkisi olabilmektedir.

Akran Gruplarının Olumlu Etkileri:

a)Çocuğun ya da gencin sosyalleşmesini sağlar. Bireye çeşitli öğrenme fırsat ve faaliyetleri hazırlar. Önemli bir bilgi kaynağıdır. Hangi bilginin önemli, hangisinin önemsiz olduğuna akran grubu karar verir, genç grup evden daha çok gerçek yaşamla karşılaşır.

b)Akran grubu sadakat, cesaret ve katılma duygularını besler ve güçlendirir.

c)Çocuğa ve gence eşitlik tipindeki ilişkilerde deneyim imkânları sunar.

d)Çocuk, yetişkin yaşamında öğretilmesinden kaçınılan yasak (tabu) konuların burada özgürce tartışılması ve konuşulması imkânını elde eder.

e)Akran grubunda birey rahat bir ortam bulur. Ailesinden uzakta rahat konuşur, rahat hareket eder. Evde yapamadığı birçok etkinliği grupta yapar. Evde çeşitli söz ve hareketleri eleştirilen ve direnişle karşılaşılan birey, bu ortamı özler ve ona katılır.

f)Genç, grupta güven, statü ve kabul görür.

g)Akran grubu, liderlik yeteneğine sahip olan gençlere, liderlik deneyimi sağlar.

h)Akran grubunda cinsel roller öğrenilir. Bir erkeğin ya da kızın kabul edilen ve hayranlık duyulan davranışlarını genç burada öğrenir.

i)İşbirliği ve takım ruhunu öğrenme, akran grubunda gelişir.

j)Gencin meşru biçimdeki macera ihtiyacı, akran grubunda karşılanır. Özellikle okul ya da izci grupları gence böyle fırsatlar sağlar.

⁵⁶ Burhanuddin Ez-Zernûcî, **Tâ'lim'ül Mûteallim**, trc.: Y.Vehbi Yavuz, 2.Baskı, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları, s.70; Bkz.: M. Faruk Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri**, 5.Basım, İstanbul: İfav Yayınları, 1997, ss.305-307; M. Faruk Bayraktar, **İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler**, İstanbul: İfav Yayınları, 1997, ss.71-72.

Akran Gruplarının Olumsuz Etkileri:

a)Grubun amaçları anti-sosyal olduğu zaman üyelerde anti-sosyal davranışları benimserler. Bu anlayıştaki gruplar üyelerini suçlu davranışlara yöneltir.

b)Akran gruplarının anti demokratik ve kendini üstün gören davranışları, zayıf üyelerin kişiliklerini zedeler ve gruba uyumlarını zorlaştırır.

c)Kliklere*kabul edilmeyen gençler incinebilirler. Bu gençlerin kişilikleri yıpranabilir. Gencin ileriki yaşamında zararlı sonuçlara yol açabilir. Bu durumdaki gençler aşağılık duygusuna kapılır ve kendilerine güvenleri azalır.⁵⁷

Anne babalar ve eğitimciler çocukların sağlıklı kişilik oluşumu ve gelişimi için akran gruplarının bu yönlerini görebilmeli ve çocukların böyle gruplara katılımını teşvik etmelidirler. Ancak, bu teşvik, denetimli ve ölçülü olmalıdır. Aksi halde çocuk ya da genç, akran gruplarının olumsuz işlevlerinden, etkilerinden daha fazla etkilenebilirler ve bu da olumsuz sonuçlar doğurabilir.

(3)-Kitle İletişim Araçları

İnsanlar güncel olayları, kitle iletişim araçları sayesinde öğrenir ve takip ederler. Bu yüzden günümüzde kitle iletişim araçları, yasama, yürütme ve yargı organları yanında dördüncü bir kuvvet olarak kabul edilmektedir.

İnsanlar aslında iletişimi, haberleşmeyi yüz yüze yaparlar. Ancak zaman geçip toplum her gün biraz daha karmaşık nitelik kazanınca mesaj yöneltilecek gruplar büyük genişlik kazanır ve yüz yüze haberleşme, iletişim yetersiz hale gelir; kişinin artık bildiği, tanıdığı komşusuna değil, tanımadığı, ilk ilişkiler içinde bulunmadığı diğer insanlara mesajlar yöneltmesi gerekir. Bu olgudan doğan iletişime ikinci türden iletişim, haberleşme denir. İşte bu nitelikteki haberleşmenin bazı tekniklerle, belirli bir teknoloji uygulanarak çoğaltılıp güçlendirilerek, çok sayıda kişiyi etkileyecek biçime

---

* (Klik: Bir parti, bir dernek içinde çıkarları için anlaşıp birleşenlerin oluşturduğu küçük topluluk, çıkar topluluğu), Ali Püsküllüoğlu, **Türkçedeki Yabancı Sözlükler Sözlüğü**, 2.Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2001, s.239.

⁵⁷ **Akran Grupları ve Eğitim**, <http://members.fortunecity.com/egitimokulu/akrangruplari.htm>, s.1.

getirilmesine kitle haberleşmesi adı verilir ve kullanılan araçlara da kitle haberleşme araçları denilir.⁵⁸

Kitle iletişim araçları dendiğinde tüm yazılı ve görsel basın (gazete, dergi, radyo, televizyon, film vb.) anlaşılır. Ancak radyo ve özellikle televizyon her evde bulunduğu ve günümüzün gelişmiş teknolojisi sayesinde çok uzaklardaki olayları bile canlı olarak tüm ayrıntısıyla görüntülü olarak insanların karşısına getirdiği için en etkili olanlarıdır. Kitle iletişim araçlarının ve yapımcılarının en önemli görevleri ise halka haber ve bilgi vermek, eğitime ve eğlenceye katkıda bulunmak olarak sıralanabilir. Ancak hızla gelişen teknolojiye bağlı olarak kitle iletişim araçlarının nitelik ve niceliğinde ortaya çıkan artışlar, bunlar arasındaki rekabeti de arttırmıştır. Sonuçta tiraj kaygısı bilgi verme ve eğitime katkıda bulunma görevini unutturmaya başlamıştır. TV insanlık tarihi adına büyük gelişmelere vesile olmuş ve halada etkileri açısından insanlık adına tartışılmaz bir noktada yerini korumaktadır. TV evlerde yerini almadan önce ve aldıktan sonra diye aile hayatını ikiye ayırmak belki de pek fazla yanlış olmaz. Her yaş için şüphesiz bu sihirli kutunun çocuğa etkileri farklı farklı olmaktadır. Bunu iyi veya istenen etkiler ve kötü veya istenmeyen etkiler şeklinde ikiye ayırabiliriz. Ama TV'nin en büyük etkisi şüphesiz sıfır-üç yaşları arasında olmaktadır.⁵⁹ Çünkü bu yaşlar hayat boyu kullanılacak bazı psiko-sosyal ve psiko-motor özelliklerin kazanıldığı çok önemli bir devredir. Bu devrede oluşabilecek herhangi bir sorun bütün hayatı etkilemektedir.

Gerek ülkemizde, gerekse dünyada yapılan tüm araştırmalar göstermiştir ki, istisnai durumların dışında çocukların televizyon izleme sıklığı ve alışkanlığı, televizyonun bu özellikleri de göz önüne alındığında, kişiliğinin oluşması ve başarısı için tehlikeli boyutlardadır. Televizyon, tek taraflı iletişimiyle izleyiciyi savunmasız yakalamaktadır. Bilinçli bir yetişkin ile henüz bilinci oluşmamış bir çocuğun bundan etkilenme durumlarının aynı olması elbette mümkün değildir. Çocuklar neredeyse, doğumlarından itibaren TV izlemeye başlamış, TV'den fikirler kapmak herhangi bir beceri gerektirmediğinden çok erken yaşlarda reklam izleyicisi topluluğunun önemli bir parçası olmuşlardır. Televizyonların da tüketimin sınırlarını genişletmede oynadığı rolün ışığında çocuklar, özellikle reklam endüstrisi için önemli bir hedef haline

⁵⁸ Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s.408.

⁵⁹ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.bionet.8m.net/saglik/cocukgelisimi.htm>, s.1.

gelmiştir. Reklamlarda yer alan sloganların, mesajların altında mutlu hayatlar vaat edilmekte ve bu hayata ulaşmanın tek yolunun o ürüne sahip olmaktan geçtiği ifade edilmektedir. Çoğu kez yetişkin bireyleri bile etkileyen bu mesajlar, henüz toplumsallaşma ve yetişkin birey olma yolundaki çocuğu daha fazla etkilemektedir.⁶⁰ Dolayısıyla çocuk, çalışmak, başarılı olmak, erdemli olmak gibi insani boyuttaki pek çok değer yargısının yerine salt tüketerek mutlu olunacağı yolundaki düşünceye inandırılmaktadır.

Bununla birlikte şiddet ögesi de çocuklar için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Şiddet ögesinin yer aldığı görüntüler, salt çocuk ya da yetişkin değil, tüm yaş gruplarına yönelik programlarda yer almaktadır. Şiddet, haberlerden, filmlere, dizilerden çizgi filmlere dek her yerde her an hayatın bir parçası olarak sunulmaktadır. Bu da şiddetin sıradanlaştırılması gibi çok tehlikeli bir olguyu beraberinde getirmektedir. Tek başına televizyondaki şiddet görüntülerinin çocukları şiddete yönelttiğini söylemek elbette yanlış olur. Ancak, araştırmalara göre, çocuğun şiddete başvurması, çocuğun bulunduğu aile ortamı, çevre ve eğitime paralel olarak değişim göstermektedir. Örneğin sevgi ve huzur dolu bir ailede bulunan ve iyi bir eğitim alan bir çocukla, aile içinde şiddete maruz kalan ya da ailede ve çevresinde şiddete tanık olan ve iyi bir eğitim olanağına sahip olamayan çocuklar, hele sokaklarda her türlü şiddetin içinde yaşayan çocuklar yan yana konduğunda ne demek istendiği daha iyi anlaşılacaktır. Televizyon tek yönlü bir toplumsallaştırma aracıdır, çünkü çocuk televizyona soru sormamakta, açıklama isteyememekte ve itiraz edememektedir. Ayrıca çocuğun aşırı bir biçimde televizyon izlemesi, onu okumaktan, sinema ve tiyatroya gitmekten, hatta çoğu kez oyun oynamaktan bile yoksun bırakmaktadır. Çocuğun sosyal ilişkileri zayıflamakta ve içe kapalı bir hale gelebilmektedir.⁶¹ Öyle ki çoğu kez yemek için bile anne babasının yanına gitmemekte ve yemeği tepsi içinde sunularak televizyonu izlerken yemesi sağlanmaktadır.

Çocukların bu etkilenmeler çerçevesinde kendi özgün kimliğini ve kişiliğini oluşturamaması da çok doğaldır ki en sinsi tehlikelerden ve olumsuzluklardan biri de

---

⁶⁰ Huriye Kuruoğlu, **Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri**, <http://www.cocukaile.com/sizden.htm>, (Erişim: 27 Kasım 2004), s.3.

⁶¹ Kuruoğlu, ss.5-6.

budur. Çocuk kendini, izlediği programlardaki kişilerin veya daha yoğun olarak filmlerdeki karakterlerin yerine koymaktadır.

Çoğu kez hayran olduğu kahraman ya da karakter, büyüyünce olmak istediği kişidir. Böylece çocuk kendi kişisel bilinci, çalışması ya da yetenekleri ile değil, tamamen farklı etkilenmelerle büyüyünce "O" (o her neyse) olmak istemektedir. Bu bazen bir yarışma programı sunucusu, bazen filmdeki kötü adamları döven erkek karakter, bazen de güzelliği sayesinde zengin ve yakışıklı bir erkekle evlenen bir kadın karakter olabilmektedir. Bu örnekleri uzatmak mümkündür.⁶² Bunlar da okuma, yorumlama ve yargılama yetilerinin gelişmemesinden kaynaklanmaktadır.

Kanaatimizce çocukların televizyonun bu olumsuz etkilerinden korunabilmeleri için duygu ve davranışlarıyla örnek olabilecek çocuk oyuncu ya da oyuncuların rol aldığı yerli dizi filmler izlettirilebilir, Türk kültüründe yer etmiş halk tiplerinin çocuk programlarında daha çok yer verilip çocuklara tanıtılması sağlanabilir. Çocuklara yönelik programlar hazırlanırken, program yapımcıları tarafından çocukların özellikleri dikkate alınabilir özellikle gelişimin en hızlı olduğu okul öncesi dönemde onların dış uyarılardan çok fazla etkilenebilecekleri düşünülerek daha düzeyli programlar hazırlanabilir.

Ailelere düşen en önemli görev öncelikle çocuğu televizyon karşısında yalnız ve savunmasız bir biçimde bırakmamak, mümkün olduğunca birlikte konuşarak, anlatarak ve paylaşarak izlemektir. Sonra da çocukları okumaya sevk etmek ve televizyon izlemelerine belli ölçülerde sınırlandırmalar getirmektir.⁶³ Bütün bu önlemleri alırken yasağcı bir zihniyet ve tutumdan uzak durulmalı çocuklara ne zaman televizyon seyredip seyredemeyecekleri nedenleri ile birlikte anlatılmalıdır.

5-Benlik

Kişiliği etkileyen en güçlü etken olarak benlik kavramı son yıllarda davranış bilimciler tarafından ilgiyle incelenmeye başlanmıştır. Bir insanın kendisi ve çevresini algılayış tarzının, onun genel tutumunu ve davranışlarını büyük oranda etkilediği dikkati

---

⁶² Kuruoğlu, ss.6-7.

⁶³ Kuruoğlu, s.8.

çekmiştir. Benlik kişiliği çok etkilemekle birlikte, kişilikten farklı bir anlam taşımaktadır. İnsanlar kişiliklerinin bazı özelliklerinin farkında değildirler, bazıları hakkında da yanlış düşünceye sahip olabilirler. İşte benlik, kendi kişiliğimize ilişkin kanılarımız ve kendi kendimizi algılayış tarzımızdır. Bu nedenle benlik, kişiliğin öznel yanı olarak ifade edilebilir.⁶⁴

İç varlığımızın bütünü oluşturarak benlik, kişilik gibi karmaşık bir kavramdır. Bu kavramı biraz çözümlenecek olursak benlik belki şu soruların cevabını oluşturur: Ben neyim?, Ben ne yapabilirim? Değer yargılarımız nedir? Hayatta ne istiyorum? vb. sorulardan anlaşıldığı gibi benlik, kişinin özellikleri, kabiliyetleri, değer yargıları, emellerine ve ideallerine ilişkin kanaatlerinden oluşmaktadır. Benlik üzerinde fiziksel özelliklerin (kısa-uzun, zayıf-şişman, esmer-sarımsın vb.) etkisi olsa da, benlik birinci derecede ruhsal ikinci derece de tensel bir kavramdır. 'Ben neyim?' ve 'Ben ne yapabilirim?' sorularının cevapları *gerçek benliği*; 'Değer yargılarımız nedir?' ve 'Hayatta ne istiyorum?' sorularının cevapları ise ulaşılmak istenen moral seviyeyi, gerçekleştirilmek istenen arzu ve istekleri gösteren *ideal benliği* oluşturur. Bazı psikologlar, benliği gerçek ve ideal benlik olmak üzere iki kategoride sınıflandırmaya önem vermektedirler.⁶⁵

Kişinin kendine ilişkin algıları "ben akıllıyım", "ben güzelim" gibi kişisel; "insanlar benim iyi biri olduğumu düşünüyor" gibi sosyal ve "çok başarılı olmak istiyorum" gibi ideallere ilişkin olabilir. Benlik kavramımız, diğer insanlarla etkileşimde bulunduğumuzda bize ait olan ile bize ait olmayıp dışımızda kalanı ayırt eden bir alan gibidir. "Ben çok çalışkanım", "ben iyi bir insanım", "ben işimi seviyorum", "ben gürültüden hoşlanmam" dediğimizde kendimizi, içinde bulunduğumuz toplumun veya grubun içinde konumlandırmış oluruz. Benlik kavramıyla, kendimizi bizim dışımızda kalanlardan ayırır, kendimize özel bir alan oluştururuz. Oluşturduğumuz alanı korumak, geliştirmek ve sosyal etkileşim içinde konumlandırmak için de çok büyük çaba gösteririz. Bu çaba "ben olma savaşı" biçiminde nitelendirilmektedir.⁶⁶

⁶⁴ Baymur, ss.264-265; Tezcan, s.20.

⁶⁵ Baymur, ss.265-266; Kulaksızoğlu, ss.113-114.

⁶⁶ Dursun Akkurt, **Sosyal Etkileşim ve İletişim Becerileri**, Temmuz 2001, <http://www.ak-kurt.com/bseib.html>, (Erişim: 29 Kasım 2005). ss.1-2

İnsanlar etkileşim içindeki konumlarına bağlı olarak farklı benlik kavramları geliştirilebilirler. Evde çocuğa karşı anne veya baba, bakkala karşı müşteri, iş yerinde patrona karşı çalışan ve yönettiği insanlara karşı amir benliği takınır. Bu sebeple benlik sınırsız sayıda özellikle ifade edilebilir.

Benliğin bu esnek ve sınırsız görünüşüne karşılık kişilik ise bireyin kararlılıkla gösterdiği davranış örüntülerinden oluşur. Mesela, "Yardımseverlik" gerekli durumlarda gösterilen bir davranış olduğunda bir kişilik özelliğidir; bireyin yardıma ihtiyacı olanlara yardım etme davranışını düzenli olarak gösterdiğini ifade eder. Ancak, "yardımseverlik" davranışını gerekli durumların çoğunda göstermeyen bir insan, yardımsever biri olmadığı halde, sınırlı sayıdaki yardım davranışlarına bakarak "ben yardımseverim" biçiminde bir benlik kavramı geliştirebilir. Kendimizi değerli buluyor olmamız benlik değerimizin yüksek olduğu anlamında yorumlanır. Yardımseverlik örneğindeki kişi, yardımsever kişilik özelliğine sahip değildir ama kendilik değeri yüksektir. Benlik kavramı kişinin kendisi hakkında bildikleri, başkalarının kişiye ilişkin görüşlerinden kişiye yansıyanlar ve kişinin kendine ilişkin değerlendirmelerinden elde edilir. Çoğu zaman bu bilgiler ve değerlendirmeler çevreden hazır alınmaktadır. Benlik kavramının oluşumunda, başkalarının kişiye yansıttığı özellikler, kişinin kendisi hakkındaki gözlemlerinden elde ettiği bilgiler gibi etkili olmaktadır. Kişi kendisi hakkında sıklıkla söylenen şeyleri benliğinin parçaları olarak görür ve ifade eder. Çoğu zaman da benlik kavramına uygun davranmaya çalışır.⁶⁷

6-Benlik Gelişimi

Bütün insanlarda, öznel nitelikli 'ben' ile nesnel nitelikli öğelerden meydana gelen 'benlik' vardır. Bu nitelikler çocukluktan başlayarak, kişinin diğer insanlarla olan münasebetleri içinde gelişmektedir. Benlik, bireyin kendisini başkalarının davranışlarının hedefi ve diğerlerini kendi davranışlarının hedefi olarak görmesiyle oluşmaktadır. Hayatın ilk günlerinde çocuğun dünyası kendi yaşantılarından oluşur. Ancak çocuk büyüyüp geliştikçe yaşantıları arasındaki farkı fark etmeye başlar. Çocuk, kendine ait olan yaşantıları sahiplenir, diğerlerini çevresindeki diğer insanlara ve nesnelere atfeder. Çocuk kendi varlığının ve işlevlerinin farkına vardıkça, yaşadığı

---

⁶⁷ Akkurt, ss.1-2.

ortam içindeki varlığından ve işlevlerinden oluşan bir benlik geliştirmeye başlar ki bu onun gelişmekte olan benlik kavramıdır. Benlik kavramının gelişimi, bireyin çevresi ile olan yaşantılarını algılayış biçimlerine göre oluşan dinamik bir süreçtir. Özellikle kendisine yakın olan kişilerin tutumu onun için çok ama çok önemlidir.⁶⁸

Benliği gelişme yoluna giren çocuk, önce aile bireyleri ile sosyal bağlar kurar, daha sonra ise akranlar âlemini keşfeder. Önce ev sonra mahalle, daha sonra okul ve başka çevrelerle ilişkiler kurarak, bireyin benliği gittikçe genişleyen halkalar halinde gelişmeye devam eder. Benliğin gelişmesinde insanlar arası ilişkilerin çok büyük önemi vardır. Etrafımızdaki insanların (küçükken anne-baba ve kardeşlerin, sonra öğretmenlerin, arkadaşlar ve yaşlıların) bize karşı olan tepkileri benliğin muhtevasını çok etkiler. Bizim için önemli kişilerin bizi beğenip beğenmemeleri, bizimle övünmeleri ya da bizden utanmaları, bu insanların bizim hakkımızda söyledikleri şeyler benliğin alacağı şekli etkiler. Mesela sürekli olarak kendisine aptal ve tembel denen çocuk gerçekten bu nitelikleri benimseyebilir. Buna karşılık kendisini becerikli, çalışkan ve iyi bulan yakınları arasında çocuk, gerçekten kendini böyle görmeye başlar ve buna uygun davranmaya çalışır. Böylece benlik acı ve tatlı birçok tecrübeler sonucunda öğrenilen ve her an gelişmeye devam eden bir olgudur. Her yaşantı, tecrübe, baştan geçen olay benliğe bir şeyler katar.⁶⁹

Bireyin, beden yapısından, göz, saç rengine varana dek anne babasından kalıtım yoluyla bir takım özellikleri aldığı bilimsel bir gerçektir. Ancak benlik bilinci ve kişilik büyük ölçüde, içinde yetiştiği sosyo-kültürel koşulların ortak bir ürünüdür. Çocuklar, çevreden duydukları sözler yoluyla kendisiyle ilişkili bir resim, bir imaj oluşturmaya başlarlar. Bir yaşına geldiğinde ise, kendisi hakkında o denli tutarlı ve güçlü bir kanı –iyi ye da kötü- geliştirmiştir ki, bu, ömür boyu sürebilir. Bu kanıyı değiştirmek oldukça zordur. İşte kişinin kendisi hakkında ulaştığı bu yargıya ‘benlik bilinci’ adı verilir. Benlik bilinci, sürekli farkında olunan bir yargı değildir, genellikle bilinçaltında bulunur ve etkisini algılama, düşünme ve davranışlarda gösterir. Çocuğun içinde yetiştiği toplum, onun duygularının ifade biçimini olduğu kadar, benlik bilincini de biçimlendirir. “*Ne ekersen onu biçersin!*” çocuk eğitiminde çok geçerli olan bir

⁶⁸ Temel ve Aksoy, s.20; Baymur, s.266.

⁶⁹ Baymur, ss.266-267.

deyiştir. Çocuklarının duygu ve düşüncelerini, doğal ifadesi içinde kabul eden anne-babalar kendine güveni olan, girişimci, insan ilişkilerinde başarılı, sorumluluk bilincine sahip bireyler yetiştirirken, çocuklarını olumsuz yönde sürekli eleştiren, aşağılayan, hor ve hakir gören, onların duygu ve düşüncelerini doğal bir biçimde ifade etmesini engelleyen ve yasaklayan anne babalar ise çekingen, içine kapanık, alıngan ya da saldırgan bireyler yetiştirirler. Anadolu’da söylenen çok güzel bir deyim vardır: “*Bir insana kırk defa deli dersiniz deli olur*” diye. Gerçekten de sürekli eleştirilen, aşağılanan, hor görülen, itilen, kakılan ve yasaklamalarla engellenen çocuklar bir zaman sonra olumsuz davranışlar göstermeye başlayacaktır. Özellikle, “*pis çocuk*”, “*aptal çocuk*”, “*geri zekâlı çocuk*” gibi sürekli nitelermeler bir çocuğun zaman içerisinde aptalca, geri zekalıca davranışlar göstermesine sebep olabilir. Çocuk ve gençlik psikolojisi konusunda ülkemizin sayılı uzmanlarından biri olan Atalay Yörükoğlu’nun ifadesiyle, “*Beş yaşındayken bir çocuğun gözünde babası dünyanın en güçlü, en bilgili ve hiç yanılmayan bir kişisidir.*”⁷⁰ Bu yüzden çocuklar sokakta kavga ederlerken birbirlerine “*Benim babam seninkini döver*” derler. Dünyanın en büyük insanından sürekli bu olumsuz sözleri duyan bir çocuk, zamanla “*aptal*”, “*geri zekâlı*” biri olduğuna inanmaya başlar.

Günümüzde pedagog ve psikologlar, sağlıklı bir benlik ve kişilik sahibi bireyler yetiştirebilmek için, ceza yerine, özellikle ödül mekanizmasının kullanılmasını tavsiye etmektedirler. Zira, nasıl “*aptal çocuk*”, “*geri zekalı çocuk*” vb. nitelermeler çocuklarda olumsuz benlik ve kişilik gelişimine neden oluyorsa, “*benim akıllı çocuğum*”, “*benim çalışkan çocuğum*” ve “*benim güzel çocuğum*” gibi nitelermeler de bir çocuğun benlik ve kişilik gelişimini muhakkak olumlu yönde etkileyecektir.

Bir çocuğun benlik ve kişiliğinin temelleri çocukluk yıllarında atılır. Sağlıklı aile içi iletişimin var olduğu ortamlarda sağlıklı bireyler yetişir. Sağlıksız aile içi ilişkiler çevremizde sık sık gördüğümüz sağlıksız insan tiplerinin büyüdükleri ortamları oluştururlar. Bu insanlardan bazıları “*küskün*”dür, neşesi yoktur, hiçbir şeyden zevk almaz. Yaşamın coşkulu yanlarını göremez, yaşamak onun için bir yüküdür, eziyettir. Bazıları “*gergin*”dir, her an kaygılı ve tedirgindir. Çevremizde sık sık “*pısrık*” insanlar

---

⁷⁰ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı**, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1993, s.167.

görürüz, kendisi haklı olsa dahi, ne sözleriyle ne de davranışlarıyla haklarını savunamaz.⁷¹

Aile içi ilişkiler kalıplaşmış rollere dayalı ise, belirli kategoriler içinde dünyayı gören, “kalıplaşmış benlik yapıları” olan bireyler yetişir. Bu kişiler, kendilerine özgü bir yaşam geliştirme girişimi için gerekli enerjiyi, cesareti ve isteği içlerinde bulamazlar. Aile içindeki ilişkiler kalıplaşmamış ve duruma göre değişebilen esnek rollere dayalı ise, iç dünyası daha zengin, dünyayı çok boyutlu görebilen, sorumluluk sahibi, hoşgörülü bireyler yetişir.⁷²

Bir bireyin benlik bilinci ve kişiliğinin sağlıklı bir şekilde gelişmesinde ailenin karşılaması gereken belirli gereksinimler vardır. Bunlar;

a-Değerli olma duygusu,

b-Güven ortamı,

c-Sorumluluk duygusu,

d-Mücadele etme ve başarma,

e-Kendini gerçekleştirme,

f-Manevi yaşamın temellerini oluşturma ortamıdır.⁷³ Bu gereksinimleri karşılanan çocukların benlik bilinci ve kişilikleri sağlıklıdır.

Benlik gelişimini eğitim açısından incelediğimizde de çok önemli gerçeklere ulaşmaktayız. Çocuklar eğitim sistemine girdiklerinde, yıllar boyunca edindikleri kişisel deneyimlerine bağlı olarak hayalleri vardır. Okul, çocuğun hayallerini gerçekleştirebilecek davranışları kazanabileceği ve sürekli gelişim içinde olan kendine, yeteneklerine güvenme-değer verme, kendi kararlarına güvenmeyi öğrenmeyi sağlamalıdır. Çocuklar kendilerini tanımayı, kendilerine güvenmeyi tek başına yapamazlar ve bu konuda yardıma gereksinim duyarlar. Bu yardım bilimsel ve profesyonel düzeyde olmalıdır. Eğitim sürecinde benlik kavramının gelişimi konusu tek başına rehber öğretmenin sorumluluğunda olan bir konu olarak düşünülmemelidir. Benlik kavramının kaynaklarına baktığımızda okul içi ve okul dışında pek çok yetişkin

---

⁷¹ Doğan Cüceloğlu, **İçimizdeki Çocuk**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1996, s.15.

⁷² Cüceloğlu, s.50.

⁷³ Cüceloğlu, s.57.

ve akranların benlik kavramının oluşumunda etkili olduğu görülür. Benlik kavramı gelişimi, çocuğun bir kişi olarak görülmesine bağlıdır. Benlik kavramı gelişim alanı, çocuğun toplum ve kendi yararı için kendisini anlamasına yardım etmekle ilgilidir. Rehber öğretmen, öğretmen ve velilerle çalışırken, çocukların olumlu benlik saygısı ve benlik kavramı geliştirmesinde, onların ne kadar önemli işlevlere sahip olduğunu vurgulamalıdır. Çocuk ve onun yaşamında yer alan yetişkinler, diğerleri ve kendilerine karşı daha olumlu duyguları nasıl geliştirebilecekleri konusunda eğitilmelidir.

Benlik kavramı eğitimi çocuklara şu alanlarda katkı sağlar:

- 1- Gelecek için hedef belirleme ve plan geliştirmede,
- 2- Kendisine ve diğer insanlara güvenmede,
- 3- Özgürlüğü anlamada,
- 4- Daha stabilize* bir imaj geliştirmede ve

5-Kendine saygı ve güven duygusundan hareketle kendine güven oluşturmada.⁷⁴

Öğrencinin başarılı olduğunu örnekleyen yaşantıları ne kadar çoksa yukarıda ifade edilen katkılar da o düzeyde artacaktır.

Benlik kavramı gelişimi, duygularını ifade etme, korku, istek, başarı, güçlü yanlar, yetenekler, başarısızlıklar, yeni benlik imajı yaratma, odaklanma, olumlu düşünme, karar verme, olumlu benlik saygısını artırma, değerler, kişi olarak biricikliğine inanma, sorumluluk ve bağlılık duygusu, v.b. ile ilişkilidir. Bu özelliklerin gelişimine okuldaki yaşantılar önemli katkılarda bulunur. Bu noktada önemli olan okulda benlik kavramı gelişim alanının işaretçisi olan ihtiyaçlar ve geliştirilmesi gereken becerilerin gündeme getirilmesi, davranış olarak ele alınması, gündemde tutulması ve ilgili davranışların kazandırılmasını örnekleyen yaşantıların oluşturulmasıdır. Bu noktanın gündeme getirilmesi ve gündemde tutulması rehber öğretmenin görevleri arasında yer almaktadır.⁷⁵

---

* (Stabilize: Düz duruma getirilmiş, düzleştirilmiş, sağlaştıdırılmış.), Püsküllüoğlu, s.443.

⁷⁴ Galip Yüksel, **İlköğretim Öğrencilerinin Gelişim Alanları**, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/159/gyuksel.htm>, (Erişim: 04 Aralık 2004) s.4.

⁷⁵ Yüksel, s.5.

Benlik kavramıyla ilgili olarak çocukların şu davranışları kazanmaları beklenir. Benliğini anlama ve bilme, kendini kabullenme, kişisel bir değere sahip olma, kendine güvenme, gelişim görevleriyle ilgili sorunları çözebilme, kendini yönlendirme, seçenekleri görme, karar alma ve alınan kararlar için sorumluluk bilincini geliştirme, yanlış kavram ve kanıları değiştirebilme ve duygusal duyarlılık kazanma, vb.dir. Çocuklar kendilerini anlayarak ve kendilerinin farkında olarak yetişirlerse olumlu bir benlik geliştirebilirler. Çocuklar kendilerini başkalarının gördüğü gibi görmemelidir; çünkü onların değerleri farklı olabilir. Genel olarak kendinin farkında olma oldukça sabittir, bu sebeple devamlı olarak olumlu geribildirimlerde bulunmak, sıradan kompliman* yapmaktan oldukça etkilidir ve yetişkinler, ergenlik döneminden önceki çocukları, ergenlik dönemindeki çocuklardan daha kolay etkileyebilirler; çünkü ergenlik dönemindekiler daha çok yaştlarının fikirlerine önem verirken çocuklar yetişkinlerin fikirlerine daha fazla önem verirler.⁷⁶

Okul, çocuklara daha olumlu benlik kavramı geliştirmelerine yardımcı, çok önemli bir rol oynar. Okulun önemli amaçlarından biri de öğrencilerin kendilerini iyi hissetmelerine yardımcı olmaktır. Okulda öğrencinin kendisini iyi hissetmesi kendiliğinden olabilecek bir durum değildir. Öğrencilerin okulu, dersleri ve kendilerini değerli görmeleri öğretim etkinlikleri sırasında pekiştireçlerin etkisiyle gerçekleşir. Rehber öğretmen konsültasyon* hizmeti verirken bu durumun altını çizerek belirtmeli ve kendi uygulamaları ile örnek olmalıdır. Özellikle, istendik davranışların görülüp onaylanması, istenmedik davranışların söndürülmesi, utangaçlığın yaşanmaması okulda öğrencinin kendisini iyi hissetmesini sağlamada önemlidir. Öğretmenler çocukların kötü davranmalarını bekleyip onları uyarmak için değil; iyi davranırlarken, iyi davranışı bulup pekiştirmek için oradadırlar. Bu tür uygulamalar okul içi ve dışında yaşanan çoğu sorunun engellenmesini sağlar. Çocukların benlik saygısını dört faktör etkilemektedir. Bunlar:

---

* (Kompliman: Birine söylenen gönül okşayıcı hoş söz.), Püsküllüoğlu, s.248.

⁷⁶ Yüksel, s.5.

* (Konsültasyon: Bir hastalığa birkaç uzman hekimin birlikte tanı koyma işi, danışım), Püsküllüoğlu, s.253.

1. *Bağlantılar*: Çocuğun, başkalarıyla olumlu ilişkiler kurması ve başkalarının bunu onaylayıp saygı duyması aitlik duygusunun gelişmekte olduğunun bir göstergesidir. Bu durum sınıf içinde grup çalışmalarındaki etkileşiminden etkilenir.

2. *Biriciklik*: Çocuklar, kendi özel gücü ve özellikleri diğer insanlar tarafından fark edildiğinde kendilerinin, eskilerin dediği gibi “nev’i şahsına münhasır” olduklarını hissederler. Bütün çocuklar özel olma, tek olma duygusuna ihtiyaç duyarlar. Çocuklar karakteristik özellikleriyle diğerleri tarafından fark edilmekten etkilenir.

3. *Güç*: Çocuk kendi kendini yönettiği duygusunu davranışları ile yaşamalıdır. Çocuk yaşamındaki yolu devam ettirebilmek amacıyla kullandığı kişisel gücünü, davranışlar olarak kullandığı zaman hissedebilir. Çocuk, yaşamını devam ettiren yönlendiren kişisel güce inanmalıdır. Bu aynı zamanda çocuğun sorumluluk duygusunu kazanmasında da çok etkilidir.

4. *Model olma*: Çocuk için, örnek olma, dikkate alınma, örnek gösterilme oldukça önemlidir.⁷⁷

Sonuç olarak, benlik kavramının, günlük yaşantımız ve hatta uğraş verdiğimiz işlerin başarısında büyük bir etkisi vardır. Benlik, içimizde kendimizi gözetleyen, yargılayan, değerlendiren ve davranışlarımızı düzene koyup bizi yöneten bir güçtür. Bir insan ne kadar benliğine uygun davranabilirse, kendini o derece rahat hisseder, ideal benliğine ne kadar aykırı, zıt yaşantıların etkisi altında kalırsa o derece huzuru kaçar. Kendi değer yargıları ve ideallerine uygun davranmak insanın kendine olan saygısını, güvenini ve mutluluğunu artırır. Çoğu zaman kabiliyeti ölçüsünde başarı gösteremeyen kişilerde, kendilerinin bir şey yapamayacaklarına inanan olumsuz bir benlik kavramının gelişmiş olduğu görülür. Benlik ve kişilik nitelikleriyle öğrenme arasında yakın bir ilişki vardır. Çocukların küçük yaşlardan itibaren sağlıklı olarak gelişmelerine önem vermek gerekir. Bunun için de çocuğun hayatının ilk yıllarından itibaren, sevilme, korunma, benimsenme, kendine uygun işlerde başarılı olabilme gibi temel ihtiyaçlarının uygun ölçülerde karşılanmasının çok büyük önemi vardır.⁷⁸

---

⁷⁷ Yüksel, s.6.

⁷⁸ Baymur, ss.267-268.

B-SORUMLULUK BİLİNCİ VE DİNİ HAYATTAKİ YERİ

1-Sorumluluk Bilincinin Tanımı ve Kaynağı

Sorumluluk kavramının psikolojik, ahlaki, hukuki vb. açılardan birçok tanımı yapılmıştır.

“Psikolojik açıdan tanımı: Yaptığı şeyi tam bir bilinçle ve özgür olarak yapabilecek ehliyetle olan veya bilfiil yapmış bulunan kişinin durumu. Mesuliyet.

Ahlaki açıdan tanımı: Kişinin davranışlarının sonuçlarını üstlenmeyi vicdani bir vazife saymasıdır.

Hukuki açıdan: Sivil sorumluluk. Ahlaki sorumluluk bizi sadece vicdanımıza karşı taahhüde soktuğu halde, sivil sorumluluk, bizi kamuya veya sivil topluma karşı taahhüde sokması halidir.”⁷⁹

Bir başka yerde sorumluluk, “Bir kimsenin kendisinin ya da başkalarının davranışları için bir kimseye, ya da yetkiliye hesap verme, bu davranışların doğurabileceği sonuçlara katlanmayı kabul etme zorunluluğu ya da bunun ahlak açısından gerekliliğidir diye tanımlanmıştır.

Yine ‘Sorumluluk’, bir görevden, bir işten sorumlu olma durumu, bu yükümlülüğün kendisi. Karar alma yetkisinin yanı sıra hesap verme zorunluluğunu da içeren görev, meslek ya da toplumsal konum”⁸⁰ olarak tanımlanmıştır.

Diğer bir tanıma göre de sorumluluk, “Kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir.”⁸¹

Kişinin yüklendiği, yapmayı taahhüt ettiği işten ötürü gerektiğinde hesaba çekilmesi durumu da sorumluluk olarak ifade edilmektedir.⁸²

⁷⁹ Paul Foulque, **Pedagoji Sözlüğü**, Trc. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994, s.456

⁸⁰ **Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi**, İstanbul: 20.cilt, 1986, s.10687

⁸¹ **MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Ankara: 4.cilt, 1996, s.2588; **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK, 1989, s.1328.

⁸² Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Rehber Yayınları, 1990, s.1007.

Sorumluluk aynı zamanda mesuliyet manasına da gelmektedir. Mesuliyet, ehliyet şartlarını taşıyan kişilerin dini, ahlaki, sosyal ve hukuki görevlerinden dolayı sorumlu tutulmaları anlamında kullanılan bir terimdir.

Gerek ahlaki, gerekse hukuki sorumluluk, herhangi bir durumda kendisinden bekleneni yapmayan şahıs için vardır. Bir kimse belli şartlar altında yapması gereken şeyi yapmazsa o sorumlu tutulur. O halde sorumluluk bir vazifedir, bir görevdir. Vazifesini yapmaktan kaçan veya tersini yapan kişi, sorumluluğunu yerine getirmemiş demektir.

Sorumlulukta iki ana kavram karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi “beklenen davranış” diğeri ise bir şeyi yapmak veya yapmamak arasındaki “tercih” tir.

1-Beklenen Davranış: Toplum herkesten üzerine düşenleri yani rolünü kusursuz oynamasını, yerine getirmesini ister. Bir kimseden beklenen davranışla onun gerçek davranışı arasında farklılık varsa, şahıs bu farklılığın derecelerine göre sorumlu tutulur. Böylece şahıs toplumun kendisinden beklediği davranışı yapmayıp, toplumun kendisinden beklemediği bir davranışı yaptığında bu beklenmeyen davranışın öngördüğü cezayı ödemek zorunda kalır.

2-Tercih Meselesi: Yaptığı hareketin şuurunda, bilicinde olmayan kimse sorumlu tutulmaz. İnsanın sorumlu olması için birden fazla alternatifi ve seçme hakkı olmalıdır. Sorumluluk tamamen sosyal bir kavramdır. Sorumluluğun bütün kaynağı toplumdur. Sorumluluk ancak ahlaki bir varlık için bahis konusudur. Ahlaki varlık ise, sosyal bir varlıktır. Çünkü cemiyet olmadan ahlak olmaz. Cemiyetin insandan beklediği şeyler, onun tabiatıyla çatışyorsa insandan sorumluluk beklemek hem yanlış, hem de imkânsız olur.

Sorumluluk genellikle hukuki, cezai ve ahlaki olmak üzere üçe ayrılır. Bu ayırım sorumsuzca hareket yapılması halinde ne gibi karşılık görüleceği esasına dayanmaktadır.⁸³

---

⁸³ Erol Güngör, **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995, ss.126-130.

Sorumluluk kavramıyla ilgili olarak yapılan tüm bu tanımlar ve açıklamalar neticesinde aklımıza hemen “Sorumlu kime denir” diye bir soru gelecektir ki bize göre bu soruya verilebilecek cevaplar şunlardır:

“1-Sorumlu, bir otoriteye karşı kendisine bağlı olan, ya da yükümlülüğünü üstlendiği kimselerin davranışları için hesap vermek zorunda olan kimse, mesul.

2-Bir şeyi yapan, ya da o şeyden dolayı suçlu olan, ya da onun neden olacağı maddi ve manevi sonuçlara katlanmak zorunda bulunan kimse,

3-Bir görevle yükümlü bulunan kimse,

4-Düşünceli, ciddi, davranışlarının sonucunu göz önünde bulunduran bir kimse için de kullanılır.”⁸⁴

5-Sorumlu insan, alternatifler arasında herhangi birini seçen ve bunun gerektirdiklerini yapan, hür iradeli insandır⁸⁵ diye çeşitli şekillerde sorumlu insan tanımı yapılmaktadır. Bu noktada da hemen aklımıza sorumlu insan neye göre sorumludur, sorumluluk ne zaman ve nasıl gerçekleşir? gibi sorular gelmektedir ki bu soruya cevap verebilmek için öncelikle sorumluluğun kaynağını çok iyi bilmemiz gerekir.

Sorumluluk kavramının tanımında olduğu gibi, kaynağı konusunda da çok çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bizce sorumluluğun kaynağı olarak hangi görüşler ileri sürülürse sürülsün ve hangisi kabul edilirse edilsin, hür insanların ilişkilerini düzenleyen, dünya ve ahiret hayatını, mutluluğunu sağlayan sorumluluğun vazgeçilmez bir gereklilik olduğu açıktır.

Sorumluluğun temeli hürriyete dayanır. İnsan herhangi bir şeyi yapıp yapmamakta serbest olduğu zaman onun için sorumluluk bahis konusu olabilmektedir.⁸⁶ İnsanın seçme ve özgürce hareket etme imkânı olmasaydı, o insanın sorumluluğundan söz etmek mümkün olmazdı.⁸⁷

Bazıları sorumluluğun kaynağını hürriyete ve akla dayandırmış, bazıları inanca, duyguya, kalbe veya sezgiye dayandırmış, bazıları ise topluma ve toplumun

⁸⁴ **Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi**, s.10687.

⁸⁵ Saadettin Elibol, **İnanç Ve Kültür**, Ankara: Birlik Yayınları, 1983, ss.65-66.

⁸⁶ Güngör, s.130.

⁸⁷ Elibol, s.56.

sahip olduğu değerlere dayandırmış, yine bazıları da insanın şahsiyetine, kişiliğine veya aşırı bağımsızlığına, özgürlüğüne dayandırmışlardır.⁸⁸

İnsanı kontrol altına alıp onu olumlu bir istikamete, olumlu bir yöne sevketmekte, insanın ortaya koyacağı değerler yani başka bir ifadeyle hukuk kuralları yeterli değildir. Çünkü insan hukuk kurallarının dışına çıkma yollarını bulabilir. Dıştan bir kontrol insanı çepeçevre kuşatamaz bu nedenle sorumluluk çok önemlidir. Sorumluluğun sağlam kaynağı, insanın iç kontrolüdür.⁸⁹ Bir başka ifadeyle sorumluluğun temel kaynağı insanın vicdanıdır. Bir insanın davranışlarının ahlaki olup olmadığı değerlendirilirken, kişinin vicdanından söz edilir. Vicdan, insanın hareketlerinin ahlaki değerini takdir ve tayin etme yetisidir. İnsan ancak vicdanı sayesinde kendi yapıp ettiklerinin ahlâki olup olmadıklarını kontrol edebilir. Vicdan insanı iyiye, doğruya, güzele yönelten içten gelen bir duygudur. İşte bizce insanın içinden gelen bu yüksek duygu sorumluluğun özünü teşkil eder.⁹⁰

Sorumluluk taklit, örnek, sosyal adalet gibi dış kaynaklı duygulara yönelik etkenlerden değil de vicdani bir kaynaktan temelini almalıdır. Böyle bir sorumluluk anlayışı, kişilerde hem sürekli, hem de ahlâkîlikle ifade edilen bir davranış şekli geliştirecektir. Bu da hürriyeti, yaratıcılığı, bağımsızlığı, tek kelimeyle şahsiyeti oluşturmak demektir. Böylece gerçek şahsiyete sahip olan fertlerden meydana gelen toplumları sömürmek, bir malzeme olarak kullanmak kolay olmayacağı gibi, onları yokluğa, hiçliğe mahkûm etmekte imkânsız olacaktır.⁹¹

İnsanlara dışarıdan baskı ve zorlama yaparak sorumlu tutmak hem çok zor, hem de gelip geçicidir. Sorumluluk bilinci, ilk olarak bebeklikten başlayarak insana verilmeye başlanmalı ve insanın gelişimine paralel olarak sorumluluk bilinci de geliştirilmelidir. Ancak sorumluluk bilinci, insanın içten gelen ayrılmaz bir parçası olduğu takdirde hedef gerçekleşmiş olur.

---

⁸⁸ Necmettin Tozlu, **Ekonomik Gelişme, Sorumluluk Ve Eğitim**, Türk Dünyası Araştırmaları, 1991, s.75.

⁸⁹ Necati Öner, **İnsan Hürriyeti**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.128.

⁹⁰ Adil İzveren, **Toplumsal Törebilim**, Ankara: İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi Yayınları, 1980, ss.97-98.

⁹¹ Necmettin Tozlu, **Eğitim Felsefesi**, İstanbul: AÜFEF Yayınları, 1997, ss.98-99; Necmettin Tozlu, **Eğitim Felsefesi Nedir?**, Erzurum: YYÜFF Yayınları, 1987, s.134.

2-Sorumluluk Bilincinin Kazanılmasına Etki Eden Faktörler

Ahlâk ve faziletin yaygın hale geldiği mükemmel ve huzurlu bir toplumu gerçekleştirmenin en öncelikli şartı, hiç şüphesiz hak ve sorumluluk dengesidir. Bu denge, sosyal hayatta ne kadar önemli ve gerekli ise aile hayatında da o kadar önemli ve gereklidir. Çünkü aile hayatı sosyal kültürün çekirdeğidir. Hakların saygı görmediği, sorumlulukların yerine getirilmediği ailelerden meydana gelen bir toplumda hak ve sorumluluklardan bahsedilemez.⁹²

Sorumluluk bilincinin çocuklara ve genç nesillere kazandırılmasında her şeyden önce aile ve okul birinci derecede sorumludur. Ancak aile ve okul bu konudaki görevini yaparken çevreyi, kamuoyunu, gelenek ve görenekleri, örf ve âdetleri, inançları, kısacası toplumun sahip olduğu bütün normları göz önünde tutmak zorundadırlar.⁹³

İnsan öncelikle kendi nefesine karşı daha sonra da içinde bulunduğu topluma karşı sorumluluklarının bilincinde olmalı ve ona göre hareket etmelidir, ancak bu şekilde hem kendine, hem de içinde yaşadığı topluma karşı sorumluluklarını bilen ve ona göre hareket eden bireylerin yer alacağı toplumlar ideal toplumlar olacaktır.

Sorumluluk bilincinin kazandırılmasında ailenin yerinin, diğer faktörlerden daha etkili olduğu konusunda eğitimciler görüş birliği içerisindeyler.

a-Aile

Ailede önemli olan fertlerin birbirine karşı olan sorumluluklarını bilmeleridir. Çünkü Rasulullah (a.s.), “*Hepiniz çobansınız ve maiyetiniz altındaki sürüden sorumlusunuz.*” (Buhari, Cuma, 2) hadisiyle herkese ayrı bir sorumluluk yüklemiştir. Baba bir çoban olduğu gibi anne de bir çobandır.⁹⁴

⁹² Ali Özek ve Diğerleri, **Hadislerle Ahlaki Davranışlar**, İstanbul: Hisar Yayınları, 1987, s.42.

⁹³ S.Ahmet Arvasi, **Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul: Özdemir Basımevi, 1976, s.124.

⁹⁴ Musa Kazım Yılmaz, “İslami Aile”, **İslam’da Aile Ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, Hilal Yayınları, 1994, ss.25-26.

Bizi burada ilgilendiren asıl mesele, büyüklerin yani anne ve babanın dini ve ahlâki manada sorumluluklarını sağlam bir şekilde yerine getirdikten sonra, çocuklarına düşen sorumlulukları da onlara hissettirmek ve onları bu konuda bilinçlendirmektir.⁹⁵

Anne-baba, çocuğuna karşı doğum öncesinde de doğum sonrasında da bir takım sorumluluklarla yükümlüdür. Anne-babanın çocuğun doğumundan sonra iki yönlü sorumlulukları vardır. Bunlardan ilki, çocuğun bakım ve gözetimi yani çocuğun sağlıklı büyümesini sağlamak onu korumak vb. ikincisi ise çocuğun eğitimidir.

Bu konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim sorumluluk sahasına giren belli başlı meseleleri açıklar. Bu açıklamalardan anne-babanın sorumlulukları içine, nafaka, mesken, yiyecek, giyecek, tüm maddi ihtiyaçlar, hem dini-ahlaki eğitimleri, hem de meslek öğretimi gibi kavramların girdiğini anlıyoruz. Dolayısıyla bizler böylece anne-babanın çocuklarını sadece yedirmek ve içirmekten sorumlu olmadığını bunun yanında diğer birçok sorumlulukla beraber çocuğun dini ve ahlâki yönden de yetişmesinden sorumlu olduğunu öğreniyoruz.

Çocuğa sorumluluk bilincini kazandırabilmek için öncelikle ailenin yani anne-babanın kendi sorumluluklarını bilmesi ve uygulaması gerekir ki çocuk da anne-babayı örnek alsın ve ona göre davransın. Bununla beraber çocuktan sorumluluk bekleyebilmek için çocuğa sorumluluklar vermek gerekir. Çocuğa küçük küçük mesuliyet aşılacak vazifeler vererek ondan bunların sonuçlarını bekleyebiliriz. Biz ona sevgimizi ve güvenimizi göstererek çocuğun bize itimat etmesini, güven duymasını sağlayabiliriz. O halde çocuğun kendisinden beklenen vazifelerini üstlenebilmesi, bunları yerine getirebilmesi ve hayatta sorumluluklar taşıyabilmesi için⁹⁶ küçük yaşlardan itibaren güven duygusu ve sorumluluk bilinci kazandırılmalıdır. Bunun başarılmasında ilk önce her iki tarafın yani anne-baba ile çocuğun birbirine güvenmesi ve inanması gerekir. Aksi halde çocuk ve gençler kendilerine gelemmezler. Büyüklerin de çocuk ve gençlere

---

⁹⁵ Kerim Yavuz, **99 Soruda Çocuk Ve Din**, Birinci Baskı, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994, ss.268-269.

⁹⁶ Yavuz, s.270.

inanmaları gerekir. Aksi halde anne-babanın çocuklarını terbiye etmeleri ve onlara sorumluluk bilincini aşlamaları iyice güçleşecektir.⁹⁷

Çocuklara birçok işte sorumluluk verilmeli ve iş sevgisi yerleştirilmelidir⁹⁸ çünkü sorumluluk duygusu her çocuğun kendi çabası, gayreti ve tattığı çeşitli tecrübelerle kazanılır. Anne ve babanın örnek davranışları öğrenmeye uygun bir ortam hazırlarken, çocuğun geçirdiği belirli deneyimlerle de sorumluluğu kişiliğinin bir parçası haline getirir. Demek ki, çocuk sorumluluk bilinci ile doğmaz; yani sorumluluğu, belli bir yaşa gelince otomatik olarak elde etmez. Sorumluluk uzun zaman sürecinde ve yavaş yavaş çeşitli tecrübeler sonucunda öğrenilir. Kişinin yaşına ve anlayışına uygun kararlar almasıyla ve bunları günlük yaşamında uygulamasıyla kazanılır.⁹⁹

Çocuğun kurallara göre hareket etmeyi bir mecburiyet olarak hissetmesini çevresi hazırlamalıdır.¹⁰⁰ Bundan da birinci derecede sorumlu olan ailedir. Bu mecburiyet zamanla çocukta gelişerek vicdan şeklini aldığı takdirde hedeflenen başarı yakalanmış olur. Böylece otonom insan, özgür insan, yani her türlü dış baskıya bağlı kalmadan bir ideali, vicdanın zorunlu olarak kabul etmesini gerçekleştiren insan¹⁰¹ oluşmuş olur.

Üzerinde önemle durulması gereken diğer bir husus da, anne-babaların çocuklarına karşı gösterdikleri sevginin dozunu iyi ayarlamalarıdır. Anne ve baba, çocuk tarafından istismar edilebileceğini düşünerek onun her istediğini yerine getirmemelidir. Bu konuda hiçbir zaman ölçü kaçırılmamalıdır. Duygu ve mantık arasında bir denge kurulmalıdır. Zira bu durum çocuğun şahsiyet geliştirmesi ve sorumluluk bilinci kazanmasında oldukça önemlidir.¹⁰²

---

⁹⁷ Yavuz, s.270.

⁹⁸ H.Mahmut Çamdibi, **İslam'da Aile Ve Çocuk Terbiyesi 2**, "Ailede Çocuğun Ahlâkî Terbiyesi", İstanbul: Ensar Yayınevi, 1996, s.115.

⁹⁹ Ahmet Yayla, **Eğitim Ve Öğretim Sistemimizin Otorite Ve Sorumluluk Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Y.Y.Ü. S.B.E., 1995, ss.61-62.

¹⁰⁰ Refia Şemin, **Karakter Formasyonu**, İstanbul: Fen Fak.Basımevi, 1976, s.10.

¹⁰¹ Şemin, s.13.

¹⁰² Akyüz, s.243.

Sonuç olarak, çocuğun sorumluluk bilinci kazanmasında aile diğer faktörlerden daha önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle aileye her konuda olduğu gibi çocuklarını yetiştirirken bu konuda da büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Çünkü çekirdekte verilecek olan bu eğitim çocuğun hayatını belirlemekte ve etkilemektedir.¹⁰³

b-Aile Dışı Faktörler

Sorumluluk bilincinin kazanılmasına etki eden en önemli faktörün aile olduğunu belirtmiştik. Aile sorumluluk bilincinin kazanılmasında en önemli faktör olmakla birlikte tek faktör değildir bunun yanında başka faktörler de vardır. Okul, gelenek, görenek, örf ve inançlar gibi.

(1)-Okul

Kişilik gelişimini etkileyen faktörler konusunda da değindiğimiz gibi aileden sonra en önemli eğitim kurumu okuldur. Bilindiği üzere okul öncesi bir eğitim kurumu olan ailenin en önemli görevlerinden biri de çocuğu okula hazırlamaktır. Okullarda verilen eğitimin asıl amacı, sorumluluk hakkında soyut bir ders vermek değil, hakiki sorumluluk bilincinin öğrencilere kapasitelerine göre çeşitli sorumluluklar vererek yani öğrenciye sorumluluğu bizzat yaşatarak kazandırmaktır.¹⁰⁴

Çünkü bize göre sorumluluğunu bilen ve onları hakkıyla yerine getiren fertler yetiştirilmedikçe insanların hayatları boyunca, birtakım problemlerle karşılaşmaları ve bu problemlerin çözümünde bir hayli zorlanmaları muhtemeldir. Burada asıl önemli olan nokta sorumlu ve şahsiyet sahibi fertlerin yetiştirilmesidir.¹⁰⁵

Okul ve eğitimciye düşen en önemli görev, ferdi içinde gelişmekte olduğu milletin sosyal normlarına, sosyal değerlerine aktif manada intibak (uyum) ettirmektir. Ferdi güçlü, sağlam bir kişiliğe kavuşturarak sosyal yalnızlıktan kurtarmak, kendi grubu yani çevresi içinde mutlu kılmaktır.¹⁰⁶ Okul üzerine düşen bu vazifeyi, sorumluluk

¹⁰³ Feyza Kaya, **15-16 Yaş İmam-Hatip Ergenlerinde Sorumluluk Ve Dini Sorumluluk Seviyelerinin İncelenmesi**, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. S.B.E., 2000, s.42.

¹⁰⁴ Mahmut Özkaya, **Okullarda Ahlak Eğitimi Ve Disiplin Problemleri**, İzmir: Cumhuriyet Basımevi, 1951, s.134.

¹⁰⁵ Tozlu, **Ekonomik Gelişme**, s.75.

¹⁰⁶ Arvasi, s.128.

sahibi bireyler yetiştirerek yerine getirebilir. Zaten Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde de Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk milletinin bütün fertlerini “çocuk hakları ve uluslar arası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, başkalarının haklarına saygı duyma, görevini yapma ve sorumluluk yüklenebilen birey olma bilincini kazandırmak” diye ifade edilmiştir.¹⁰⁷

Okul ortamında öğrencilere sorumluluk bilincinin kazandırılmasında en büyük görev öğretmenlerimize düşmektedir. Bu nedenle bize göre öğretmen, öğrenciye her şeyi öğretme sevdası yerine, öğrencinin aklını çalıştırmasını, maharetlerin, becerilerin kazandırılmasını, sorumluluğun kavratılması, kazandırılması ve özlü ideallerin verilmesini amaç edinmelidir.¹⁰⁸

Bununla birlikte öğretmen öğrencisine ayrıca felsefi bir anlayışla toplumu, en önemlisi de kendisini değerlendirebilme, kendisini gerçekleştirebilme özelliğini de kazandırmalıdır. Eğer böyle bir anlayışı da öğrencisine kazandırabilirse, öğrenci insan olarak evren içinde yerini belirleme gibi anlamlı bir sonuca da ulaşacaktır. Böylece öğrenci, kendisini bildiği ölçüde sorumluluğunu kavrayacak ve hayatı anlamlandırıp ona yön vermeye çalışacaktır.¹⁰⁹

(2)-Gelenek, Görenek, Örf Ve İnançlar

İnsan sosyal bir varlıktır bu nedenle de toplum içinde yaşama mecburiyeti, zorunluluğu vardır. Bu mecburiyet nedeniyle de mensup olduğu toplumun sosyal normlarına ve değerlerine uymak zorundadır. Başka bir ifadeyle, fert, üyesi bulunduğu toplumun benimsediği kurallara ve kurumlara saygı duymak sorumluluğundadır. Çünkü toplumun belli bir süre sonra kendisine üye olan fertlerden kurallarına, normlarına, değerlerine ve kurumlarına saygı göstermesini dolayısıyla da itaat etmesini bekler. Aksi halde toplum çeşitli yasaklamalar, ayıplamalar, cezalar gibi birtakım tepkilerle, yaptırımlarla ferde müdahalede bulunur. Ancak fert, bu müdahalelere rağmen toplumun

¹⁰⁷ Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, İkinci Kısım, Madde 5, Ağustos 2003.

¹⁰⁸ Tozlu, *Eğitim Felsefesi Nedir?*, s.134.

¹⁰⁹ Tozlu, s.135.

kurallarına uymamakta veya saygısızlık etmekte direniyorsa artık o toplumda düzen, intizam, huzur ve güvenden söz etmek mümkün değildir.¹¹⁰

İnsan toplumlarında, hiçbir organ tarafından açık bir biçimde konulmadıkları ve arkalarında resmi bir otorite bulunmadığı halde, yavaş yavaş kendiliğinden ve dereceli olarak oluşan ve toplum içindeki ilişkileri yöneten çeşitli sosyal normlar vardır. Bunlar gelenek, görenek, örf ve âdetler şeklinde sıralanabilir. Bu normların yaptırım gücü hukuki kurallar değil sosyal baskı müeyyideler yani sosyal yaptırımlardır. Çünkü toplum içindeki insanların günlük tutum, hareket ve yaşama yöntemlerini söz konusu sosyal normlar düzenlemektedir. Gelenek, görenek, örf gibi sosyal normlar toplumda yaygınlaşmış olup, nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul görme ve uzun zamandan beri tekrar edilme özelliğine sahiptirler.¹¹¹

Demek ki toplumu meydana getiren fertler bu sosyal normlara göre hareket etmek ve yaşamlarını bunlara göre düzenlemek zorundadırlar. Çünkü bu sosyal normlar fertlere belirli sorumluluklar yüklemekte ve fertlerden bu sorumlulukların gereklerini yerine getirmelerini isterken toplumda çözümlerin, bunalımların, ahlaksızlıkların ve kötülüklerin olmamasını hedeflemektedir.¹¹²

Bu nedenle devlet tarafından desteklenmiş olsun veya olmasın, toplum halinde yaşamaktan doğan ve toplumsal ilişkilerimize bağlı olan ödev ve haklarımızın düzenlenmesini sağlayan birtakım kurallar vardır ki bu kurallara, toplumsal düzen kuralları adı verilmektedir. İnsanların birbirleriyle olan bu ilişkilerinden doğan ve uymaları gereken bu kurallar ve yaptırımlar fertlerin hürriyetlerini başkalarının hürriyetleriyle fertlerin menfaatlerini de başkalarının menfaatleriyle sınırlarlar. Böylece insanlar, birbirlerinin haklarına karşılıklı olarak saygı gösterirler, barış ve huzur içinde yaşarlar.¹¹³

İnsanın, insan olarak yaratılmasından dolayı birtakım sorumlulukları vardır. Kâinatı ve kendisini bilme sorumluluğu en başta gelen vazifelerinden biridir ve insan buna mecburdur. İnsanın yaratılışının gayesini ve kâinattaki yerini değerlendirip bunun

---

¹¹⁰ Arvasi, s.124.

¹¹¹ Yayla, ss.68-69.

¹¹² Kaya, s.46.

¹¹³ Abdulkadir Şener, **İslam Hukuku Dersleri I**, İzmir: DEÜ Yayınları, 1992, s.1.

(sorumluluğunun) bilincine ulaşmak zorundadır. Eğer insan bu sorumluluğun bilincine ulaşırsa işte o zaman insanlık idealine yaklaşmış olur ve bu doğrultuda yaşantısını, hal ve hareketlerini tanzim eder.¹¹⁴ Böylece sorumluluklarının bilincinde ve bunların gereklerini yerine getiren fertlerden oluşan mutlu, huzurlu ideal bir toplum meydana gelmiş olur.

3-Dini Açıdan Sorumluluk Bilinci ve Kaynağı

Dini literatürde dini açıdan sorumluluğu, mükellefiyet, ehliyet, mesuliyet ve teklif kelimeleri karşılmaktadır. Bu kelimelerin tanımları çeşitli kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

“Mükellefiyet, İslami terminolojide, kişinin dini hitaba muhatap olması halini ifade eden bir terimdir.”¹¹⁵

“Ehliyet, şari’in şahısta var saydığı, onu hukukun muhatabı olmaya müsait kılan bir vasıftır.”¹¹⁶

Bir başka kaynakta ise ‘Ehliyet’in tanımı şu şekilde yer almaktadır: “Ehliyet bir kişinin mükellef olmasının şartlarından biridir. Lügatte salahiyet manasına gelmektedir. Istılahta ise, şahsın ilzam (borçlandırma) ve iltizam (borçlanma)’a salahiyetli olmasıdır.”¹¹⁷

Ömer Nasuhi Bilmen’e göre ‘Teklif’ kelimesi ise, İslam dininin ehliyet ve yetkiye sahip olan insanlara birtakım şeyler yapmalarını ve birtakım şeyleri yapmamalarını emredip yüklemesidir.¹¹⁸

Tüm bu tanımlar ışığında dini açıdan sorumluluğu, ‘Dinde hüküm koyucunun hükümleri ve bu hükümleri uygulamaya muhatap olma durumudur’ diye ifade edebiliriz.

---

¹¹⁴ Necmettin Tozlu, **Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler**, Van: Y.Y.Ü.F.F. Yayınları, 1992, s.80.

¹¹⁵ İlmihal I., **İman Ve İbadetler**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998, s.157.

¹¹⁶ Hayrettin Karaman, **Anahatlarıyla İslam Hukuku 2**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990, ss.28-29.

¹¹⁷ Fahrettin Atar, **Fıkıh Usulü**, İkinci Basım, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1992, s.143.

¹¹⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul: 1995, s.49.

Dinen sorumlu olan kişiye de ‘mükellef’ denilmektedir. Mükellef kelimesinin tanımı da çeşitli kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen’in ifadesiyle, din yönünden görevlenmiş olan bir insana ‘Mükellef’(yani yükümlü) denir.¹¹⁹

Hamdi Döndüren’e göre ise ‘Mükellef’, yükümlülük sahibi, dini emir ve yasaklara muhatap olan âkil ve baliğ (yani akıllı ve ergenlik çağına girmiş) Müslüman’ı ifade eder.¹²⁰

Dinen sorumlu olan kişiye teklifin dinen geçerli olabilmesi için onda iki şartın bulunması gerekir bunlar:

1-Akıl-büluğ

2-Ehliyet şartlarıdır. Bunları kısaca açıklamak gerekirse:

1-Akıl-büluğ: Allah’ın teklifleri Kuran ve sünnetin nassları ile sabit olmuştur. Nassları insanlar ancak akılla anlayabilir. Akıl insanda anlama ve idrak aletidir. Ancak akıl gizlidir, gözle görülmez, insandan insana değişebilir. Fakat şari’ tekliflerini akıl kendisinde tam manasıyla teşekkül eden baliğ insanlara tevcih etmiştir. Bu duruma göre mükellef olan akıllı ve baliğ kimsedir. Bu sebeple teklifler, mecnunlara, bunamış olanlara ve çocuklara yöneltilmemiştir. Onlar mükellef değildir.¹²¹

2-Ehliyet ise kişinin ‘Dini ve hukuki hükümlere muhatap olmaya elverişli olması’ demektir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Allah hükümlerini insana yöneltmiştir. Allah insanı akli sebebi ile kendine muhatap kılmıştır. Mükellefe yapılan teklifin dinen geçerli olabilmesi için akıl-baliğ ve ehliyet sahibi olması gerekmektedir. Bu şartları taşıyan, yaptıklarından sorumlu tutulmaktadır.

Dini açıdan sorumluluk ergenlik çağı ile başlar. Hayrettin Karaman’a göre ergenlik (buluğ) çağı genel olarak aklın temyiz kabiliyetinin, sorumluluk için yeterli

¹¹⁹ Bilmen, s.49.

¹²⁰ Hamdi Döndüren, **Delilleriyle İslam İlmihali**, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1998, s.49.

¹²¹ Atar, **Fıkıh Usulü**, ss.141-142.

seviyede gelişmiş olduğu bir çağdır. Kişinin ergenlik çağına gelmesinin birisi biyolojik, diğeri de yaşa bağlı olmak üzere iki ölçüsü vardır.¹²² Biyolojik ergenlik demek olan buluş, kişinin çocukluk döneminden çıkıp yetişkin insanlar grubuna katıldığı hayatın önemli bir dönüm noktasıdır. Buluş, sübjektif bir karakter taşıyan aklı yetişkinlik içinde objektif bir ölçü olarak benimsenir ve bu dönemden itibaren kişinin yeteri derecede aklî ve bedenî yetişkinliğe sahip olduğu kabul edilir. Dini terminolojide bu durum ‘akıl ve baliğ olma’ olarak ifade edilir.¹²³ Ergenliğin biyolojik ölçüsü erkeklerde rüyada veya uyanık halde olsun cima veya başka bir surette olsun, suyun (yani meninin) şiddetle inzali; kızlarda ise hayız halinin başlaması halidir. Ancak ihtilam ve ay halinin ergenlik çağına giriş sayılabilmesi için erkeğin 12, kızın ise dokuz yaşını doldurmuş olması şarttır. Bu yaşlardan önce bu şekilde belirtiler görülse dahi ergenlik çağına girilmiş olmaz. Eğer erkek veya kız çocuğu 15 yaşına geldikleri halde hala akıl ve baliğ olduklarına dair alametler belirmezse bu yaştan itibaren baliğ olduklarına hükmedilir.¹²⁴

Fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre, 15 yaşına gelmiş olan kişiler akıl ve baliğ olma alametleri kendilerinde görülsün veya görülmesin dinen sorumlu kabul edilmekte, dinin emir ve yasaklarından sorumlu tutulmaktadır. Artık onların söylediklerinin ve yaptıklarının sonuçlarını göz önünde tutarak, bilinçli olmaları gerekmektedir. Onlar bu sorumluluktan dolayı, herhangi biri değildir. Kendisine sorumluluk yüklenmiş bir şahsiyettir.

Dini açıdan sorumluluğun kaynağı Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamber’in Hadis-i Şerifleridir.

Ehliyet şartlarını taşıyan her insanın din, ahlâk ve hukuka konu olan söz ve davranışlarından sorumlu tutulması dinen olduğu kadar aklen ve vicdanen de gerekli görülmüştür. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Allah’u Teala ‘*And olsun ki biz kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz*’ (Araf 7/6) buyurmuştur.

---

¹²² Karaman, s.34.

¹²³ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul:, TDV Yayınları, 10.cilt, 1994, s.537.

¹²⁴ Karaman, s.34.

Her nimet ve imkânın gerektirdiği bir görev dolayısıyla sorumluluk vardır. Hz. Peygamber: *'Ahirette insan, hayatını nerede tükettiğinden servetini nasıl kazanıp nelere harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini nasıl eskittiğinden ve bilgisi ile amel edip etmediğinden sorguya çekilmedikçe Rabbi'nin huzurundan ayrılmaz.'* (Tirmizi, Kıyamet-1) buyurmuştur.

Yine Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın kuşatıcı bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmayacağı (Mü'min 40/19), dolayısıyla O'nun karşısında sorguya çekilmekten kaçmanın mümkün olmadığı, kuşkusuz bu sorumluluğun gerçekleşeceği en son noktanın ahirette hesap verme zamanı olduğu ifade edilmiştir. (Bakara 2/284; Sad 38/16) buyurmuştur.

Kur'an'da sorumluluk konusu anlatılırken; "yerin ve göğün taşımaktan çekindiği emaneti insanın yüklendiği belirtilmiş (Ahzab 33/72; İsrâ 17/13) ve diğer bütün varlıklar arasında sadece insanın ehliyet ve sorumluluk taşıdığına işaret edilerek¹²⁵ dikkatler bu konunun önemine çekilmiştir. Hadislerde de bu konu çokça işlenir. Bir hadiste hayvan, kuyu, maden gibi canlı ve cansız varlıklara sorumluluk yüklenmeyeceğinin belirtilmesi (Buhari, Zekat 66; Müslim, Hudud 45-46), ancak insanın sorumluluk taşımaya elverişli olduğu anlamına gelmektedir.

İnsanın ise dini hitaba ehil ve muhatap oluşu, kısaca akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip olması nedeniyledir.

"İslam dininde kişilere yüklenen sorumluluk ile kişilerin bu sorumluluğu taşıma gücü arasında daima bir denge bulunur."¹²⁶

Kur'an-ı Kerim'de sorumluluk ile ilgili ayetlerden bir kaçını daha zikrettiğimizde konu daha iyi anlaşılacaktır.

1-*"Herkesin kazanacağı yalnız kendisine aittir. Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez."* (En'am 6/164)

¹²⁵ *İlmihal I, İman Ve İbadetler*, s.157.

¹²⁶ *İlmihal I, İman Ve İbadetler*, s.159.

2-“Allah herkese kazandığının karşılığını vermek için onları diriltecektir.”
(İbrahim 14/51)

3-“Kim hidayet yolunu seçerse bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa kendi zararına sapsın olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üstlenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe azap edecek değiliz.” (İsra 17/15)

4-“Allah her şahsı ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir.” (Bakara 2/286)

5-“Fakat, onları gelmesinde şüphe edilmeyen bir gün için topladığımız ve hiçbir haksızlığa uğramaksızın herkese kazandığı şeyler tastamam ödendiği zaman halleri nice olur?” (Âl-i İmran 3/25)¹²⁷ Ayetlerden anlaşıldığına göre Allah insanları yaptıklarından dolayı sorumlu tutacaktır. Bize düşen görev bunun farkında olmak, çocuk ve gençlerimizi buna göre hayata hazırlamaktır.

4-Dini Hayatta Sorumluluk Bilincinin Önemi

İnsan, iradeli bir varlık olarak yaratılmıştır. Yani onun bilinci ve buna bağlı olarak tercihleri vardır. İnsan diğer canlılardan ‘bilinçli davranışları’ ile ayrılır. Kur’an-ı Kerim’in muhatabı ‘bilinçli’ ve ‘iradeli’ insandır. Kur’an ‘düşünen’, ‘akleden’, ‘bilinçle idrak eden’ ve ‘inanan’ insana hitap eder. Bu yüzden insan, yeryüzünde Allah’ın halifesidir. (Bakara 2/30)

İnsanın terbiyeye yani eğitime son derece uygun yapısı ve hayvani tabiatının saikleri ile aklın ilahi prensiplerin bildirdikleri arasında şuurlu bir denge kurabilme özelliği insan şahsiyetinin yapılanmasında ‘sorumluluk’ esasının temellerini teşkil etmekte olduğu söylenebilir. İnsan, aşırılıklardan, taşkınlıklardan uzak, doğru yolda (yani istikamet üzere) gitmek ve doğru olmak sorumluluğundadır. Ancak istikamette bir takım güçlükler ortaya çıkabilmektedir. Önce doğru yolun tayini, sonra çeşitli alakalardan sıyrılıp, sarsılmadan doğru yolda sebat etmek güçlüğü geliyor. Bu güçlükleri yüklenen insan, Allah’a karşı sorumlu bir şahıs olma durumundadır. İnsan

¹²⁷ Ali Özek ve Diğerleri, **Kur’an-ı Kerim Ve Türkçe Açıklamalı Meali**, Medine: Kral Fahd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992, ss.149-260-282-48-52.

şahsiyetinin esasında da bu sorumluluk vardır. İstikameti (doğru yolu) bulmanın güçlüğü yanında diğer alakalardan sıyrılıp da sarsılmadan o doğru yolda ilerlemenin güçlüğü, insanın sorumluluğunu daha da ağırlaştırmaktadır.¹²⁸

Belki de insanın diğer varlıklar karşısındaki üstünlüğü böyle ‘çatallı bir yol ağzında’ bırakılmasında sırf bir imtihan olsun diye ‘iyi ile kötü’, ‘güzel ile çirkin’, ‘doğru ile yanlış’, ‘hak ile batıl’, ‘helal ile haram’ arasında bir tercihte zorlanmasından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de insanoğlu ‘ulviyet’ (yücelme) ile ‘süfliyyet’ (alçalma) noktalarının tam orta noktasında bırakılmış ve tercihinden sorumlu tutulmuştur.

İnsanın iradesi ‘çatallı’ yaratılmıştır yani hem iyiyi hem de kötüyü tercih edebilecek durumdadır. O, bir ömür boyu, imtihana tabi tutularak ‘yücelmenin’ veya ‘alçalmanın’ yolunu tutacak ve nihayetinde ‘büyük hesap gününe’ hazırlanacaktır. Gerçekten bu, çok büyük bir imtihandır.¹²⁹

Ahlâkı, vazifeyi ve çalışmayı bir iman haline getiren İslamiyet ferdin şahsi haklarını da teminat altına almış ve mesuliyeti yani sorumluluğu insan hayatına getirmiştir.

Sosyal bir varlık olan insan, mükellefiyetlerini yerine getirmeye ve haklarını korumaya mecburdur. Bu mecburiyet hem ilahi, hem de insani bir vazifedir; bu mecburiyet insanın bizatihi ahlâki bir süje olmasının sonucudur.¹³⁰

İnsan, Allah’ın yüklediği sorumluluk vazifesiyle ‘insan’ ve ‘şahıs’ olmaktadır. Fakat insanların çoğu cahil ve zalim olduğundan yüklendiği sorumluluğun bilincinde değildir. İnsana emredilen ilahi ödevler, vazifeler (doğruluk, namaz vb.) tam olarak yapılmadıkça, yerine getirilmedikçe bu sorumluluğun duyulması, hissedilmesi mümkün görülmemektedir.

İnsanın sorumluluğu sadece zihni yolla kavradığını söylemek meseleyi daraltmak olacaktır. Sorumluluk bu uğurda yapılan fedakârlıklarla gelişen yüksek

---

¹²⁸ H.Mahmut Çamdibi, **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**, İstanbul; M.Ü. İfav. Yayınları, 1994, ss.37-38.

¹²⁹ Arvasi, s.160.

¹³⁰ Yusuf Ziya İnan, **İslam’da Mesuliyet**, İstanbul: İstikamet Yayınevi Neşriyatı, 1961, ss.39-77.

duygularla anlaşılır ve anlatılır. Her şahıs, kendisi ve sorumluluğu altındakileri istikamette (yani doğru yolda) tutma, kötülüklerden, taşkınlıklardan koruma uğrunda yaptığı gayret ve fedakârlıklarla Allah'ın emirlerini ve Resulünün sünnetini uygulamada gösterdiği titizliği nispetinde bu sorumluluğun ağırlığını hissedecektir. Çünkü bu gayretler onu sıradan bir varlık olmaktan çıkarıp insani idrake ulaştırarak sorumlu bir 'şahıs' haline getirecek ve böylece idrak alanını genişlettiğinden sorumluluğunu derinden hisseden ideal bir varlık olacaktır.¹³¹

Sonuç olarak; dünyadaki bütün canlılar içinde vazife ve sorumluluk taşıyan yegâne varlık insandır. Esasen insan hayatını anlamlı kılan ve ona değer katan temel özellik, insanın bir vazife ve sorumluluk varlığı oluşudur. Bu sebeple, vazifelerini yerine getirmeyen ve sorumsuz bir hayat yaşayan insanlar, gerçek anlamda insanlık değerini yitirmiş olurlar. Bu dünyada bir kısım insanlar, insanlığın gereği olan vazifelerini yerine getirmemiş ve bunların sorumluluğundan kurtulmuş olduklarını zannedebilirler. Ancak, ilahi sorumluluktan kurtulmak ve Allah'ın huzurunda hesap vermekten kaçmak hiç kimse için mümkün değildir.

5-Dini Sorumluluklar

Bir kimse mükellef olma şartları olan 'akıl-büluğ' ve 'ehliyet' şartlarını taşıyorsa dinen mükelleftir, bu nedenle bu kimsenin yerine getirmesi gereken bir takım sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklara dini literatürde 'ef'al-i mükellefin' denir.

Ef'ali Mükellefin; İslam dininde mükellef (sorumlu) olan kimsenin her türlü davranışlarının dindeki hükümleri¹³², mükellef olan kimselerin 'yapmakla' ve 'yapmamakla' sorumlu oldukları işleri belirten dini bir tabirdir.

İslam âlimleri 'Ef'al-i mükellefin'in 8 çeşit olduğunu ifade etmişlerdir. Bunlar: Farz, Vacip, Sünnet, Müstehap, Mübah, Haram, Mekruh ve Müfsid'dir.

"Mükellef olan erkek ve kadının birinci vazifesi; Ehli sünnet âlimlerinin yazdıkları akaid (iman ve itikad) bilgilerini öğrenmek ve bunlara uygun olarak

---

¹³¹ Çamdibi, s.39.

¹³² Döndüren, s.49; İlmihal I, İman ve İbadetler, ss.163-164; **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 6.cilt, 1993, s.186.

inanmaktır. Mükellef olan kadın ve erkek her Müslüman'ın Allahu Teala'nın sıfat-ı zatiyesini ve sıfatı sübutiyyesini doğru bilmesi ve inanması lazımdır.”¹³³

Mükellef olan kimseden imanın 6 esasına iman etmesi, İslam'ın 5 rûknünü yerine getirmesi istenir. İyilikleri emredip kötülüklerden sakındırmak, ibadetler, haramlardan kaçınmak, Allah yolunda cihat etmek, mala, cana, ırza hürmet etmek, ferde ve toplum maslahatına zarar veren kötülüklerden, günahlar ve şer'i yasaklardan kaçınmak, vergi vermek, dini, sosyal ve hukuki düzenin sağladığı haklardan yararlanma açısından tam ehliyet sahibidir.¹³⁴

İnsan şahsiyetinin esasında bu sorumluluk yer almakta, insan, akıl-baliğ olmakla Allah'a karşı sorumlu bir şahıs olma durumuna¹³⁵ gelmektedir.

İbrahim Canan'a göre baliğ olan kişi artık yetim değildir ve veliye de ihtiyacı yoktur, ebeveynin odasına hangi saatte olursa olsun giriş için izin alması gerekir, kızlar için örtü vacip olur vs. yani baliğ, normal bir Müslüman'ın bütün hak ve vaciplerine muhataptır.¹³⁶

Kısaca mükellef olan kişi dinin emir ve yasaklarından bunun yanında yaptığı hukuka aykırı fiil ve davranışlarından da sorumludur.

Kanaatimizce aileler çocuklarına sağlıklı bir sorumluluk bilinci kazandırmak istiyorlarsa önce çocuklarının sağlam bir kişilik ve benlik kazanmalarını sağlamalıdır. Çünkü sağlıklı bir sorumluluk bilinci ancak ve ancak sağlam bir kişilik ve benlik temeli üzerine inşa edilebilir. Ancak bu şekilde yarının büyükleri olan ve bizi mutlu geleceğe götürecek kendine güvenen, azimli, kararlı, özgür düşünebilen, kendi gerçeklerini göz ardı etmeyen, onlarla gerektiğinde hesaplaşabilen, doğru bildiklerini herkese karşı cesurca savunabilen her alanda sorumluluk bilincine sahip bireyleri yetiştirebiliriz.

¹³³ **Dini Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 2.cilt, s.62.

¹³⁴ Vehbe Zuhayli, **İslam Fıkhi Ansiklopedisi**, İstanbul: Feza Yayınları, 5.cilt, 1994, s.98.

¹³⁵ Çamdibi, **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, s.131.

¹³⁶ İbrahim Canan, **Kur'an'da Çocuk Eğitimi**, İstanbul: Nesil Yayınları, 1996, ss.107-108.

II. BÖLÜM

DİNİ AÇIDAN SORUMLULUK BİLİNCİNİN KAZANDIRILMASINDA AİLENİN YERİ VE ÖNEMİ

A-AİLENİN EĞİTİMDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Ailenin önemine değinmeden önce aile kavramını açıklamak gerekmektedir. Mustafa Erkal aileyi, nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, terbiye kazandırma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik faaliyetlerin yerine getirildiği bir kurum¹³⁷ olarak tanımlamıştır.

Aile, tarihin her döneminde toplumun vazgeçilmez temel müesseselerinden, birisi olmuştur. Bu müessese, insanlığın tanıdığı bütün dinler ve felsefi görüşlerce de, kutsal kabul edilmiştir. Ailenin önemi ve kutsallığı, toplum hayatında düzeni, disiplini, huzur ve devamlılığı sağlamasından ileri gelmektedir.¹³⁸

Aile, toplumun ana direği ve sosyal hayatın başladığı yerdir. Çocuk, düşünmeyi, davranışı, uyumlu ilişkileri ilk olarak ailesinde anne ve babasından öğrenir. Çocuk bütün kültür normlarını, değerlerini, eğitim ilkelerini ve karakter özelliklerini ailede öğrenir.

Dengeleri iyi kurmuş, düzenli, huzurlu ve sağlıklı iletişim ortamına sahip olan bir aile, çocukların eğitimi ve gelişimi için benzeri bulunmaz bir okul¹³⁹ mahiyetindedir. Çocuk, ihtiyaç duyduğu sevgi, şefkat ve ilgiyi ancak aile yuvasında bulabilir. Bu durumun en canlı delili, çok büyük maddî imkânlarla sahip bile olsa, çocuk bakımı ile ilgilenen kurumların ailenin yerini tutamadığının tespit edilmiş olmasıdır.¹⁴⁰

Çocuk karakterinin ana temelleri, sıfır-üç yaş döneminde oluşmaya başlar. Aileler bu devrede çocuklarına çok dikkat etmek zorundadırlar. Ayrıca çocuğun aileye

¹³⁷ Mustafa Erkal, **Sosyoloji**, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1987, s.76.

¹³⁸ Hüseyin Ağca, **Ailede Eğitim**, Ankara: TDV Yayınları, 1993, s.12.

¹³⁹ Halit Ertuğrul, **Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2001, ss.15-16.

¹⁴⁰ Abdurrahman Dodurgalı, **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, 2.Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1998, s.83.

en fazla bağımlı olduğu zaman da yine bu dönemdir. Çocuklar bu yaş grubunda kendilerini saran sosyal atmosferi kavramaya başlarlar. Çocuk, anne ve babanın her hareket ve davranışını taklit ederek benimseyeceğinden, akli başına gelip her şeyi anladığı zaman onların inanç ve hükümlerine bağlanacağından, aile mutlaka sağlam temellere dayanmalı¹⁴¹ aile büyükleri, davranışlarına dikkat etmeli, bütün davranışlarının çocuklar tarafından izleneceğini ve örnek alınacağını unutmamalıdır.

Aile hayatı bir düzen içerisinde sağlıklı bir şekilde yürütülmelidir. Aile fertleri, çeşitli rol ve statüleri gereği bu düzenin bir unsuru durumundadırlar. Bütün ailelerde, statü ve rollerden oluşan, hiyerarşik bir düzen vardır. Bu hiyerarşik düzen çocuğun kuralları öğrenip, benimsemesine yardımcı olur. Çocuk, bu şekilde sorumluluk bilincini de kazanmakta böylece çevresine, topluma daha kolay uyum sağlayabilmekte ve iyi vatandaşlık eğitimini de ailede kazanmaktadır.

Son yıllarda bu konularda yapılan araştırmalar, davranış bozukluğu gösteren çocukların, mutsuz ve uyumsuz aile ortamında yetiştiklerini göstermektedir. Öyleyse, sorumluluk bilincine sahip bireyleri yetiştirmek için yapılacak eğitim, düzenli ve uyumlu ailelerin varlığını gerektirir.¹⁴²

Aile, üç vasfından dolayı çocuk eğitiminde ve çocuğun sağlıklı gelişmesinde çok önemlidir. Ailenin bu üç önemli vasfı şunlardır:

1. *Duygusal Ortamın Yoğun Oluşu:*

Aile, duyguların oluşturduğu bir ortamdır. Çocuğa karşı da anne-babada oluşan sevgi, bu ortamı duygu yönünden daha da yoğunlaştırır. Çocuk sevgi ortamında büyümelidir. Anne-babanın kendi aralarında yahut anne-baba ile çocuk arasında sevginin olmadığı aksine karşılıklı nefret etme duygularının olduğu ortamlar çocuğun eğitimi açısından da son derece sağlıksızdır. Hayatın ilk yılları çocuğun duygusal gelişiminin önem kazandığı dönemlerdir. Duygusal güvenin temeli öncelikle ailede atılır. Çocuk ile yetişkinler özellikle anne arasında kurulacak sıcak ve sevgi dolu yakın

¹⁴¹ Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, s.113; Haluk Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, 12. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s.22.

¹⁴² Ertuğrul, ss.17-19.

ilişkiler, bu duygunun oluşumunda önemli rol oynar. Bundan dolayı duygusal gelişimi zedeleyici davranışlardan kaçınmak gerekir. Çocuğa sevgi, ilgi ve anlayış, bireysel özelliklerine gösterilen saygı, etkinliklerde ulaştığı basamağı ödüllendirmek, duygusal güvene atılan ilmiçlerdir.¹⁴³ Hoşgörü, sevgi ve şefkat ilkeleri doğal ortamda oluşturulabilirse bir değer ifade eder.

Çocuğa duyulan aşırı sevgi ve ilgi Allah'ın emir ve yasaklarının öğretilmesi ve yaşanması hususunda taviz verilmesine neden olmamalıdır.

Anne-babadan çocuğa yönelik olarak ortaya çıkan yoğun duygusal ortam giderek çocuktan ana-babaya yönelik olarak da ortaya çıkar. Bu durum çocuktaki dini duyguların ortaya çıkarılması için uygun bir zemin oluşturur. Anne-babanın bu müsait zamanda üzerlerine düşen görev bu dini duyguları ortaya çıkarmak ve geliştirmektir. Ailenin çocuğun din eğitimindeki vazgeçilmez işlevi olan dini duygunun ortaya çıkarılması hiçbir şekilde ihmal edilmemelidir. İleride yapılacak bütün dini eğitim etkinlikleri, bu din duygularına dayandırılarak geliştirilecektir. Çünkü dini inancın uyanışında duygularının etkisinin daha ağır bastığı bilinen bir gerçektir.¹⁴⁴

Din duygusu çocukluk, dayanma-sığınma, bağlanma, emniyet duyma, güvenme, itaat etme, teslim olma, korunma, şükretme, arayış, ümit, istek, sevgi, hayranlık gibi duygular içinde kendisini hissettirir. Din duygusunun açığa çıkması bu duyguların açığa çıkmasına bağlıdır. Çocuk bu duygularla bağlanmanın, güvenmenin, korunmanın, sevmenin ve sevilmenin ne olduğunu anlar, bunları yaşar ve bu yaşantılarını dini hayatla özdeşleştirir. Sözelimi öncelikle anne-babaya yönelik olarak tattığı bu tatlı, güzel duyguları giderek Allah'a yöneltir. Duyguların kaynağını Allah'ta aramaya başlar. Zamanla çocuk bu duyguları inanç yoluyla Allah eksenli bir dini yaşantıda bulur.¹⁴⁵

Onun için anne-baba duygusal öğrenme döneminde (üç-dokuz yaş) eline geçen her fırsatta din duygusunun besleneceği ortamları (dualar, tören ve merasimler, bayramlar, kutsal gün ve gecelere katılım, sevinçli anlar, alınan hediye ve verilen

¹⁴³ Dodurgalı, ss.89-91; M. Faruk Bayraktar, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, "Ailenin Eğitim Görevi", İstanbul, Sayı:2, Yıl: 1995, s.118.

¹⁴⁴ Dodurgalı, ss.95-96; Ay, ss.120-122.

¹⁴⁵ Dodurgalı, s.96.

mükâfatları) olabildiğince coşku ile yaşayarak çocuğa örnek olmalı ayrıca çocuğa da yaşatmaya özen göstermelidir. Zaman zaman bu ortamları neşelendirerek çocuğun bunlardan zevk alması sağlanmalıdır. Hatta çocuğun bu ortamları çocukça bir atmosfere dönüştürmesine müsamahalı olarak cevap verilmelidir. Dinin en önemli boyutunun duygu boyutu olduğu asla unutulmamalıdır.¹⁴⁶ Bizce çocuğa dini açıdan sorumluluk kazandırmada bu tür dini ortamların çok önemli yeri vardır. Bu nedenle anne ve babalar, ailede var olan yoğun duygusal ortamı çok iyi değerlendirmelidirler.

2. *Çocuğun Eğitime Son Derece Uygun Bir Yaşta Olması:*

Zaman ve zamanlama eğitimde başarının anahtarı olan iki kavram olarak kabul edilmektedir. Bu durum herkesçe bilinen bir atasözümüzde, çok canlı olarak vurgulanır:

‘Ağaç Yaşken Eğilir’

Çocuk aile ortamında bulunduğu fiziksel bağımlılık döneminde eğitime son derece elverişlidir. Henüz kötü hiçbir alışkanlıkla karşı karşıya kalmamıştır. Aile, çocuğa iyilik telkin eder ve iyi işler yaptırırsa çocuk iyi bir insan olarak yetişir.¹⁴⁷ Anne ve baba bu avantajı çok iyi değerlendirmeli ve çocuklarının hem her yönden sağlıklı gelişimini sağlamak hem de onda dini hassasiyet ve sorumluluk bilinci oluşturmak için çaba sarfetmelidirler.

3. *Eğitim Sorumluluğunun Yoğunluğu*

Dünyaya, hiçbir şey bilmeyen bir varlık olarak gelen insanoğlu, canlılar içinde uzun müddet bakım ve gözetime ihtiyaç duyan tek varlıktır. Bütün yaratıkların içinde büyüme ve gelişme süresi en uzun olanı insan yavrusudur. Mesela hayvanlar doğdukları andan itibaren ayakları üzerinde durup kendi cinslerinin özelliklerini yerine getirebilirlerken yeni doğan insan yavrusu ise çok uzun zaman sonra ancak başkalarına ihtiyaç duymadan kendi başına hareket edebilmektedir.

¹⁴⁶ Dodurgalı, ss.89-97: İmam Gazâlî, **İhyâu’ Ulûmi’-d-Dîn**, trc.:Ahmet Serdaroğlu, 3.Cilt, İstanbul, Bedir Yayınevi, s.167.

¹⁴⁷ Dodurgalı, s.98; Gazâlî, s.165.

Bu bakımdan, bakım ve gözetimin başka kişiler tarafından yapılması şarttır. İşte bu zahmetli ve ayrıca da masraflı işin yapılmasını Allah Teâlâ insanlarda oluşturduğu analık ve babalık duyguları ile gerçekleştirirken, bu hususun aynı zamanda onların sorumluluğunda olduğunu da açıkça ifade etmiştir.¹⁴⁸ Fert dini bilgileri, ahlâkî fazilet ve değerleri de doğuştan getirmez. Aynı şekilde bunları da çocuğa İslâmî görüşe göre öğretmek herkesten önce ailede anne ve babanın görevidir.¹⁴⁹

Daha önceki bölümde de ifade ettiğimiz gibi İslâm'da, çocuk bülûğ çağına gelinceye kadar yaptığı hareketlerden, davranışlardan sorumlu değildir. Ancak anne-baba, bu çağlarda ona gerekli eğitimi verme konusunda sorumludurlar. Eş seçimi ile başlayan bu sorumluluk, çocuk, ergenlik çağına gelinceye kadar devam eder. Ergenlikle birlikte, şahsiyetin tam olarak teşekkül ettiği kabul edildiğinden, bundan sonra sorumluluk çocuğa geçer. Yani ergenlik çağından sonra da fiilleri, davranışları itibariyle çocuğun, tavsiyeleri itibari ile de anne-babanın sorumlulukları vardır.¹⁵⁰

Çocuklarında sorumluluk bilinci oluşturmak isteyen anne babalar her şeyden önce onları çok iyi tanımalıdırlar. Çocuklarını tanıyabilmek için anne babalar şu hususlara dikkat etmelidirler:

1-Çocuk gelişimi ve çocuk psikolojisi kitaplarından faydalanmalıdırlar.

2-Çocuklarının beslenme davranışlarını iyi izlemeli ve yemekler konusundaki tavırlarına dikkat etmelidirler.

3-Çocuklarının evdeki davranışlarını sürekli kontrol altında bulundurmaları. Şayet çocukla olan ilişkilerde çocuğun davranışları bilirse anne baba ile çocuk arasında gerginlik yaşanmaz. Anne ve baba en azından hangi durumlarda çocuğuna nasıl yaklaşacağını belirlemiş olur.

---

¹⁴⁸ Dodurgalı, s.98.

¹⁴⁹ Bayraktar Bayraklı, **İslâm'da Eğitim**, Beşinci Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1989, s.45; Ay, s.129; Yurdagül Mehmedoğlu, **Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Ankara: T.D.V. Yayınları, 2005, s.88.

¹⁵⁰ Dodurgalı, s.130.

4-Çocuklarıyla arkadaş olmaya ve oyun eğilimlerine dikkat etmeye gayret göstermelidirler. Bu anne-babaya, çocuğunun problemlerine karşı çözüm yolları sunar, imkân verir ve işlerini kolaylaştırır.¹⁵¹

5-Çocuklarının sevincini, kızgınlığını, heyecanını ve panik anlarını belirlemeye çalışmalıdır.

6-Okul çalışmalarında, zamanı değerlendirmede ve para harcamalarında çocuklarının davranışlarını dikkatle izlemeli, bu konularda problem yaşıyorsa gerekli tedbirleri zamanla almalıdırlar.

7-Anne-baba, çocuklarının korkularını, davranış bozukluklarını ve zararlı alışkanlıklarını zamanında bilebilmeleri için iyi bir gözlemci olmalıdırlar.¹⁵²

İnsandaki potansiyelin en üst sınırlarına kadar geliştirilebilmesi ancak ona çok erken yaşlarda sağlanacak imkânlarla mümkün olabilir. Bu nedenle yaşamın ilk yıllarındaki eğitimin, çocuğun içinde bulunduğu fiziksel sosyal çevrenin onun gelişmesinde çok önemli rolü vardır. Okul öncesi yıllar ve ilköğretim çağı bu bakımdan hayati bir öneme sahiptir. Bu yıllarda çocuğa verilenler ve verilemeyenler, onun geleceğini belirler.¹⁵³ Geç kalınması halinde çocuklarının tüm hayatını etkileyecek zararlar ortaya çıkabilir. Anne babalar çocuklarının tüm bilinmeyen yönlerini, davranışlarını ve bu davranışlarının ayrıntılarını, beklentilerini, ilgilerini, korkularını, arzu ve isteklerini gözlemleyip belirlemelidirler. Ancak bunları hakkıyla yerine getiren anne ve babalar çocuklarında sorumluluk bilinci oluşturabilirler ve vazifelerini bu şekilde sağlıklı olarak yerine getirebilirler.

B-ANNE-BABA YAKLAŞIMLARI

Birbirinden farklı anne-baba yaklaşımları vardır. Bu yaklaşımlar hakkında Haluk Yavuzer şu görüşleri dile getirmektedir; öncelikle anne-babanın, çocuklarından

---

¹⁵¹ Bayraktar, s.120.

¹⁵² Ertuğrul, ss.27-28.

¹⁵³ Ayla Oktay, **Yaşamın Sihirli Yılları**, İkinci Baskı, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2000, s.22

bekledikleri, onlarda görmek istedikleri davranış modeline uygun bir davranış içinde olmaları gerekir. Çünkü şurası bilinen bir gerçektir anne-babanın davranışları iyi olsun kötü olsun çocuk onları taklit eder ve kendine mâleder o nedenle ailede anne ve baba bu konuda çok hassas ve titiz olmalıdırlar. Uyumlu ve özgür bir aile ortamı içinde, tutarlı ve sağlıklı ilişkiler içinde yetişen çocuk, sorumluluk bilincine sahip, öz güveni olan, özerk bir birey olarak yetişkin yaşamına ulaşabilir. Ürün her zaman ekilen tohumla ve beraberinde hazırlanan yakın çevre şartıyla doğru orantılı olarak gelişir.¹⁵⁴

Aileler, çocuk yetiştirirken nasıl bir yaklaşım içinde olduklarının farkında olmalıdırlar.

Çocuğun kendi kendini yöneten, yüksek benlik saygısına sahip, doyumlu bir birey olarak büyüüp, gelişmesi, büyük oranda çocuğa sağlanan fırsatlara ve anne babanın yaklaşımına bağlıdır. Bu nedenle anne babanın, çocuklarından bekledikleri davranış modeline uygun bir davranış içinde olmaları gerekmektedir. Uyumlu ve rahat bir aile ortamı içinde, tutarlı ve sağlıklı ilişkiler içinde yetişen çocuk, yetişkin yaşında da problemsiz bir birey olur.¹⁵⁵

Çocuk ve gençlerin sosyal, kişilik özelliklerini anne-baba tutum ve davranışlarıyla birlikte değerlendiren araştırmalar, anne-babaların destekleyici tutum ve davranışlarıyla ikna yoluyla denetim kurmalarının olumlu etkileri olduğunu göstermiştir.¹⁵⁶

Çocuk eğitiminde ailelerin farklı yaklaşımları ve takip ettikleri değişik metotları vardır. Bunları genel anlamda şöyle sıralayabiliriz:

1-Otoriter Anne-Baba Yaklaşımları

Aşırı baskılı, otoriter, despot bir tutum, çocuğun kendine olan güvenini sarsan, onun kişiliğini hiçe sayan bir yaklaşım tarzıdır. Ne yazık ki geleneksel aile yapımızda bu tür tutuma çok sık rastlanmaktadır. Bu tutumda, anne baba katı bir disiplin uygular. Çocuk, her kurala uymak zorunda bırakılır. Anne ve babadan birisinin, ya da her

---

¹⁵⁴ Yavuzer, s.26.

¹⁵⁵ Ertuğrul, s.20.

¹⁵⁶ Yavuzer, s.27.

ikisinin baskısı altında kalan çocuk, sessiz, uslu, nazik, dürüst ve dikkatli olmasına karşın, küskün, silik, çekingen, başkalarının etkisinde kolay kalabilen, aşırı hassas bir yapıya sahip olabilmektedir.¹⁵⁷

Bu yaklaşım türünde anne ve baba çocuğun hemen hemen her davranışını yasaklayan, engelleyen katı ve sert bir disiplin uygular. Bu tür uygulama bazı evlerde dayakla, bazı evlerde ayıplama ve suçlamayla, bazılarında ise korkutmayla sağlanır ve bu yanlış disiplin uygulaması çocukta ruh ve beden sağlığının bozulmasına, kişiliğin yok olmasına neden olur.

Suçlayan, cezalandıran ve sürekli karışan ana babaların yetiştirdikleri çocukların, kolayca ağlayan çocuklar olduğu görülür. Baskı altında büyüyen çocuklarda, genellikle, isyankâr davranışlarla birlikte, aşağılık duygusu gelişebilir.

Otoriter, baskıcı aile yaklaşımlarında, görünüşte bir disiplin olduğu, çocuğun kontrol altına alındığı ve her şeyin normal yürüdüğü görülse bile, bu durum kısa süreli, sağlıksız ve verimsiz bir yoldur. Otoriter yaklaşımın, çocuğun yeteneklerinin gelişmesinde, başarısında ve olumlu davranışlar sergilemesinde engelleyici bir tutum olduğu bugün bilinen bir gerçektir. Ancak, birçok aile kolay ve kestirme zannettiği bu yaklaşımı uygulamaya da maalesef devam etmekte¹⁵⁸ böylece kendine güveni olmayan, sorumluluk bilincini kazanamamış, özerklikten mahrum sorunlu fertler yetiştirmekte böylece toplumumuz bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Aileler, çocuğun gelişiminde hiç bir yararı olmayan aksine son derece zararları olan bu yaklaşımları terk etmelidirler.

2-İlgisiz Ve Kayıtsız Anne-Baba Yaklaşımları

Bu tip aile yaklaşımlarında anne-baba rahat, ilgisiz ve vurdumduymaz bir tutum sergilerler. Sahip oldukları çocukları sanki başkalarına aitmiş gibi hareket ederler.

¹⁵⁷ Haluk Yavuzer, **Çocuğunuzun İlk Altı Yılı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s.20.

¹⁵⁸ Ertuğrul, ss.21-22.

Hassasiyetleri, tepkileri ve denetimleri çok zayıftır. Çocuğa bir model olamazlar ve ona bir davranış şablonu sunamazlar.¹⁵⁹

Bu tür yaklaşımlar sergileyen anne ve babada çocuğun sorumluluklarından kaçma vardır, çocuk bakımı için gerekli olgunluğa sahip değildirler. Bu daha fazla genç evliliklerde ortaya çıkan bir yaklaşım tarzıdır. Bu tip ailelerde sevgisiz, reddedilen, itilen, güvensiz, insanlara öfke duyan, dikkat çekmek için olumsuz davranışlar geliştiren bireyler yetişir. Çocuk, ilgisiz, sevgisiz ve kontrolsüz bir ortamda yetiştiği için bencil ve şımarık olur. Çocuktaki bencillik ve şımarıklık özellikleri çocuğun çevresinde istenmeyen ve sevilmeyen biri olmasına sebep olur.¹⁶⁰

Bize göre aileler otoriter aile yaklaşımlarında olduğu gibi bu yaklaşımlarda da, çocuğun gelişiminde hiç bir yararı olmadığı aksine zararı olduğu için uzak durmalıdırlar.

3-Koruyucu Anne-Baba Yaklaşımları

Bu yaklaşım türü de çok sık rastlanan bir başka ana-baba tutumu olarak gözlenmektedir. Ana babanın aşırı koruması, çocuğa normalin üzerinde kontrol ve özen göstermesi anlamına gelir. Bunun sonucu olarak çocuk, diğer insanlara aşırı bağımlı, güvensiz, duygusal kırıklıkları olan bir kişi olabilir. Bu bağımlılık çocuğun hayatı boyunca sürebilir ve aynı koruyucu tutumu gelecekte eşinden de bekleyebilir.

Bu yaklaşımla yetişmiş çocuk, toplum içinde tek başına bir iş yapabilecek cesarete ulaşamadığı için sürekli olarak anne ve babanın yardımını bekler. Bu da çocuğun kişilik yapısını zedeler, olgunlaşma ve yeterlilik sürecini olumsuz etkiler.¹⁶¹

Toplumumuzda ilkokula kadar çocuğuna köfte, ekmek gibi taneli yiyecek yedirmeyip, sıvı gıda veren, suyu kaynatarak içiren ana-baba örnekleri vardır. Böylesine aşırı koruyucu yaklaşım, çocuğun kendi kendini yöneten bir birey olmasını engeller, sosyal gelişimini zedeler, bağımlı bir kişi olmasına sebep olur. Bu nedenle çocuk,

---

¹⁵⁹ Ertuğrul, s.22.

¹⁶⁰ Tuncer Elmacıoğlu, **Başarıda Aile Faktörü**, İstanbul: Hayat Yayınları, 1998, s.78.

¹⁶¹ Kulaksızoğlu, s.120; Ertuğrul, s.23.

kendini üyesi olmak istediği gruba kabul ettirmek için, zaman zaman toplum dışı ve isyankâr davranışlara başvurabilir.¹⁶²

Haluk Yavuzer'in 'Ana-Baba Ve Çocuk' adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak verdiği örnek çok çarpıcıdır.

“Ailenin 15 yaşındaki tek erkek çocuğu, anne ve babasının mikrop kapar endişesiyle arkadaşsız büyümüş, okula başladığında ‘şişko’ diye alay eden arkadaşlarından kaçıp saklanarak teneffüs saatlerini sınıfta ya da koridorda geçirirmiş. Halen çeşitli korkuları olan bu genç, sadece ürkütücü nitelikteki korku filmlerini izlemekte ve anne-babasının yanında olduğu takdirde daha rahat uyuyabilmektedir. Gençin arkadaş ilişkisine ihtiyacı olduğu hatırlatıldığında baba, ‘Bağrımıza taş basar, onu da kabul ederiz’ demiştir. Psiko-sosyal olgunluğu yetersiz olan genç, güvensiz, içe dönük bir birey olup şiddetli nevrotik bir ruhsal yapıya sahiptir.”¹⁶³

Bu örnek bize bu yaklaşım tarzını uygulamanın ne kadar yanlış olduğunu açıkça göstermektedir. Ailelerin çocuğa faydasından çok zararı olan, özellikle de sorumluluk bilincini kazandırmayı olumsuz etkileyen bu yaklaşımlardan da mutlaka uzak durmaları gerekir.

4-Hoşgörülü Anne-Baba Yaklaşımları

Hoşgörülü aile yaklaşımı, kuralların uygulandığı, hayatın planlandığı, sağlıklı iletişimin kurulduğu, herkesin görüşlerini rahatlıkla anlatabildiği ve bu görüşlere değer verildiği bir aile ortamıdır. Bu tutum, anne-babanın çocuklarına karşı hoşgörülü olmaları, onları desteklemeleri, çocukların bazı kısıtlamalar dışında, arzularının diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine izin vermeleri anlamına gelmektedir.

Eğer aile ortamı çocuğa kendi benliğini tanıma özgürlüğünü veriyorsa, sağlıklı bir biçimde olgunlaşma gerçekleşir. Ana-babanın hoşgörüsünün normal bir düzeyde gerçekleşmesi, çocuğun kendine güvenen, girişimci, sorumluluk bilincine sahip bir birey olmasına yardım eder. Böyle bir yaklaşım tarzında evde kabul edilen ve edilmeyen davranışların sınırları bellidir. Bu sınırlar içinde çocuk özgürdür ve söz hakkı

¹⁶² Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.32.

¹⁶³ Yavuzer, s.32.

vardır. Çocuğun duygu, düşünce ve görüşlerine saygı duyulur. Çocuk sevgi ve teşvik görür, yetişkinler tarafından dinlenir. Elbette ki hoşgörünün dozu çok iyi ayarlanmalıdır. Hoşgörü adına her yapıları hoş görmek ve aşırı serbest tutum sergilemek son derece olumsuz bir durum meydana gelmesine neden olabilir.¹⁶⁴

Anne babanın tutumları, çocuğun kişiliğinin oluşumunda ve karakter formasyonunda büyük önem taşır. Ana-baba ve çocuk üçgeni, sevgi eksenli bir temele dayanmalıdır. Özdeşim modeli olan ana baba bilmelidir ki, çocuğa nasıl bir davranış türü uygularsa, benzer davranışı da onda görecektir.¹⁶⁵ Buna 'Ne ekersen onu biçersin' atasözü çok iyi bir örnektir. Anne-baba çocuğuna ne ekerse onu biçecektir, şayet anne-baba çocuğuna iyi şeylerin tohumunu ekerse ondan iyi ürünler alacak aksine kötü şeylerin tohumunu ekerse de ondan kötü ürünler elde edecektir. Bu sebeple anne-baba her şeyden önce çocuğun çok iyi bir gözlemci olarak kendisine örnek alacağı davranışlarına çok dikkat etmeli, kötü davranışlar sergilemekten kaçınmalı ve çocuğa iyi model olabilecek davranışlar sergilemeye özel bir hassasiyet göstermelidir.

Anne-baba çocuk ilişkilerini, içinde yaşanan toplumun etkisi belirler. Türk aile ve sistemine bakıldığında genelde otoriter, kısıtlayıcı, aşırı koruyucu ve kontrol edici bir yapının öne çıktığı, çocukların saygılı, baş eğici, pasif, uysal kişilik yapısıyla biçimlendiği, kurallara uygun davranışlar ödüllendirilirken, aktif, sorgulayıcı, atılgan davranışların cezalandırıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle toplumumuzda çoğunlukla pasif ve söz dinleyen çocuklar anne-babayla olumlu ilişkilere girmekte, kendi görüşlerini ifade edebilen aktif ve girişken çocuklar ise çatışma kaynağı olmaktadır. Bu zamanla öylesi bir hale dönüşür ki çocuk-aile ilişkisi bir kazanma kaybetme gibi bir güç gösterisine dönüşür. Böylece bazen ebeveynler baskın çıkarak çocuk kaybeder, ya da çocuk baskın çıkarak anne-babasını kaybettirir. Bizce bu yöntemlerin her ikisi de sağlıksız sonuçlar doğurur. En güzel ve sağlıklı çözüm, içinde - kaybeden tarafın olmadığı- bir yöntem üretebilmektir. Yani ebeveyn ve çocuk, sorunu karşılıklı doyum ilkesi içinde çözmelidir. İhtiyaçlar karşılıklı dile getirilmeli ve sorun iki tarafın kabul edebileceği şekilde çözümlenmelidir. Burada önemli olan tarafların

---

¹⁶⁴ Ertuğrul, s.24; Kulaksızoğlu, ss.118-119.

¹⁶⁵ Yavuzer, s.34.

kendi ihtiyaç ve haklarını gözetmesi kadar, karşıdakinin ihtiyaç ve haklarına da saygı göstermesidir. Yeni bir uzlaşı noktasında birleşmektir.¹⁶⁶

Aileler maalesef toplumumuzda çok fazla yaygın olmayan bu tür hoşgrl aile yaklaşımlarını sergileyerek hem öz güveni olan, özerk, kendini bilen, tanıyan ve ona göre bağımsız olarak hareket edebilen bireyler yetiştirir hem de bu şekilde yetişen bireylerle toplumumuz daha huzurlu, mutlu ve güvenli bir şekilde geleceğe güvenle bakar. Aileler ancak bu yaklaşım tarzıyla çocuklarına sağlıklı bir sorumluluk bilincini kazandırabilirler.

Bu dört temel yaklaşım yanında, zaman zaman değişen yaklaşımlar gösterme anlamında tutarsız ocuk yetiştirme yaklaşımından, analık-babalık rollerini reddetme yaklaşımından, eşlerin geçimsizliği ve bunun çocuğa yansımından, çocuğu reddetme yaklaşımı gibi ebeveyn tutumlarından da söz edilebilir.¹⁶⁷

C-AİLE BİREYLERİNİN EğİTİM GÖREVLERİ

Aile, sıradan iki insanın bir araya gelip oluşturduğu bir mekân değildir. Aile hayatı, iki farklı bireyin, birlikte yeni bir dünya kurup büyük sorumluk altına girdiği bir kurumdur.

Toplumun en önemli organı olan ailenin temel görevlerinden biri çocukların eğitimi ve iyi bir birey olarak yetiştirilmesidir. Aile, her zaman etkili, okul öncesi dönem için ise tartışmasız en etkili eğitim kurumu olarak kabul edilir. Bu nedenle ailenin ve aile içi ilişkilerin, tutum ve davranışların çocuklar üzerinde önemli etkileri vardır.¹⁶⁸

Anne ve baba ocuk eğitimine ve çocuğa sorumluluk bilinci kazandırmaya hazır olmalıdırlar. Aileye gelen bir bebek, anne-babaya hem büyük bir sorumluluk yükleri, hem o aileye, taze bir kan, tatlı bir neşe getirir ve hem de ailenin huzur ve

---

¹⁶⁶ **ocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, (Erişim:25 şubat 2003), s.5.

¹⁶⁷ Kulaksızoğlu, s.123.

¹⁶⁸ Bayraktar, s.117.

direnış kaynağı olur. Aile hayatı, yeni gelen bu tatlı misafirle büyük bir değişim yaşar.¹⁶⁹

Toplumun en küçük hücresi durumunda olan aile, aynı zamanda küçük bir okuldur. Bu okulun en önemli öğretmenleri de, öğrencileri de her şeyden önce anne ve babadır. Çünkü anne ve baba aile ortamında hem öğretirler hem de öğrenirler. Çocuğun sağlıklı biçimde yetişmesi, düzenli ve etkili bir eğitim alması, sorumluluklarının bilincinde ve hayatında başarılı bir birey olması için huzurlu bir aile ortamına ihtiyacı vardır.

Abdurrahman Dordurgalı'nın ifadesiyle, her ana-baba, analık-babalık mesleğini öğrenmek zorundadır. Bunun da en verimli ve en kestirme yolu, bilime başvurmaktır. Yoksa ana-babalar kural koyma konusundaki otoritelerini sadece tecrübe, görüş ve anlayışlarından türetmek zorunda kalırlar ki bu durum olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bilimsel verilere başvurmak, çocuğuna saygı duyan ve bu saygının gereği olarak analık-babalık sorumluluğunu üstlenen herkes için zorunludur. Yoksa ana-baba çocuklarına olan saygılarını kaybederler.¹⁷⁰

Aileyi bir bütün olarak kabul edersek, aile fertleri de bu bütünün vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu vazgeçilmez unsurlarla bütün arasında ahenkli bir ilişki olabilmesi için anne-baba ve çocukların karşılıklı olarak sevgi ve saygı ortamı içinde buluşmaları gerekir. Bazen de bu huzurlu birlikteliğe; anneanne, babaanne ve dedeler de iştirak eder.

Anlamlı bir aile bütünlüğünü sağlamak için özellikle anne-baba ve çocuklar arasında sevgi duygusu yoğun bir şekilde yaşanmalıdır. Yalnızca anne babanın çocuğunu sevmesi yeterli olmamakta aynı zamanda birbirlerini sevip saymada çocuklarına örnek model oluşturmaları da gerekmektedir.

Aile hayatı, bir tiyatro gibidir. Bu oyunda ailenin her bireyi, diğer bireylerle olan ilişkilerinden etkilenir. Burada anne ve baba, başrollerde olduğundan çocuklar onlardan çok etkilenir. Anne-baba ve bütün aile fertlerinin tavır ve davranışları çocuk için ideal örneklerdir. Çocuk bu hareketleri benimsemeye çalışır. Bu sebeple anne-baba

---

¹⁶⁹ Ertuğrul, s.36.

¹⁷⁰ Dodurgalı, s.88.

ve diğler aile fertlerinin, çocuğun kişilik ve karakter gelişimine etkileri çok fazladır. Anne-babalar çocuklarının nasıl olmalarını istiyorlarsa, önce kendileri öyle olmak zorundadırlar.¹⁷¹

Çocuklara sağlıklı eğitim vermede ve onlarda sorumluluk bilinci oluşturmada aile fertlerine ayrı ayrı sorumluluklar düşmektedir.

1-Anneye Düşen Görev

Aile ortamı, çocuklar için koruyucu bir özelliğe sahiptir. Çocuk için aile kadar koruyucu ve fedakârlık gösteren bir başka kurum bulmak mümkün değildir. Ailede daha çok koruyucu ve fedakâr olan annedir. Dünyanın en içten ve en samimi eğitimcileri olan anneler, bazı tedbir ve teşviklerle çocuklarına ve dolayısıyla topluma daha faydalı olabilirler. Çünkü çocuğun ilk öğretmeni annesidir. Kadının toplum içindeki yeri zaman içinde ne kadar değişirse değişsin veya ne olursa olsun, bütün bunlar, kadının bir eş ve bir anne oluşunu hiçbir zaman ikinci plana atmaz. O, daima her işin önünde ve üstünde “anne” olmayı benimsemiştir.¹⁷²

Çocuğuna, anne rahmindeyken kanını, bedeninin sıcaklığını, doğumdan sonra sütünü veren, temizliğini yapan, bakımını ve beslenmesini üstlenen anne, çocuk eğitiminin en ağır, en yorucu ve en zor bölümünü üstlenir. Allah’ın kendisine verdiği sevgi ve şefkat duygusuyla bu inanılmaz fedakârlığı büyük bir hazla, yerine getirir. “Bu ağır ve sorumluluk gerektiren görevi dolayısıyla İslâm, anneyi yüceltmış ve cenneti anaların ayakları altında kabul etmiştir.”¹⁷³

Bütün bu olağanüstü fedakârlıklara rağmen annenin yine de yapması gereken önemli görevleri vardır.

Bu görevleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Çocuk yetiştirmeyi, bilimsel yollarla yapabilmesi için annenin bu konuda kendini iyi yetiştirmiş olması gerekir.

---

¹⁷¹ Bayraktar, s.126; Ertuğrul, ss.29-30.

¹⁷² Dodurgalı, s.88.

¹⁷³ Bayraktar, s.129.

2-Anne, çocuk gelişimini çok iyi bilmeli, yemek, uyku, temizlik ve sağlık kontrollerini iyi takip etmeli ve zamanında yapmalıdır.

3-Eğitmciler ve psikologlar çoğunlukla sıfır-üç yaş arasında çocuğu olan annenin çalışmasına karşıdır. Çünkü annenin çocuğuyla bu üç yıl içinde kuracağı fizyolojik temas ve duygusal ilişki, onunla bütünleşmesi ve çocuğun sağlıklı gelişimi yönünden çok önemlidir. Şayet anne ile de çalışmak zorundaysa, en azından eve geldiğinde çocuğuyla yeteri kadar ilgilenmesi gerekir. Ayrıca hafta içinde beraber olamadığı çocuğunun bu eksikliğini, hafta sonu telafi etmeye çalışmalıdır.¹⁷⁴

4-Anne, her şeyden önce çocuğunun bağımsız bir varlık olduğunu kabul ederek, ona baskı yapmadan, sevgi ve şefkat duygularını aşılmalıdır. Böylece güzel, olumlu düşünen, hayatı seven, sorumluluk bilincine sahip mutlu çocuklar yetiştirmiş olacaktır.

5-Başarılı bir anne-çocuk ilişkisinde anne, çocuğuyla arkadaşlık eden, sabırlı, hoşgörülü, yerli yerinde uyarılar yapabilen, hataları güzel bir iletişimle ortadan kaldırmaya çalışan bir anlayış ve uygulama içinde olmalıdır.¹⁷⁵

6-Çocuğun öğrenim kurumlarında ve hayattaki başarısının, ilk yıllarda aldığı eğitime göre şekillendiği kabul edilmektedir. İyi alışkanlıklar, iyi bir aile eğitimi ile oluşur.¹⁷⁶ Bu sebeple anne, çocuğunun yerine ders çalışmak gibi çocuğun gelişimini olumsuz etkileyen davranışlardan kaçınmalı yani kendini siper etmek yerine ona destek olmayı bilmelidir.

7-Anne, çocuğunu kendini koruyacak biçimde yetiştirip, onun üzerindeki koruyucu ve kollayıcı olma özelliğini en aza indirmelidir.

8-Anne, çocuğunun yaşantısından haberdar olmakla birlikte onun özel bir yaşantısı olabileceğini kabul etmelidir. Anne çocuğunun hatıra defterini okumak, özel konuşmalarını dinlemek, ceplerini karıştırmak davranışlara yönelmemelidir.

---

¹⁷⁴ Bayraktar, s.128.

¹⁷⁵ Ertuğrul, 30-32.

¹⁷⁶ Bayraktar, s.129.

9-Anne, çocuğuna yakın olmalı, ona saygı duymalı, davranışlarını desteklemeli ve ona cesaret vermelidir.

10-Annenin çocuğuna olan yaklaşımı, onun tüm yaşamını etkiler. Çocuğun annesiyle kuracağı iletişim onun hayatı boyunca kuracağı insan ilişkilerinin temelini oluşturur ve tüm faaliyetlerinde belirleyici rol oynar.¹⁷⁷ Anne bu durumun bilincinde olarak hareket etmelidir.

11-Anneler her şeyin en iyisini ve en güzelini sadece kendilerinin bildiğini zannetmemeli ve daha sağlıklı, sorumluluk bilincine sahip, mutlu, umutlu, hayatı seven çocuklar yetiştirmek için kendilerini çok yönlü geliştirmelidirler.

Özetle anne, çocuk sevgisinde ve şefkatinde anne gibi olmalı, ancak çocuğunu eğitmede ve ona sorumluluk bilinci kazandırmada ise bir öğretmen gibi hareket etmelidir.¹⁷⁸

2-Babaya Düşen Görev

Hiç kimse iyi baba olarak dünyaya gelmez. İyi baba olmak; sevgi, tecrübe, sabır ve bilgilenme işidir. Babalık yaşantısı, eşinin hamile olmasıyla başlar. Bu dönemde baba adayı, doğum öncesindeki gelişimi adım adım eşiyile birlikte izler. Eşini gerginleştirecek ortamlardan uzak tutmaya özen gösterir. Böylece babalık sorumluluğu da başlamış olur.¹⁷⁹

Çocuğun büyümesinde, gelişmesinde, ona sağlıklı bir eğitim verilmesinde ve çocukta hem normal, hem de dini açıdan sorumluluk bilinci oluşturmada anne gibi babaya da önemli görevler düşmektedir.

Bu görevleri de kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Baba ailede otoriteyi temsil eder. Ailenin sevk ve idaresi genel anlamda baba tarafından gerçekleştirilir. Ailede çocukların neleri yapıp, yapmayacakları baba tarafından öğretilir. Babanın bu rolü çok önemlidir. Kaynağını sevgi ve anlayışın

---

¹⁷⁷ Bayraktar, s.129.

¹⁷⁸ Ertuğrul, ss.30-32.

¹⁷⁹ Ertuğrul, s.32.

oluşturduğu baba otoritesi, çocuk için daima gerekli ve yararlıdır. Çocuğun hayata uyumu anneye birlikte babanın sabır ve hoşgörüsüne dayalı sevgisiyle sağlanabilir.¹⁸⁰

2-Babasının davranışlarıyla çocuk çok şeyler öğrenir ve kavrar. Baba otoritesiyle çocuk, hürriyetin anlamını kavrar ve değerini öğrenir. Baba otoritesi aynı zamanda toplumun kurallarını temsil eder. Baba birtakım yasaklar koyar, çocuk bu yasaklara karşı hareketlerini düzenler. Böylece çocuk hem hürriyeti, hem de yasakları tanımış olur. Ayrıca her ikisi arasındaki farkı da öğrenir, karşılaştırma imkânı bulur ve kısıtlandığı zamanlarda hürriyetin değerini kavrar. Bu nedenlerle baba bu konuda çok dikkatli olmalı, çocuğunun, kendisinin yaptığı her hareketi dikkatle izlediğini unutmamalıdır.

3-Babanın otorite sahibi olması onun kırıcı ya da tahakküm edici olmasını gerektirmez. Sorumluluklarını bilen bir baba çocuklarına sevgi gösterirken diğer taraftan da çocuğunun eğitimi için gerekli olan sertliği de göstermelidir. Ancak bu davranışların dozu çok önemlidir, bu aynen bir ilaç gibidir; dozu aşırıya kaçan ilaç hastayı iyileştirmeyip daha da kötü hale getirdiği gibi, çocuğa karşı hareketlerde de aşırıya varan sert tutumlar babayı ileride daha büyük problemlerle karşı karşıya getirir.

4-Baba otoritesi aşırı olduğunda özellikle hassas yapılı çocuklar bundan çok zarar görebilir. Bu çocuklar genellikle her şeyi düşünebilen, üstün zekâlı ve duygulu çocuklardır. Ancak aşırı baskıdan dolayı bu çocuklar genelde içe dönük bir kişilik geliştirirler bu nedenle onlar baskıdan çok yardıma muhtaçtırlar. Bu tür çocuklar sert otoriteye sahip babanın davranışını unutmazlar babaların bu tür hareketleri çocuğun kişiliğinin oturduğu ergenlik döneminde çok tehlikelidir. Bu nedenle babalar bu konuda hassas olmalıdırlar.¹⁸¹

5-Baba, çocuğunun her yaştaki ilgi ve ihtiyaçlarını bilmeli, hareket ve tutumlarını buna göre ayarlamalıdır. Bu sebeplerden ötürü baba bilimsel bir eğitime

---

¹⁸⁰ Bayraktar, s.130.

¹⁸¹ Bayraktar, s.130.

sahip olmalıdır. Böyle bir eğitimden yoksun ise çocuğun hareketlerini kendi çocukluk davranışları ile karşılaştırmaya çalışmalıdır.¹⁸²

6-Baba çocuğun eğitiminden ve yetiştirilmesinden birinci derecede sorumlu kişidir. Baba, her şeyden önce çocuğun büyüme, gelişme ve kişilik kazanmasında önemli görevleri olduğunu bilmeli ve ona göre hareket etmelidir.

7-Baba, çocuğuyla yeterince ilgilenmeli, onunla müzeye, camiye, tiyatroya, sinemaya, balık tutmaya giden bir arkadaş olmalıdır. Gerektiğinde çocuğuna yapabileceği basit görevler vererek, kendine güven duymasına ve sorumluluk bilinci kazanmasına katkıda bulunmalıdır.

8-Baba, çocuğunun sorularını bıkip usanmadan cevaplandırır, onunla sohbet eden bir arkadaş olmalıdır. Babanın çocuğuyla ortak faaliyetlerde bulunması, boş zamanını birlikte değerlendirmesi sayesinde çocukla baba birbirlerini daha yakından tanıma hem de daha fazla yakınlaşma fırsatı bulacaklardır. Baba ve çocukta karşılıklı olarak sevgi ve saygı ancak bu şekilde gelişebilir ve ancak bu şekilde çocuk, mutlu başarılı, huzurlu, kendine güvenen, sorumluluğunu bilen, sağlıklı bir kişiliğe kavuşabilir.¹⁸³

3-Büyükanne ve Büyükbaba'ya Düşen Görevler:

Ülkemizde özellikle büyük şehirlerimizde artık geniş aile, yerini anne baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileye bıraktıysa da hala aile büyüklerinin (yani dede, nine gibi) otoritesine dayalı geniş aile geçerliliğini korumakta ve varlığını sürdürmektedir.

Dede ve ninenin torunlarıyla yakın teması arttıkça, ana-babanın çocuğun eğitimindeki ağırlığı ve etkinliği azalmaktadır. Anne veya baba, dede veya nineyi kırmamak için özen gösterirken, dede veya nine de çocuğa karşı 'hayır'ların tümüne karşı 'evet' diyerek, aşırı bir hoşgörü içerisinde olabilmektedir. Bu durumda anne

¹⁸² Ahmet Yakut, **Hangi Yaşta Hangi Eğitim?**, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1997, s.44.

¹⁸³ Elmacioğlu, s.69; Bayraktar, s.122.

babasından olumsuz cevap alan çocuk, soluğu aile büyüklerinin yanında alır ve isteklerine büyük bir ihtimalle kavuşurlar.¹⁸⁴

Aile büyükleri, torunları tarafından sürekli sevmek ve ilgilerini canlı tutmak amacıyla bu koruyucu tutumlarını sürdürürler. Çocuğun her isteğinin şartsız yerine getirilmesi, çocukta şımarık ve sorumsuz bir kişilik geliştirmektedir. Bu şekildeki aşırı hoşgörü ve koruyuculuk çocuğun eğitiminde denge ve tutarlılığı ortadan kaldırmaktadır.

Anne ve baba, çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesinde birinci derece yetkili ve sorumlular olmalıdırlar. Gerekirse nine ve dedeye çocuğun eğitimi ve terbiyesinde biraz mesafeli olmaları uyarısı, onları kırmadan yapılmalı ve gereken ortam hazırlanmalıdır. Çocuğun eğitimi, terbiyesi ve yetiştirilmesinde kontrol mutlaka anne-babada olmalıdır.¹⁸⁵

Nineler ve dedeler, çocuk eğitiminde yalnızca destekleyici rol oynamalıdırlar, asla annelik ve babalık görevine soyunmamalıdırlar. Şayet aile büyükleri olan dede ve nine çocuk eğitiminin hızla değiştiiğinin farkına varırlarsa kendi eğitim anlayışlarında ısrarcı olmazlar.¹⁸⁶

D-SORUMLULUK BİLİNCİ KAZANDIRMADA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ

Çalışmamızın bu bölümünde, ailenin eğitimdeki yeri ve önemine, yaygın olan anne-baba yaklaşımlarına ve son olarak da aile bireylerinin eğitim görevlerine yer verdik. Buraya kadar ifade edilen bilgilerin daha anlaşılır, kalıcı olabilmesi ve uygulamada örnek olması için “Helik Karakter Okulu Aile Kitabı”ndan örnek bir olayı konumuzla bağlantılı olarak değiştirip, geliştirerek bu kısımda yer veriyoruz.

---

¹⁸⁴ Yavuzer, s.43.

¹⁸⁵ Elmacioğlu, s.74.

¹⁸⁶ Ertuğrul, s.35.

1- Örnek Olay: Ali'nin Sorumluluk Listesi¹⁸⁷

On yaşındaki Ali annesinin kendisine verdiği görevleri yapmak yerine yapabileceği binlerce başka ilginç iş buluyordu:

- Yatağını düzeltmek yerine tahta parçalarından uçak yapıyordu.
- Çöpleri çöp kutusuna atmak yerine televizyon izliyordu.
- Çamaşırları sepete koymak yerine camda sinek avlıyordu.
- Oyuncaklarıyla oynadıktan sonra onları toplamak yerine dağınık bırakıyordu.

-Annesi, *'Ali bu sabah okula gitmeden yatağını düzeltmemişsin, sana kaç defa yatağını toplamanı söylemem gerekiyor?'* diye söylendiğinde,

-Ali amaçsız biçimde *'Ne bileyim?'* diye cevap veriyordu.

Aslında Ali sabahleyin yatağını düzeltmemesinde bu kadar sorun yapacak ne vardı bir türlü anlamıyordu. Ali'ye göre nasıl olsa akşam olup uykusu geldiğinde yine yatacaktı. O zaman yatağı düzeltmesinin anlamı ne olabilirdi?

Nihayet, Ali'nin anne ve babası sevgili oğullarının sorumluluklarından kaçması konusunu görüşmek üzere bir toplantı yapmaya karar verdiler. Çünkü onlar Ali'ye, on yaşındaki bir çocuğun yapabileceklerinden daha ağır sorumluluk vermediklerini düşünüyorlardı. Sonuç olarak toplantıda, Ali'nin yapması gereken işleri akılcı bir biçimde sıralayan bir liste yaptılar.

-Ali'nin anne ve babası ertesi gün toplantıda yaptıkları listeyi Ali'ye gösterdiler. *'Ali; bu liste yapman gereken işleri hatırlaman için hazırlandı'* dediler. *'Senin bu işleri yapmayı istememi kolaylaştırmak için yeni bir kuralımız var:*

Listedeki işleri yaptıkça yanına bir işaret koyacaksın, hepsi bitince de gelip ikimizden birine haber vereceksin. Biz sorumluluklarının düzgün bir biçimde yapılıp yapılmadığına bakacağız, eğer yapılmışsa kendi istediğini yapmakta serbest olacaksın.

---

¹⁸⁷ Bkz., **Helik Karakter Okulu Aile Kitabı**, İstanbul-Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003. ss.10-12.

-Ali, 'Yani okuldan gelince eğer bu işleri yerine getirememişsem mesela çıkıp oynayamayacak mıyım?' diye şüpheli bir biçimde bu yeni sistemi anlamaya çalıştı. 'Bu liste bunu mu gösteriyor yani?' dedi.

-Annesi sıcak, ancak kararlı bir şekilde 'Evet Ali!' dedi. 'Bu sorumluluğunda olan işleri bitirdiğin zaman çıkıp oynayabileceksin. Senin bu listeyi sevmemeni anlayışla karşılıyoruz. Ancak bu kural değişmeyecek. Okuldan gelince arkadaşlarıyla oynaman, televizyon izlemen ya da istediğin herhangi bir başka şeyi yapabilmen için bu sorumluluklarını yerine getirmen gerekiyor.'

Ali, bu sözleri duyar duymaz hemen salonu terk edip saatlerce odasına kapandı. Zaman zaman odasının kapısını açıp anne-babasına karşı çıkan sözler söylüyor, daha sonra tekrar kapatıyordu. Ancak Ali'nin bu tavrı karşısında anne ve babası sessizliklerini korudular ve aldıkları karardan dönmediler.

Daha sonraki günlerde Ali istemeye istemeye de olsa sorumluluklarını yerine getirdiği zaman kendi isteklerini yapabiliyor ve bu da ona bir tür ödül gibi geliyordu. Bu durum onu zamanla sorumluluklarını isteyerek yapmasına sebep oluyor hatta artık sorumluluk listesine bakmaya bile gerek bırakmıyordu. Anne ve babası da bu konuda çok mutluydular. Çünkü verdikleri kararın uygulanması konusunda hiçbir şekilde taviz vermedikleri ve sevgili oğullarının öfkeli tepkilerine kapılmadıkları gibi artık Ali'nin de sorumluluklarını güzel bir şekilde yerine getirdiğini görüyorlardı.

2-Örnek Olaydan Çıkarılan İlkeler:

Bu örnek olaydan hareketle ailelerin çocuklarına sağlıklı bir şekilde sorumluluk bilinci kazandırabilmeleri için aşağıda sıralayacağımız şu ilkeler dikkate alınmalıdır:

(1).Çocuğun Gelişim Düzeyine Uygun Sorumluluklar Belirlemek: Ailesi Ali'nin fiziksel ve ruhsal özelliklerini dikkate alarak ona yapabileceği sorumluluklar vermiştir. Bu da Ali'nin sorumluluklarını daha kolay benimsemesini ve yapmasını sağlamıştır. Aileler aynı şekilde dini sorumluluk bilinci kazandırırken de bu ilkeye dikkat etmelidirler. Mesela 7-10 yaşlarındaki çocuklardan beş vakit namaz kılmalarını

istemek yerine iki-üç vakit namaz kılmalarını istemek onlara dini sorumluluk bilinci kazandırmak için daha yerinde bir hareket olacaktır.

(2).Çocuğun Önemli Bir Fonksiyon İcra Ettiğini Anlamasını Sağlamak:

Ali'nin durumundaki bir çocuk, ailesinin kendisine verdiği sorumlulukların çok önemli olduğunu ve evdeki iş yükünü azalttığını hissettiğinde sorumluluklarını daha bir istekle ve şevkle yapacaktır. Dini sorumluluk bilinci kazandırılırken de bu ilkeye dikkat edilmelidir. Mesela namaz kıldığında, güzel davranışlarda bulunduğu vb. Allah'ın çok hoşuna gideceği ve kendisini daha çok seveceği bundan dolayı anne ve baba olarak bu durumdan kendilerinin de çok mutlu olacakları çocuğa hissettirilmelidir.

(3).Çocuğa Örnek Olmak: Çocuğa verilen sorumlulukları şayet aile yerine

getirmiyorsa çocuktan o sorumlulukları yapmasını beklemek doğru olmaz. Örnek olayımızda Ali'nin anne ve babası boş bardakları ortalıkta bırakmışken ve mutfakta birkaç günlük bulaşık birikmişken Ali'den odasını toplamasını istemesi ne kadar doğru bir hareket olur. Dini sorumluluk bilinci kazandırırken de anne ve baba dini sorumlulukları önce kendileri bizzat yerine getirerek örnek olacaklar ki çocuklardan da bu sorumlulukları yerine getirmelerini isteyebilsinler.

(4).Çocuğu Övmek: Çocuk sorumluluklarını yerine getirdiğinde mutlaka onu

övmek gerekir. Ali kirli çamaşırlarını çamaşır sepetine attığında ailesi onu övmekte Ali'de bundan hoşlanmakta ve bu davranışı sergilemekte daha istekli olmaktadır. Aynı şekilde dini sorumluluk bilinci kazandırırken de aileler çocuklarını namaz kılınca, oruç tutunca, dua edince, insanlara yardım edince vb. övmelidirler.

(5).Sorumlulukları Alışkanlık Haline Getirmek: Örnek olayda Ali'nin ailesi

temizlik alışkanlığını ceza olarak kullanmayarak Ali'nin temizliği düzenli olarak yerine getirilmesi gereken bir davranış olarak algılamasını sağlamaya çalışıyor. Dini sorumluluk bilinci kazandırırken de bu güzel yol takip edilmeli dini sorumluluklar kesinlikle ceza olarak kullanılmamalıdır.

(6).Sahip Olunan Kullanılmayan Eşyaları Değerlendirmek: Aileler

kullanmadığı eşyaları belli aralıklarla ihtiyacı olanlara verebilir. Bu sayede çocuklar verenin yardım ettiğiinden dolayı alanın da kendisine yardım edildiğinden dolayı mutlu

olduğunu görünce aynı zamanda dini bir sorumluluk olan insanlara yardım etme konusunda daha istekli olacaktır.

(7).İş Listesi Hazırlamak: Çocuklar yapılacak işlerin sürekli kendilerine hatırlatılmasından hoşlanmazlar. Bunun yerine aileler örnek olayda olduğu gibi çocuklara iş\ sorumluluk listeleri hazırlayabilirler. Bu listeleri hazırlarken okuldan önce yapılması gerekenler, okuldan dönünce yapılması gerekenler şeklinde sınıflandırmalar yapılabilir. Mesela Ali okula gitmeden sabahleyin kahvaltıdan önce yatağını düzeltmeli, sabah temizliğini yapmalı ve giyinip kahvaltıya gelmelidir. Kahvaltıya başlamadan önce besmele çekmek kahvaltıdan sonra Allah'a şükretmek gibi... dini sorumluluklar da bu listeye eklenebilir böylece bu bilinci kazanmaları da sağlanabilir.

(8).Düzen Kutusu Kullanmak: Çocukların toplamadıkları eşyalar ve oyuncaklar bir kutuda biriktirebilir ve hafta sonu çocuklara bu kutu verilip yerleştirmeleri istenebilir. Dini sorumluluk bilinci kazandırırken de düzen kutusu gibi yerine getirilmeyen sorumluluklar listesi hazırlanabilir. Böylece çocuk hangi sorumlulukları yerine getirmediğini görür ve aynı zamanda ailesi tarafından yaptıklarının ve yapmadıklarının takip edildiğini bilmesi onu sorumluluklarını yerine getirme konusunda daha dikkatli hale getirir.

(9).Bazı Kurallar Koymak: Çocuğunuz oyuncaklarını toplamak gibi bir sorumluluğu hala edinmemiş ise ve yeni bir oyuncakla oynamak istiyorsa şöyle bir kural koyabilirsiniz: *'Yeni oyuncuğınla oynayabilirsin ama önce diğer oyuncaklarını toplamalısın.'* Veya çocuğunuzun çok sevdiği bir yemek yaptığınızda bunu yemek için önce sofrayı kurmada sizi yardımcı olmasını isteyebilirsiniz. Bunu dini sorumluluk bilinci kazandırırken de uygulayabiliriz. Mesela o çok sevdiği yemeyi yemeden önce besmele çekmesini isteyebilir yedikten sonra annesine teşekkür etmesini hem de Allah'a şükretmesini isteyebiliriz.

(10).Çocuğun Yapmadıklarından Ziyade Yaptıklarını Vurgulamak: Çocuğa *'Neden yerdeki kağıtları çöpe atmıyorsun!'* demek yerine *'Güzel Yavrum, yatağını düzeltmen ne kadar güzel, yerdeki kağıtları da çöpe atarsan her şey daha güzel olacak!'* demek daha etkili ve güzel bir yaklaşım olacaktır. Dini sorumluluklar açısından

da bunu uygulamak daha verimli sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Mesela, çocuk yemekten sonra Allah'a şükretmeyi unuttuğunda şu şekilde uyarılabilir: *'Güzel çocuğum yemeğe başlamadan önce Besmele çekmen çok harikaydı yemekten sonra Allah'a şükredersen çok daha harika olacak'* gibi.

(11).Çocuğun Şahsını Değil Davranışlarını Eleştirmek: Çocuk bir sorumluluğunu yerine getirmediğinde *'Sen şöyle sorumsuzsun böyle sorumsuz bir çocuksun.'* şeklinde değil de *'Seni çok seviyorum ama oyuncaklarını oynadıktan sonra toplamaman beni çok üzüyor.'* şeklinde ifade edilirse çocuğun davranışının anne-babayı üzdüğünü ancak bunun asla çocuğu sevmeye engel olmadığı vurgulanmış olur. Böylece çocuk anne-babayı üzmemek için o davranışı değiştirmeye daha istekli olacaktır. Bu ilkeye çocuklara dini sorumluluklar kazandırırken de dikkat etmeliyiz. Mesela çocuk yemeye başlamadan önce besmele çekmiyorsa *'Bu şekilde davranırsan Allah seni sevmez'* yerine ona *'Allah seni çok seviyor ama yemeğe başlarken besmele çekmediğin zaman üzülüyor. Eğer sen yemeğe başlamadan önce besmele çekersen Allah seni çok sevdiği gibi bu güzel davranışından dolayı çok da mutlu olacaktır.'* diye söylemek daha yerinde olacaktır.

(12).Çocuğu Ödüllendirmek: Çocuk sorumluluklarını yerine getirdiğinde onun hoşuna gidecek bir şekilde mutlaka ödüllendirilmelidir. Mesela, *'Aferin, üzerine düşen görevleri en güzel şekilde yerine getirmişsin şimdi dışarıda arkadaşlarınla oynayabilirsin.'* şeklinde bir ödüllendirme yapılabilir. Dini sorumluluk açısından da bu mutlaka uygulanmalıdır. Mesela çocukla birlikte camiye gittikten sonra ona ödül olarak çok sevdiği dondurma alınabilir.

(13).Çocuğu Kötü Bir Şekilde Etiketlememek: Bazı aileler çocuklarının istedikleri gibi davranmadığını gördüklerinde *"kötü çocuk"*, *"tembel"*, *"terbiyesiz"*, *"aptal"* gibi hoş olmayan ifadeler kullanmaktadır. Bu oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Çocuğu da olumlu değil bilakis olumsuz etkilemektedir şayet bu şekilde çocuğa hitap edilmeye devam edildiğinde çocuk artık bu durumu kabullenmeye başlayacak ve olumlu yönde değişmek için çaba harcamayacaktır. Bu konuda şunu akıldan çıkarmamak gerekir *"Çocuğumuz sorumluluklarını henüz yeni öğreniyor hata yapması gayet doğal ona köstek değil destek olmalıyız."* Çocuklara dini sorumluluklar kazandırırken de

onlar sorumluluklarını yerine getirmede gevşek davrandıklarında hemen sen “*dinsizsin*”, “*beynamazsın*”, “*Allah seni yakacak*” gibi olumsuz ifadeler kullanılmamalıdır.

(14).Çocuğa Kaldırabileceğinden Fazla Yük Yüklememek: Anne-babalar şayet çocuklarına kaldırabileceklerinden daha fazla yük yüklemeye kalkışarlarsa bir müddet sonra çocuklar yapabilecekleri sorumlulukları da yerine getirmemeye başlayacaktır. Bu sebeple kesinlikle ebeveynler çocuklarının yaşını, kabiliyet ve yeteneklerini aşan sorumluluklar yüklememelidir. Mesela henüz beş-altı yaşlarındaki bir çocuktan öğle, ikindi ve akşam gibi bazı vakit namazlarını alması için kılması istenebilir. Ancak bu yaşlardaki bir çocuktan beş vakit namazı tam olarak kılmasını veya Ramazan ayında 30 gün boyunca oruç tutması beklenemez. Çünkü bu sorumluluklar bu yaştaki bir çocuğun kaldıramayacağı sorumluluklardır bunları istediğimiz takdirde çocuk bu sorumluluğu yerine getirmediği gibi yerine getirebileceklerini de yapmayacaktır.

(15).Çocuktan Mükemmel Olmasını Beklememek: Anne ve babalar asla çocuklarına öğrettikleri ve yükledikleri sorumlulukları kendileri kadar mükemmel yapmalarını beklememelidir. Bu konuda anne ve babalar çocuklarının henüz küçük olduğunu ve sorumluluklarını kendileri kadar mükemmel yerine getiremeyeceklerini bilmelidirler. Mesela anne ve babalar namazlarını tadil-i erkân’a riayet ederek güzelce kılabilir olabilir ama çocukları onlar kadar dikkatli ve özenli bir şekilde namaz kılabilirler ki bu da çok normaldir. Bu sebeple çocuklardan kesinlikle büyük bir insanmış gibi sorumluluklarını mükemmel bir şekilde yerine getirmeleri beklenmemelidir.

Örnek olayda görüldüğü gibi, Ali'nin anne ve babası, ona sorumluluk bilinci kazandırma konusunda başta bilinçsiz bir şekilde davranmış ancak bunun çözüm olmadığını görünce Ali'ye sorumluluk listesi hazırlayarak bilinçli bir anne ve baba örneği sergilemişlerdir. Onların bu akılcı hareketi Ali'nin sorumluluk bilinci kazanmasını sağlamıştır. Aile büyükleri, örnek olaydan çıkardığımız ilkeleri özümseyip, dikkatli bir şekilde hayata geçirdiklerinde çocuklarına sorumluluk bilinci kazandırmaları kolaylaşacaktır.

Böylece dini açıdan sorumluluk bilincinin kazandırılmasında ailenin yeri ve önemi konusunu noktalayarak, aynı derecede önem arzeden gelişim evreleri ve sorumluluk bilinci konusunu incelemeye geçebiliriz.

III. BÖLÜM

GELİŞİM EVRELERİ VE SORUMLULUK BİLİNCİ

İnsan hayatı annenin rahmine düştüğü andan itibaren başlar. Onun dünyaya gelişi ise biyolojik doğum diye ifadelendirilen olayla birlikte gerçekleşir. Doğumla başlayan bu hayat sürekli hareket ve faaliyet halinde bulunan dinamik bir hayattır. Bu ise geçmişten geleceğe sürekli olup giden bir süreci meydana getirir. O halde insan yaşamı aralıksız bir biçimde süregelen ve ileriye doğru bir atılım içinde bulunulan bir hayattır. Böyle olunca da insan sürekli hareket ve değişme kabiliyetine sahip olmaktadır. O geçmişe dayanmak suretiyle geleceğe açılan bir pencerenin sahibidir. Buradan anlaşılacağı üzere kısaca gelişmeyi, harekete geçirilmiş, yavaş yavaş ileriye doğru açılan, çevre ile sıkı bir etkileşim halinde sosyal kuralların oluşturduğu normlara uymak üzere hazırlanan ve sürekli oluş halinde bulunan bir süreç¹⁸⁸ olarak ifade edebiliriz.

Demek ki insan, doğumundan başlayarak ölümüne kadar gelişimini belirli dönemler içinde sürdürür. Çoğunlukla bebeklik, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak belirlenen bu dönemleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur. Bu belirtilen evrelerden her biri bir önceki evrenin etkisi altında meydana gelir ve bu meydana gelen evre de kendisinden sonra meydana gelecek olan evreyi etkiler. Bu evrelerin birinden diğerine geçiş sürecinde belirleyici etken sadece beden gelişimi değildir bunun yanında bu geçiş sürecinde bireyin yaşadığı fiziksel çevrenin sosyo-ekonomik ve kültürel şartlarında etkin rolleri vardır. Ancak buna rağmen yine de her evre kendine özgü ve belirli bedensel, zihinsel, duygusal ve toplumsal özellikler taşır. Bireysel farklılıklarla birlikte bu ortak özelliklerin bilinmesi bireyin eğitiminde izlenecek yolu belirlemede çok önemlidir.¹⁸⁹

---

¹⁸⁸ Yavuz, ss.51-52.

¹⁸⁹ Atalay Yörükoğlu, **Gençlik Çağı Çocuk Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar**, Dokuzuncu Basım, İstanbul: Özgür Yayınları, 1996, s.16.

Gelişim denilince akla hemen iki kavram gelir bunlar ‘Gelişme’ ve ‘Büyüme’ kavramlarıdır. Bu kavramlar genellikle birbirine karıştırılırlar halbuki aralarında bir yakınlık varsa da birbirinden farklı iki kavramdır.

Betül Aydın’a göre ‘Büyüme’, organizmanın döllenmeden itibaren, ölüme kadar süregelen fizyolojik boyuttaki değişiklikleri kapsar.¹⁹⁰

Büyüme, yapısal bir artışı dile getirir. Bedende gerçekleşen sayısal değişiklikleri içerir (kilo, boy artışı gibi). Çocuk, sadece fiziksel olarak büyümele kalmaz, aynı zamanda beyniyle, iç organlarının yapı ve büyüklüklerinde de değişmeler olur. Beynin gelişimi sonucu, çocukta giderek artan bir öğrenme, anımsama ve yargılama yeteneği oluşur. Böylece fiziksel büyümeye koşut olarak, çocuk zihinsel olarak da gelişir. Buna karşılık, "Gelişme" değişikliklerin niceliği yanında niteliğini de içermektedir. Gelişme kavramı, düzenli, uyumlu ve sürekli bir ilerlemeyi dile getirmektedir.¹⁹¹

Gelişimin kendine has özellikleri vardır bunlar kısaca şunlardır:

a-Gelişim sürekli bir oluşumdur.

b-Gelişim bazı dönemlere göre farklılık gösterir.

c-Organizmanın değişik özelliklerinin gelişimi değişik zamanlarda artış gösterir.

d-Yetenek ve becerilerin gelişimi belli bir sıra takip eder.

e-Gelişimde iki farklı yönde eğilim vardır. Bunlar baştan ayağa ve içten dışarıya doğru seyreden büyümedir.

f-İç ve dış faktörler gelişimde rol oynamaktadırlar.

g-İnsan gelişimi çok yönlü ve karmaşık bir süreçtir.¹⁹²

Yapılan gözlem ve araştırmalar, belli gelişim dönemlerinde çocuklarda ortak olan eğilim ve davranış kalıplarının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kişinin gelişimi, gelişim çağlarına göre ya da duygu, zihin gibi gelişim alanlarına göre ayırmak, onun

¹⁹⁰ Betül Aydın, **Çocuk Ve Ergen Psikolojisi**, İstanbul: 1997, s.4.

¹⁹¹ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, (Erişim: 27 Şubat 2003), (par.1-2)

¹⁹² Aydın, ss.4-5; Cole ve Morgan, s.3.

daha iyi tanınmasını kolaylaştırmak içindir. Bu asla insanın ayrı ayrı parçalardan oluştuğuna işaret değildir çünkü insanın kişiliği her yönüyle bir bütünlük içinde anlamlı ve değerlidir. Muallâ Selçuk'a göre de insanı bu şekilde duygu, zihin gibi gelişim alanlarına ayırmak, kişi hakkında isabetli kararlara varabilmek için insanın kabiliyeti, başarısı, ilgileri, sosyal ve duygusal olgunluğu, sağlığı, becerileri, alışkanlıkları ve nihayet dini tutumları ile ilgili ne kadar doğru bilgi sahibi olunursa o kadar iyi kararlar verilebileceğini bununda ancak insanı bu şekilde gelişim alanlarına ayırmak suretiyle en sağlıklı şekilde yapılabileceğidir.¹⁹³ Bu nedenle gelişim süreci;

*Motor Gelişim,

*Bilişsel (Zihinsel) Gelişim,

*Dil Gelişimi,

*Duygusal Gelişim

*Sosyal Gelişim alanlarına ayrılır ve bu alanların gelişim hızları yaşa bağlı olarak değişir.

Dünyaya yeni merhaba demiş bir bebekte biçimlenmiş bir din kavramı olmadığı gibi sorumluluk bilinci de yoktur. Acaba kişi hangi aşamalardan geçerek dini hayatı ve sorumluluk bilincini kazanır? Çocuğun dini hayatının gelişim aşamaları nelerdir? Dini duyguların kaynağı nedir? Çocuk bir taraftan yaşadığı çağın özellikleri altındadır diğer taraftan da içinde yaşadığı kültürden etkilenmekte ve büyükler tarafından bir kalıba sokulmaya çalışılmaktadır. Acaba çocukta, birincisi kendiliğinden gelişen din; ikincisi de çevrenin yardımıyla gelişen bir din diye ikili bir ayırımı mı gitmeliyiz? Bu noktalar, çocuğun dini gelişiminin bilinmesiyle aydınlanabilir. Her yaş döneminin kendine özgü ihtiyaçları, sorunları, hassas yönleri olmasına rağmen, bireyin kimlik bulma çabalarında çocukluk dönemine ait sağlıklı ve sağlıklı ilişkilerin önemi de vurgulanmaktadır. Gençlik yılları çocukluğun uzantısıdır. Çocukluk yıllarında dini konulara ilginin yüksek olmasına rağmen, bu ilginin, sağlıklı bir yönlendirme olmazsa,

---

¹⁹³ Muallâ Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, İkinci Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1991, s.25.

zamanla azaldığını gittikçe daha az öğrenme isteği duyulduğunu ve nihayet inkâr edici bir tutuma dahi dönüşebildiği bilinmektedir.¹⁹⁴

Bu nedenle ailede özellikle de çocuğun gelişimiyle birebir ilgilenen anne ve baba çocuğun gelişim özelliklerini çok iyi bilmeli ve her gelişim evresinde çocuğa sorumluluk bilinci kazandırmak için o gelişim evresinin şartlarına göre bu bilinci çocukta oluşturmaya çalışmalıdır.

Bilindiği gibi sorumluluk bilinci ilaç gibi şırınga etmekle hemen insanın bünyesine yerleşmez. Bir insana sorumluluk bilinci kazandırabilmek için o insanın doğumundan itibaren sürekli olarak anne-babasının ve çevresinin gelişim dönemlerine göre yapacakları çalışmalarla zaman süreci içinde kazanılır. Bu çalışmalar yapılırken de en önemlisi çocuğun bulunduğu gelişim döneminin çok iyi bilinmesi ve o gelişim döneminin özelliklerine göre çocuğa sorumluluk bilinci aşlamaya çalışılmasıdır.

İnsan, bebeklik ve ilk çocukluk dönemlerindeki gelişim hızına, ömrünün diğer dönemlerinin hiç birinde ulaşamaz. Hızlı gelişim demek, hızlı öğrenme ve hızlı kişilik özellikleri edinme demektir. Bu hızlı gelişim dönemlerinde kazanılan özellikler, insanın hayatı boyunca, gizli ya da açık, etkisini sürdürür. Bebeklik ve ilk çocukluk dönemlerinde yapılan eğitim, diğer dönemlerde yapılan eğitimden daha önemlidir.¹⁹⁵ Bu nedenle çocukta sorumluluk bilinci kazandırma faaliyetleri bebeklikten itibaren başlamalıdır.

Şimdi dönemlere göre kısaca gelişim özelliklerini görelim ve bu dönemlerde anne-babanın çocukta sorumluluk bilinci oluşturabilmek için nelere dikkat etmeleri gerektiğine değinelim.

1-Bebeklik Evresi Gelişim Özellikleri

Doğumdan iki yaşın sonuna kadar, yani süttten ayırma zamanına kadar geçen süreyi kapsayan evredir.

---

¹⁹⁴ Selçuk, s.25.

¹⁹⁵ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, Beşinci Baskı, Ankara: 1998, s.27.

Bedensel gelişim doğumdan itibaren incelendiği takdirde başın en hızlı gelişen organ olduğu görülür. Doğumdan bir yaşa kadar gövde, en hızlı büyüyen alanı oluştururken, bacaklardaki hızlı büyümenin bir yaşla ergenlik arasında gerçekleştiği görülür. Beden olarak büyümenin hızı büyük ölçüde sosyo-ekonomik şartlara ve beslenmeye bağlı olarak değişir. İskelet gelişimi bakımından yeni doğan bebeğin iskelet yapısı önceleri yumuşak kıkırdaktan meydana gelir. Bu kıkırdaklar tam olarak kemikleşmemiş olduğundan yumuşaktır. Kolayca bükülebilir bu nedenle de basınca dayanıklıdır. Kas gelişimi yönünden yeni doğan bebek kız olsun erkek olsun, beden büyüklüğüyle orantılı olarak kas liflerine sahiptir. Erkek bebeklerin kas doku oranı, kız bebeklerinkinden daha fazladır.¹⁹⁶

Bebek doğduğu andan itibaren bazı temel ihtiyaçları da beraberinde getirir. Bunların başında beslenme ihtiyacı gelir. Dünyaya yeni merhaba diyen bebek günde yedi-sekiz defa beslenir. Bu oran dördüncü haftadan itibaren beş-altıya iner. Bebeklik döneminde en gerekli ve yeterli besin anne sütüdür. Beslenme ihtiyacından sonra çocuğun uyku ihtiyacı gelir. Yeni doğan bebek günde 16-18 saat uyuyarak günün %80 ini uykuda geçirir. Zamanla bu süre giderek kısalır. Uyku çocuğun sağlık durumu için çok önemlidir ve gelişimi hızlandıran bir süreçtir. Bu nedenle özellikle anne çocuğun uyku düzenine dikkat etmelidir. Ayrıca çocuğun temel ısısını muhafaza etmek beslenme sırasında ve vücut-çevre temizliğine de azami itina göstermek gelişimin vazgeçilmez koşuludur.¹⁹⁷

Bilişsel (Zihinsel) gelişim, duyuusal motor öğrenmedeki düzenli gelişim ilk olarak duyuların kullanılmasıyla başlar. Sonra sırasıyla altıncı aydan itibaren motor yetenekler, daha sonra ikinci yılda ise bu birincil yeteneklerin koordinasyonları başlar. Duyusal-motor dönemi son aşamasında, çocuk keşfetmenin yanında icat etmeye, zihinsel kombinasyonlar yoluyla yeni araçlar üretmeye başlar. Böylelikle problemlere çözümler aramaya koyulur.¹⁹⁸

Çocuğun dünya hakkında bilgisi şekillendikçe birbirine bağlı zihinsel gelişim evrelerinden geçtiği savunulur. Yaşamın ilk 18 ayında bebeğin öğrenmesi, algı ve

¹⁹⁶ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, ss.55-58; Ziya Selçuk, **Gelişim ve Öğrenme**, s.29; Cole ve Morgan, s.13.

¹⁹⁷ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.3; Yavuzer, ss.58-60.

¹⁹⁸ Yavuzer, ss.61-62.

hareketlerini organize etme şeması ya da duyu hareket şeması biçiminde düzenleme ve geliştirmekten ibarettir.¹⁹⁹

Motor gelişim faaliyetleri yaşamın ilk 2 yılında kemik ve kas gelişimine ve sinir sistemindeki gelişime bağlı olarak gerçekleşir. Bebek için ilk motor beceri oturmadır. Emekleme, 34 haftada gerçekleşir. Ayakta durma ve yürüme ise 48. hafta dolaylarında gerçekleşir. 52. haftada bebek yürüyebilir. İki yaşında objeleri düşürmeden alabilir ve rahatlıkla yürüyüp koşabilir.²⁰⁰

Dil gelişimi bebekte iletişim olarak öne çıkar, bebekte ilk iletişim aracı ağlamadır. İkinci aydan itibaren çocuğun ağlamasının ritim ve ton açısından farklılaştığı görülür. İkinci ayın sonundan itibaren cıvıldaama, kumru gibi ses çıkarma dönemi başlar. Beş ve altıncı aylarda çocukta heceleme görülür.²⁰¹

Konuşmayı öğrenmek uzun ve karmaşık bir olgudur. 0 ile 12-15 ay arası çocuk iletişimini mimiklerle, ağlama biçimleriyle ve anlamsız mırıldanmalarla dile hazırlık şeklinde yapar. İlk sözcükler genellikle birinci yılın sonlarında kullanılmaya başlar. 9-18. aylar arasında iki sözcükle farklı anlamların ifade edildiği cümlelerin kurulduğu dönem başlar. Çocuğun ilk konuşmaları öncelikle günlük yaşamlarında yakından ilgilendikleri ve onlar için işlevi olan objelerle ilgilidir. Sesli uyarıcıları bol çevrede yetişen bebek, daha fazla seslendirme etkinliğinde bulunmakta ve çok daha çeşitli sesler çıkarabilmektedir. Genizden konuşanlar incelendiğinde, genellikle sütleri çok yavaş emdikleri, bu nedenlerle annelerin biberon deliğini fazla genişlettiği öğrenilmiştir, ancak bu konuşmaya yardımcı olacak olan normal emmeyi engellediği için uzmanlarca önerilmemektedir. Biberon deliği gereğinden fazla küçük olanlarda ise ileri de peltek konuşma olabileceği için bu da önerilmemektedir.²⁰²

Duygusal gelişim bebeklikte, genel heyecanlanma haz veren ve vermeyen uyarımlara karşı olur. Haz vermeyen durumlarda bebek pozisyonunu değiştirir veya ansızın bağırarak ağlar. Haz veren durumlarda ise duyduğu hazzı, cıvıldaama türünden çıkardığı seslerle dile getirir. Hazzın en açık-seçik belirtilerinden olan gülme ve

¹⁹⁹ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.4.

²⁰⁰ Yavuzer, s.66; Selçuk, s.30; Başaran, s.64.

²⁰¹ Yavuzer, ss.68-70; Selçuk, s.30; Cole ve Morgan, ss.315-320.

²⁰² **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.4.

gülümseme yaklaşık ikinci ay dolaylarında görülür. Bir başka kişinin yüzünün görülmesiyle oluşan sosyal gülümsemeler, doğumdan sonraki üçüncü haftadan önce görülmemektedir. Bebeklik döneminde hissedilen korkuların sebepleri genellikle yüksek ses, fiziksel desteğin kaybolması, karanlık, yalnız kalma, acı duyma, ani yer değiştirmelerdir. Bunlar altıncı ayda yabancılarla karşılaşıldığında duyulan korkuya dönüşür. Birinci yaşla en üst düzeye ulaşır ve daha sonra giderek yok olur.²⁰³

Sosyal gelişim bebeğin insanlara tepki olarak gösterdiği sosyal gülümseme, çenesine ve dudaklarına dokunulduğu zaman gösterdiği refleks gülümsemeden farklıdır. Bu gülümseme sosyal gelişimin başlangıcıdır.²⁰⁴

Bebeklik döneminde bebeğe sunulan davranış örüntülerinden çocuk temel güveni ya da güvensizliği kazanır. Hayatın ilk yılında bebeğin psiko-sosyal açıdan en önemli görevi güvenmeyi öğrenmektir. Bebekle annesi arasındaki emsalsiz ilişkiden doğan güven duygusu insanın ileride kuracağı insanlar arası ilişkilerin temelini oluşturur.

Bebeklik Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne-Babanın Dikkat Etmesi Gerekenler:

Sorumluluk; kısaca bireyin yaş, cinsiyet ve gelişim düzeyine uygun olarak yüklendiği -yüklenmek zorunda olduğu- görevleri yerine getirmesidir. Bir insana sorumluluk bilinci, o insanın doğumundan itibaren sürekli olarak anne-babasının ve çevresinin gelişim dönemlerine göre yapacakları çalışmalarla zaman süreci içinde kazandırılır. Bu nedenle çocuğa sorumluluk bilinci kazandırma çalışmaları bebeklik döneminden itibaren başlamalıdır.

Bize göre çocuğa dini açıdan sorumluluk bilinci kazandırabilmek için öncelikle çocuğun salt sorumluluk bilincini kazanması gerekir, zaten sorumluluk kavramı aslı itibarıyla normal sorumluluk, dini sorumluluk gibi çeşitlere ayrılamaz. Eğer çocuk salt sorumluluk bilincini kazanırsa dini açıdan da sorumluluk bilincini kolaylıkla kazanır.

---

²⁰³ Yavuzer, ss.74-77.

²⁰⁴ Yavuzer, ss.84.

Bebeklik dönemi sorumluluk bilinci kazandırma açısından bilinçsiz etkilenme evresidir.²⁰⁵ Bu dönemde yapılabilecek birçok sorumluluk kazandırma çalışmalarına her ne kadar çocuğun pek tepki vermediği bilirse dahi çocuğun tüm yapılardan etkilendiği açıktır.

Bu dönemde çocuklar yetişkinlerin sınırlarını test etmeye başlarlar. Dikkat çekmek için tekrar tekrar bir oyuncakını yere atan çocuk, yetişkinin bu davranışın sonucundaki tepkisini öğrenir. Bu gibi durumlarda çocuğun yetişkinin sınırlarını belirlemesinden çok yetişkinin kendi sınırlarını çizmesi, buna uygun ve tutarlı davranışlarda bulunması gerekmektedir. Eğer çocuk oyuncakını yere atarsa oyuncakı yerden alıp ona vermek ve bunu birkaç kere oyun şeklinde yapmak çocuğu eğlendireceği için yetişkinle çocuk arasındaki ilişkiyi de güçlendirecektir. Ancak çocuk daha sonra da sürekli oyuncakı yere atmaya devam ederse oyuncakı ortadan kaldırmak en doğru davranış olacaktır. Bu hareket çocuğun yaptığı ve yetişkinin onaylamadığı davranışının ödüllendirilmediğini çocuğa göstermesi açısından çok önemlidir.

Çocuk yürümeye başladığında, artık ebeveynlerinin tutum ve sabrını hangi hareketlerle ve nasıl test edebileceğini daha iyi bir şekilde öğrenir. Bu dönemde çocuğa, yaptığı yanlış davranışların birtakım olumsuz sonuçlar doğurabileceği öğretilmelidir. Yaptığı olumsuz bir davranışın sonucunda ona, "Bu davranışı yapmaya devam ettiği takdirde hoşlandığı bir etkinlikten bir süre uzak bırakılacağını" söylenmesi ve bu konuda tutarlı davranılması çocuğun bunu öğrenmesine yardımcı olabilecek en kolay yöntemdir.

Özellikle sıfır-bir yaş arasında çocuk duyuşsal algılarını geliştirir, bu dönemde ebeveyn çocuğun temel ihtiyaçlarını gidermeli, çocuğun potansiyel yeteneklerini en yüksek oranda geliştirme imkânı elde etmelidir. Bunun için çocuğun açlığını, ısınma ve uyku ihtiyacını, tuvalet ihtiyacını, yaşam ve sözle manevi duygularını geliştirmelidir. Bu çağda çocuk acıktığı zaman doyurulursa, bu dünyanın yaşamaya değer, açlığın çabucak giderildiği bir yer olduğunu öğrenir. Sık sık kucağa alınıp okşanırsa, ana kucağının sıcaklığını duyar ve bedensel temas yoluyla, sevgiyi öğrenir. Her ağlayışında annesini yanı başında bulursa, gerekli olduğunda annesinin onun yardımına koşacağını

---

²⁰⁵ Dodurgalı, s.165.

öğrenir. Temel ihtiyaçlarını karşılayan annesi ile yakın ve sıcak bir ilişki kurabilirse, bir diğer kişiyle derin, duygusal bir ilişkiye girme konusunda ilk olumlu tecrübesini yaşar. Bu ilişki yaşamı boyunca diğer insanlarla kuracağı duygusal ilişkilerin temelini oluşturur.²⁰⁶

Çocuğun görüp işittikleri, yaşadığı dünyayı daha çok merak etmesini ve daha çok öğrenme ihtiyacı duymasını sağlar. Anne-baba çocuğuyla konuşurken, onunla oynarken, bunu yalnızca bir zorunluluk, angarya olarak düşünmemeli, biraz büyüdüğünde faydalanacağı şeyler olarak görmelidir.

Anne-baba bebek dokuz aylık olunca, ona çevresini tanıtmak için 'İsmlendirme Oyunu' diyebileceğimiz oyunu oynayabilir. Bu oyunun amacı çocuğa çevresindeki eşyaların adlarını öğretmektir. Örnek olarak vermek gerekirse anne-baba eline bir kaşık alır ve bunu çocuğa göstererek 'kaşık' der, ebeveyn çocuğa su içirdiğinde 'su' der, elma yedirdiğinde 'elma' diyerek çocuğun bu adları öğrenmesine yardım eder.²⁰⁷

Çocuğun yaşamının ilk yılında az önce bahsettiğimiz ihtiyaçları sağlıklı olarak karşılanırsa çocuk çevresi ve kendisi hakkında güvenli, olumlu, iyimser bir izlenim edinmiş olur. Buda çocuğun, özgüvene sahip olmasında, yaratıcı olmasında, kendini gerçekleştirilme yeteneğine sahip olmasında ve en önemlisi sorumluluk bilincine sahip olabilmesinde son derece önemlidir.

Bir-iki yaş arası sıralama, keşif çağıdır. Bu nedenle ebeveyn çocuğa keşfetme özgürlüğünü vermeli ve güven duygusunu geliştirmelidir. Ayrıca yine bu dönemde çocuğun çevreyi ve kendisini tanmasına yardımcı olmalı ve masal okumalıdır.²⁰⁸ Bu dönemde çocuğun konuşmasından rahatsız olunmamalı, çocuk anlamasa da onunla konuşulmalıdır.

Hikâye okurken veya anlatırken içinde kendi yaşında bir kahramanın olmasına özen gösterilmelidir. Bu dönemde anne ve babaya düşen en büyük görev çocuğu

---

²⁰⁶ Ramazan Varol, **Çocuklarımıza Neyi Ne zaman ve Nasıl Öğretelim**, Birinci Baskı, İstanbul: Bilge Yayınları, 2002, s.91.

²⁰⁷ Varol, ss.91-92.

²⁰⁸ Varol, s.95.

mümkün olduğunca izlemek ve onunla oynamaktır. Bu dönemde çocuk kendisine güven ya da güvensizlik duygusunu pekiştireceği için ona bu konuda yapılabilecek en önemli yardım, çevresini araştırmakta ona özgürlük tanımak olacaktır. Ancak bu özgürlüğü tanıırken çocuk için tehlikeli olabilecek sınırları aşmamasına dikkat edilmesi gerekir.

Çocuk bu çağda kaslarını kullanacak, hareketlerine güven gelecek, atlayacak, sıçrayacak, koşacak ve kum, su, çamur gibi her şeyle oynayacaktır. Çocuk anne-babasıyla konuşmaya çalışacaktır. Anne ve babanın çocuğa okuyacağı ve resimlerini anlatacağı kitaplar onun konuşmayı öğrenmesinde yardımcı olacaktır.²⁰⁹ Tüm bunları yaparken elbette anne ve baba çocuğun sorumluluk bilinci kazanmasına katkı sağlayacak davranışlarda da bulunmaya özen göstermelidir.

Hayatın ilk yıllarını sadece bakım ve beslenmeden ibaret gibi gören yaygın ve yanlış bir kanaat vardır. Halbuki yapılan araştırmalar göstermiştir ki bu dönemde fiziksel ihtiyaçların yanında çocukların manevi ve duygusal ihtiyaçlarının da doyurulması gerekmektedir.

Bu dönemde anne babanın çocuğa dini açıdan sorumluluk bilinci kazandırabilmek için yapabileceği birçok şey vardır. Bunların ilki Peygamber Efendimizin de yaptığı gibi çocuk doğduktan hemen sonra hurma veya benzeri tatlı bir gıda maddesi ağızda çiğnenerek bununla çocuğun damağının ovulmasıdır. Bu olaya ‘tahnik’ denir.²¹⁰ Daha sonra çocuk için dua edilmeli, kulağına ezan okunmalıdır. Ezan ile çocuk Allah’ın büyüklüğünü, yüceliğini duyacak böylece İslam’ın ilk şîârı kendisine telkin edilmiş olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz gibi her ne kadar çocuk bunlardan bir şey anlamasa da etkileneceği açıktır. Yapılan tüm bu faaliyetler çocuğun dünya hayatında karşılaştığı ilk davranışlar olacağı için önemlidir.

Bu dönemde anne-babanın dikkat edeceği diğer bir hususta çocuğa güzel bir isim koymaktır. Çocuğa isim verirken anne-baba çok dikkatli olmalı, çocuğun alay ve eğlence konusu olmasına sebep olabilecek isimler koymamalıdır.²¹¹

---

²⁰⁹ Varol, s.95..

²¹⁰ Döndüren, s.625; İmâm Nevevî, **Riyâzü’s Sâlihîn**, trc.: M. Yaşar Kandemir, İ.Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, Birinci Cilt, İstanbul: Erkam Yayınları, 2001, ss.260-262; Dodurgalı, s.167.

²¹¹ Döndüren, ss.624-626; Dodurgalı, s.167.

Çocuğa dini açıdan sorumluluk bilinci kazandırabilmek için öncelikle çocuğa dinin temel kavramları öğretilmelidir. Bu dönemde bununla ilgili olarak yapılabilecek en önemli çalışma dinin temel kavramları olan Allah, Peygamber, Kitap vb. kavramlarını anne-babanın güzel cümleler içinde kullanması olacaktır. Örnek vermek gerekirse anne-baba çocuğuna hitaben '*Allah'ım seni cennetine koysun*', '*Peygamberimi örnek alasın yavrum*', '*Maşallah*', '*Allah'a emanet ol*', '*Allah'a ismarladık*' gibi cümleler kullanmalıdır. Anne ve baba, çocuğun bulunduğu ortamlarda bu sözleri devamlı söylemeye gayret göstermelidir böylece bunlara muhatap olan çocukta bu durum olumlu etkilenme meydana getirecektir. Ancak anne ve baba mümkün olduğunca '*Allah seni kahretsin*' gibi dinin temel kavramlarını olumsuz kötü cümleler arasına yerleştirmemelidir çünkü bu durum çocuğun olumsuz bir tavır geliştirmesine neden olabilir.

Bu dönemde çocuğa güzel sesli, dinlemekle huzur duyulan kişilerin Kur'an ve dinin temel kavramlarının güzel cümleler içinde kullanıldığı ilahi kasetleri dinletilebilir.

Işık ve çeşitli renklerle bezenmiş dinin temel kavramlarını içine alan cümlelerin yer aldığı levhalar çocuğun rahatlıkla görebileceği yerlere asılabilir. Temel dini kavramlarla ilgili olarak daha önce ifade ettiğimiz 'İsimlendirme Oyunu' oynanabilir. Hemen hemen çocuk gelişim dönemlerinin hepsinde olduğu gibi bu dönemde de oyunun çocuk için çok önemli bir yeri vardır, bu nedenle anne-baba bu ve benzeri oyunlarla hem çocuğun oyun ihtiyacını gidermiş hem de ona ileride faydalı olan bilgileri vermiş olacaktır.

Bebeklik dönemi içinde özellikle iki yaşlarında çocukta gerilimler ve bunalımlar baş gösterebilir ve çocuklar çok inatçı olabilirler.²¹² Bu nedenle bu evrede kesin kurallar koymak yanlış bir hareket olacaktır. Bunun yerine konulan kurallar ve çocuğa verilen sorumluluklar konusunda esnek olmak gerekir.

Bu gelişim basamağının son yaşlarındaki çocuklara dini hikâyeler okumak da çok önemlidir. Özellikle hikâyelerde kendisine benzeyen hayali kahramanların, yalan söylemeyen, dürüst, güvenilir, Allah'ımı, Peygamberini, anne ve babasını, bütün akraba

---

²¹² Yavuzer, s.109; Selçuk, s.51.

ve dostlarını, arkadaşlarını, toplumunu ve insanları seven, ara sıra yanlışlık yapsa da onu düzeltmeye çalışan özelliğe sahip kişiler olarak anlatılmasına dikkat edilmedi.

Ayrıca bu dönemde dinin temel kavramlarını ve kahramanlarını resimlerle gösterip tanıtmaya ve anlatmaya, hikâyelerle doğruyu, güzeli anlatmaya çocuğunun dini eğitimi ve sorumluluğunu önemseyen bir aile için önemli bir yaklaşım olacaktır. Bu konuda yeri geldikçe çocuk konuşturulmalı ve sorular sormasına imkân verilmeli ve yardımcı olunmalıdır. Sorularına da doğru ve anlaşılır cevaplar verilmesine özen gösterilmelidir.²¹³

Çocuk uyutulurken özellikle annenin dikkat etmesi gereken bir nokta vardır o da çocuk uyutulurken annenin söylediği ninnilerin içinde dini motiflerin yer almasına dikkat etmektir. Allah Allah, Hû Hû gibi ritimli ve güzel sözlerle çocuk uyutulmalıdır. Örnek vermek gerekirse:

*Hû, Hû, Hû Allah,
Lâilâhe illallah.
Uyusun da büyüsin,
Tıptı tıptı yürüsün,
Hû, Hû, Hû yavruma,
Ninni diyem büyüsin.
(Van Yöresinden)*

Her ne kadar çocuklar bunların farkında olmasa dahi bu sözler çocuğun ileriki hayatında etkisini gösterecektir.²¹⁴

Bu konuyla ilgili olarak Beyza Bilgin ve Muallâ Selçuk şu görüşleri dile getirirler; pek az insan sıfır-üç yaş ile ilgili hatıraya sahiptir, üç yıllık uzun bir süre insanın hayatından silinip gitmiş gibi görünür, halbuki bu yaşlar en çok ağlayıp en çok sızlandığımız, neşelenip güldüğümüz, en önemli başarılarla imza attığımız bir çağdır ve

---

²¹³ Varol, s.98.

²¹⁴ Dodurgalı, s.169.

her ne kadar bu dönem ile ilgili olarak yapılan bir çok şeyi hatırlamasak da onlar bizim bilinç altımıza yerleşmiş ve bizi etkilemişlerdir.²¹⁵

Bu nedenle anne ve baba, bu dönemde bilinçsiz etkilenme çağında olan çocuklarına bu tür etkinliklerde bulunarak çocuğun dine, dolayısıyla da yavaş yavaş dini açıdan sorumlulukları almaya hazır hale getirmelidir. Bu dönemde atılacak sağlam bir temel ileriki dönemlerde çocuğun dini açıdan sağlıklı bir sorumluluk bilincine ulaşmasına vesile olacaktır.

2-İlk Çocukluk Evresi Gelişim Özellikleri

Bu dönem üç yaşında başlar yedi yaşına kadar devam eder. Bu dönemin gelişim özellikleri de şöyle özetlenebilir:

Bedensel gelişim olarak üç yaşındaki çocuk, yetişkinin duyuşsal yeteneklerinin hemen hemen tümüne sahiptir. Bu dönemde bedensel gelişim istikrarlı bir gelişim gösterir. Dört yaşına doğru çocuğun 12 tane süt dişi tamamlanır.²¹⁶ Bu nedenle, beş yaşından sonra duyuşsal yetenekte bir gelişmeden söz edilmez, ancak beynin gelişmesi devam eder.

Bilişsel gelişim bakımından bu evrede çocuk dile ve sembolik düşünce yeteneğine sahiptir. İki-üç yaşlarında bir çocuk tüm kırmızı blokları bir araya getirerek gruplandırma yeteneğinin geliştiğini bize ispat edebilir. Zihinsel olarak kendi işlerine yoğunlaşmışlardır.²¹⁷ Başkalarının görüş açısını kavrayamazlar yani benmerkezcidirler.

İlk çocukluk döneminde mantıksal düşünme işlemi gelişmemiştir. Çocuğun sayı, zaman, büyüklük kavramları ilkindir. Nesnelere başka simgelerle değerlendirirler. Mesela; bir sopanın üzerine binip at diye dolaşabilir. Hareketleri koordinelidir.²¹⁸

Motor gelişim açısından bakıldığında iki-altı yaş arası dönem yani çocuğun yürümeye başlamasından sonraki dönem, yoğun bir motor gelişim evresidir. Üç-dört yaşındaki çocuk parmak ucunda yürümeyi başardığı gibi normal yürümede adımları

²¹⁵ Beyza Bilgin ve Muallâ Selçuk, **Din Öğretimi**, Beşinci Baskı, Ankara: Gün Yayıncılık, 2000, s.76.

²¹⁶ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.3.

²¹⁷ Yavuzer, s.88; Ziya Selçuk, **Gelişim ve Öğrenme**, s.74.

²¹⁸ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.3.

uygun ve iki yaşa oranla uzundur. Aynı zamanda geri yürümeyi de başarır. Dört-beş yaşındaki çocuk ayağını basarken yetişkin gibi kullanarak yürür. Enerjik olan dört yaş çocuğu tırmanma, sıçrama, atlama, hızlı bisiklet pedallama ve takla atma gibi tüm bedensel etkinlikleri severek yapar. Beş-altı yaş arasında hareketlerin koordinasyonu düzgündür. Çocuk bisiklete binmek, tahta üzerinde yürümek gibi denge özellikleriyle çok ilgilidir.²¹⁹

Dil gelişimi bakımından iki yaşındaki çocuk bir veya iki kelimedenden oluşan ifadeler kullanabilir. İki-beş yaş arasında dil becerileri süratli bir gelişim gösterir. Çocuk üç yaşını doldurduğunda üç-dört kelimedenden meydana gelen cümleler kurmaya başlar. Bu cümlelerde fiillerin geçmiş, şimdiki, gelecek zamanlarını doğru olarak kullanır. Beş yaşına geldiklerinde dillerini başarıyla ve gramer kurallarına uygun olarak kullanabilecek beceriyi kazanırlar.²²⁰ Dilin gelişmesi ise düşüncelerinin yaygınlaşması ve hızlanmasını sağlar. Bu dönem çocuğunun düşünceleri benmerkezcidir. Bu nedenle öznel olanla-nesnel olanı ayıramazlar.

Duygusal gelişim bu dönem çocuğunda bazı tipik heyecan biçimleri vardır. Bunlar korku, kıskançlık, öfke, endişe, içe çekilme, gerilme, inkâr, bastırma ve yansıtmadır. Bu heyecanların davranış bozukluğuna yol açmaması için ana-babaların duruma ilgili, sevecen mantıklı şekilde yaklaşmaları gerekir.²²¹

Bu dönemde korkular yaşa paralel olarak artmaktadır. Korkuların sebebi ani uyarım ve ortama uyum sağlayamamadır. Kıskançlık belirginleşir. Kaynağı genellikle çocuğun içerlemesidir. Buna da genellikle sosyal etkileşim sebep olur. Öfke tepkilerinin kaynağı ise çocuğa yapılan engellemelerdir. Çocukluk dönemindeki endişe ise genellikle sinirlilik, gerginlik ve korku duygularından kaynaklanır.²²²

Sosyal gelişim açısından iki yaş çocuğunun duygularının son derece geliştiği görülür. O artık yürüyebilir, objeleri eliyle tutabilir, kelimeleri kullanarak arzularını, isteklerini dile getirebilir, giyeceğini kendisi seçmek ister, ayakkabılarını kendisi bağlamak ister, sokakta çıkıp oynamak ister. Bedensel gelişimi ve dili kullanabilmesi,

²¹⁹ Yavuzer, s.92; Cole ve Morgan, s.59.

²²⁰ Yavuzer, ss.93-95; Selçuk, s.85.

²²¹ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.3; Kulaksızoğlu, s.16.

²²² Yavuzer, ss.99-104.

çocuğun çevresiyle daha bağımsız ilişkiler kurmasına imkân verir. Çocuğun bağımlılık davranışı bu devrede giderek azalır.²²³

İlk Çocukluk Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne Babanın Dikkat Etmesi Gereken Noktalar:

Bu dönemde çocukların kendilerine dikkat etmeyi öğrenmeleri desteklenmelidir. Başlangıçta bazı kişisel bakım becerilerini ve dağıttıklarını toplaması gerektiği öğretilir. Küçük yaştaki çocuklara evde bazı küçük işlerde yardım etmesi için sorumluluklar vermek, hem çocukların sorumluluk bilincini, hem de özgüvenlerini kazanmalarını sağlar ayrıca evdeki işlere yardım etme isteklerini de artırır.

Kendisine verilen bir sorumluluğu yerine getirmeyen çocuğa, yetişkinin olumlu model olarak üzerine aldığı bir sorumluluğu nasıl yerine getirdiğini göstermesi gerekmektedir. Eğer çocuk karşısında olumlu modeli, örneği gördüğü halde üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirmiyorsa; bunun sonucunu görmesi ve sorumluluğunu tam olarak yerine getirmedikçe istediği bir etkinlikten mahrum bırakılması sağlanmalıdır.

Beş-altı yaşlarındaki çocuklar, kreş ve ana sınıfındaki basit etkinliklerde görev almak için isteklidirler. Artık daha bağımsız oldukları ve fiziksel, sosyal ve dil becerileri daha fazla geliştiği için, günlük rutin işlere bağlı basit sorumlulukları ve kendilerinden istenenleri, yapabilecekleri basit görevleri yerine getirmekte zorlanmazlar. Bu nedenle anne-baba çocuğa yapabileceği küçük sorumluluklar vermekten asla çekinmemelidir.

Bu yaş grubundaki çocuklara sorumluluk eğitimi verilirken dağıttığı oyuncaklarını toplama, dolu çöp tenekesini boşaltma, masaya peçete ve kırılmayan malzemeleri koyma, kahvaltıda yiyeceklerin bir kaçını kendisinin seçmesini sağlama, dişlerini fırçalama, kendi başına giyinme, yanlışlıkla döktüklerini kendisinin temizlemesini sağlama, alçak raflara hafif ve kırılmayacak malzemeler yerleştirme gibi yapabileceği küçük sorumluluklar verilebilir.

---

²²³ Yavuzer, ss.107-111.

Ancak çocuklar aldıkları küçük sorumlulukları yerine getirirken, yetişkinlerden de destek görmeye ve övgü almaya ihtiyaç hissettikleri unutulmamalıdır. Çocuklara küçük görevlerle bir takım sorumlulukların emredici bir şekilde değil, uygun sosyal sözcükler kullanılarak verilmesine dikkat edilmelidir.

Ailelerin dikkat etmesi gereken bir diğer nokta da, okul öncesi dönemdeki çocukların, kendilerine verilen yönergelerin çok uzun ya da anlaşılabilir olmaması durumunda yapmaları gerekenleri unutabilecekleri ya da karıştırabilecekleridir. Bu nedenle anne ve baba üç-altı yaşlarındaki çocukların anlayabilecekleri, izleyebilecekleri ve gelişim düzeylerine uygun olan yönergeler verilmelidir.

Bu dönemdeki çocuklar sorumluluk yeteneklerini yetişkinlere gösterme konusunda son derece isteklidirler. Onların bu isteklerinin göz önünde bulundurulması önem taşımaktadır. Bu dönemde toplu oyun çağı başlamıştır.²²⁴ Bu nedenle bu dönemdeki çocuklar için, küçük gruplar içinde sorumluluk almak eğlencelidir. Böylece hem sorumlulukları yerine getirmeyi, hem de eğlenerek işbirliği yapmayı öğrenebilirler.

Beş-altı yaş, çocuklarda farkındalığın gelişmeye başladığı dönemdir. Bu yıllarda çocuklar yaptıkları hareketlerin kendilerini ve çevrelerindeki kişileri nasıl etkilediğini fark etmeye başlarlar. Bu dönem "her hareketin bir sonucu vardır" ilkesinin çocuğa en rahatlıkla öğretilbileceği dönemdir. Bu yaş grubundaki çocuklara sorumlu davranma becerisi en etkili şekilde öğretilir. Gelişimin bu döneminde çocuklar, kişisel sınırlılıkları fark ederler, daha geniş bir dünya ve yaşam görüşü geliştirebilirler ve yaptıkları hareketlerin çevrelerine nasıl etkileri olduğunu anlamaya başlayabilirler. Bu yaş grubundaki çocuklara sorumluluk eğitimi aşamalı şekilde verilmelidir.

Kendisi ve başkaları için verdiği kararlar konusunda kendisine güvenilmesi. Mesela; sınıftaki malzemeleri nasıl koruyup paylaşacağını bilmesi ve yaptığı hareketlerle ilgili dürüst olmasıdır.

Bu dönemde dini açıdan sorumluluk kazandırabilmek için anne-baba şunlara dikkat etmelidir:

---

²²⁴ Varol, s.107.

Bu dönemde çocuk kelimelere karşı tutkuludur. Bu tutkuyu anne ve baba olumlu şekilde kullanmalıdır. Mesela anne-baba çocuğuyla kelime oyunları oynayabilir, kelimeler, kafiyeler üretebilirler. Böylece çocuğun kelime hazinesi gelişecektir. Özellikle İslamî kavramların anlamlı haliyle oyun haline getirilmesi bu çağın en yararlı çalışmalarından biridir. Mesela çeşitli harf sıralamasıyla türetilen kavram oyunu bunun bir örneğidir.²²⁵

Çocuklar üç yaşlarına kadar annelerine dikkat ederler, üç yaşından sonra ise erkek çocuklar babalarını kız çocuklar ise annelerini örnek alıp taklit etmeye başlarlar. Bu nedenle anne-baba kendilerini örnek alıp taklit eden çocuklarına kötü örnek olmamaya gayret etmeli ve davranışlarında hem salt sorumluluk bilincini kazanmalarına hem de dini açıdan sorumluluk bilinci kazanmalarına yardımcı olacak biçimde hareket etmelidirler.

Bu dönemde de çocuğun dünyasında oyunun çok önemli yeri vardır. Anne-baba bunu dikkate almalıdır. Mesela, 'Önerme Oyunu' oynanabilir. Bu oyunda anne veya baba çocuğa 'Allah Tektir. Ondan başka ilah yoktur.' cümlesini önerme olarak verir. Sonra çocuğa:

'Dünyada farklı, uzayda farklı ilahlar var mı?'

- Hayır.

'Yağmuru farklı, karı farklı ilahlar mı yağıdırıyor?'

- Hayır.

'Bütün evreni tek bir Allah mı düzene koymaktadır?'

- Evet.

Gibi sorular sorar ve cevaplar alır²²⁶ böylece çocuklar düşünme yeteneklerinin gelişmeye başladığı bu dönemde hem düşünme yetenekleri gelişir hem de dini kavramları ve bilgileri öğrenmiş olurlar aynı zamanda da oyun ihtiyaçları doyurulmuş olur.

---

²²⁵ Varol, s.108.

²²⁶ Varol, s.115.

Bebeklik döneminde olduğu gibi bu dönemde de çocuklara hikâye okumak çok önemlidir. Çocuğun zihin gelişimini sağlayıcı çeşitli hikâyeler okunmalı veya anlatılmalıdır. Üretilen hikâyelerin içindeki kahramanların, evrensel temel ilkelere sahip kimselerden seçilmesine özen gösterilmelidir. Mesela bu kahramanlar peygamberler veya tarihte ün yapmış kimseler olabilir. Kahramanların insan olduğuna, dolayısıyla yanılabilmesine, ancak yanıldığında hemen özür dileyip doğruya ve iyiye yöneldiğine vurgu yapılmalıdır. Bununla birlikte insan, hayvan ve bitki ayrımına, dolayısıyla sorumluluk, olayları yorumlayabilme yeteneği üzerine dikkat çekilmelidir.²²⁷ Çocuklar okumaya başladıkları zaman anne-babaları onlara okuyabilecekleri düzeyde dini hikâyeler içeren kitaplar almalı ve çocukların hikâyeleri bizzat okuyup anlatmaları istenmelidir.

Bu yaş döneminin en zor çalışması, çocuğa, Allah inancını kazandırma çalışmasıdır. Bu dönemin sonunda bu çalışmaların başlatılması gerekir. Bu çalışmanın zor olmasının nedeni soyut bir varlığı, çocuğun yapısı gereği, somut olarak algılaması ve değerlendirmesidir. Bu durumda anne ve babanın yapacağı en önemli şey çocuğun somut düşünceden soyut düşünceye geçmesine yardımcı olmaktır. Bu noktada ayrıca çocuğun Allah'a sığınma ihtiyacından faydalanılabilir. Anne ve baba çocuğa Allah'ı sığınılacak bir varlık olarak tanıtmalıdır. Onun için anne-baba çocukları ile Allah arasındaki bağı, sevgi çerçevesi içinde kurmalıdır. Çocuk Allah'ı sevmeli; Allah'ında kendisini sevdiğine inanmalıdır. Böylece çocuk O'na güvenecek ve gerektiğinde O'na sığınacaktır, öyleyse çocuk Allah'ı esirgeyen bir varlık olarak tanımalıdır. Geleneksel olarak birçok ailenin yanlış yaptığı gibi asla gerek eğitim için gerek ibadet için ve gerekse de sorumluluk bilinci kazandırmak için aşırı derecede Allah korkusunun kullanılması oldukça zararlıdır. Bu durum çocuğun duygusal gelişmesine çok olumsuz etkilerde bulunabilmektedir.²²⁸

Çocuklarda doğuştan Allah korkusu yoktur. Kendilerine Allah (c.c.) nasıl anlatılırsa onlar O'na o şekilde inanırlar. Bu nedenle çocuklara Allah inancı ve iman duygusu öncelikle 'sevgi' ile verilmelidir. Mesela '*yalan söylersen Allah seni taş yapar.*' ifadesi yerine '*Doğru söylersen, Allah seni daha çok sever.*' ifadesini kullanmak

²²⁷ Varol, s.126.

²²⁸ Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, s.239; Dodurgalı, ss.193-198.

daha doğru olur.²²⁹ Şayet bu şekilde Allah inancı ve iman duygusu sevgi ile değil de korkutucu bir şekilde verilirse çocuk çok olumsuz düşüncelere ulaşabilir. Halis Ayhan ‘Din Eğitimi ve Öğretimi’ adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şu çarpıcı örneğe yer vermektedir: *“Bir kandil gecesinde baba çocuğuna dini konularda bilgi vermek ister. Her şeyi Allah’ın yarattığını, onun için en çok O’nu sevmemizin gerektiğini, bize doğru ve güzel olan düşünce ve davranış şekillerini Peygamberimiz (s.a.v.)’in öğrettiğini Allah’tan sonra da Peygamber’i sevmemizin gerektiğini söyler. Çocuğun cevabı şöyle olur: ‘Ben Peygamberi (s.a.v.) Allah’tan daha çok seviyorum.’ Babası şaşkınlıkla sebebini sorar. Der ki: ‘Geçenlerde annem bana dedi ki: Allah yalan söyleyeni cehennemde yakar. Allah’ın cehennemi varmış, Peygamberin cehennemi olmadığına göre, ben onu daha çok seviyorum.’”*²³⁰ Örnekte de görüldüğü gibi anne ve babalar, bu şekilde bir yanlışın içine düşmemek için çok dikkatli olmalı, çocuklarına Allah inancını ve iman duygusunu korkutarak değil sevdirek aşılmalıdırlar.

Çocuk anne ve baba tarafından dini faaliyetlere zorlanmadan bir çeşit oyun şeklinde tanıştırılmalıdır. Bu dönemde basit anlamda bazı sözler çocuğa öğretilmelidir. Allah adı, besmele çekmek, bazı dini sözler ve ilahiler öğretilir, dini oyunlar oynatılabilir. Böylece çocuk dini açıdan sorumluluklar almaya hazır hale gelir.

Çocuğa abdest alma, namaz kılma dini faaliyetler kolay ve ilgi çekici yöntemlerle yapılmalıdır. Mesela ilk alıştırmalar genellikle anneler tarafından engellenen ‘su ile oynama’ hayalinden faydalanılarak gerçekleştirilebilir. Bunun için de yemekten önce ve sonra el yıkaması istenir daha sonra oyun katmak için ‘su’lu şakalar yapılabilir, yüze su atmak, su tabancasıyla oynamak gibi. Daha sonra ise çocuğun su ile oynama isteği bitmeden çocuk için daha fazla suyla oynamak demek olan ‘abdest alma’ eğitimine başlanabilir. Böylece çocuk bir taraftan su ile oynadığını düşünürken, bir taraftan da abdest almayı öğrenecektir.²³¹ Abdest alma işleminden sonra çocukla birlikte namaz kılma faaliyeti de yapılabilir, ayrıca çocuğa yavaş yavaş anlayabileceği seviyede namaz kılma, oruç tutma vb. ibadetlerin hikmetlerinden ve bizlerin yapması gereken

²²⁹ Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Dördüncü Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2001, s.60; Ay, ss.136-139.

²³⁰ Halis Ayhan, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985, s.108.

²³¹ Dodurgalı, s.195.

faaliyetler olduğu anlatılarak bu tür dini sorumluluklar yavaş yavaş ilgi çekici şekilde çocuğa verilmeye çalışılmalıdır.

Çocuklar asla küçük yaşlarda ibadetlere zorlanmamalıdır çünkü çocukluğunda bıkkınlık getirecek şekilde ibadete zorlanarak yetiştirilen kişiler, sonraki dönemlerde dinin bazı emirlerine veya ibadetlerine küçümseyerek bakabilmektedirler. Halbuki böyle bir durumda, yani çocukların evde ibadet edenleri taklit ettikleri zamanlar büyüklerin yapmaları gereken şey; onların bu hareket ve davranışlarının takdirle karşılandığından kendilerine söz veya davranışlarla hissettirilmesinden ibaret olmalıdır. Takdir edildiğini anlayan çocuk, daha sonra kendiliğinden ibadet taklitlerini devam ettirecek ve zamanla bunu bir alışkanlık haline getirebilecektir.²³²

Ayrıca çocuğa bazı basit özel dualar öğretilmeli, yemek duası, yatma duası gibi törensel duaların yanında çocuğu Allah'a yönelten, onunla iletişimini sağlayacak özel dualar da öğretilmelidir.²³³

Bu dönem çocuğunun en önemli özelliklerinden biri de soru sormaya düşkünlüğüdür anne ve baba bu durumu da çok iyi değerlendirmeli ve çocuğun soru sormasını sağlayacak ortamlar oluşturmaya çalışmalıdır. Bunun en kolay yolu da çocuğun çevresinde bol bol dini materyaller bulundurmadır. Mesela evin en saygın köşesinde asılı duran Kur'an-ı Kerim, dini levhalar, Kâbe resmi gibi şeyler olabilir. Çocukların sorularına anne ve baba cevap verirken kullanacakları ifadeler son derece kısa, yalın, anlaşılır ve tek anlamlı olmalıdır.

Bu dönemde dini açıdan çocuğa tatbikatlı olarak yaptırılabilir en önemli sorumluluklar namaz ve oruç ibadetleridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yedi yaşına gelen çocuklara namaz eğitimini başlatmamızı bizden istemektedir.²³⁴ Bu da demek oluyor ki bu yaştan önce namazla ilgili bazı bilgilerin çocuğa öğretilmesi gerekir. Bunlar abdest almak, büyüklerin yanında namaz kılmak, Kur'an okunurken davranışlara dikkat etmek gibi taklide dayalı şekli hareketler olabilir. Bu nedenle çocuk çevresindeki insanlarda taklit edebileceği ibadetler bulabilmelidir.

---

²³² Öcal, s.58.

²³³ Dodurgalı, ss.195-196.

²³⁴ Gazâlî, s.169.

Dini faaliyetlerle çocuk temasa geçirilirken kutsal geceleri ve özellikle de ramazan günlerini ve bayram günlerini ihmal etmemelidir. Bu mübarek günlerde çocukları sevindirecek hediyeler alınmalı ve onun seviyesini uygun olarak dini günler ve bayramlar ona anlatılmalıdır. Özellikle hediyeleri zihninde yer edecek biçimde verilmelidir. Kutsal gecelerde namaza ve cemaatle ibadete teşvik edilmelidir. Çünkü çocuklar dinlerini ve dini açıdan sorumluluklarını en iyi şekilde bu tip faaliyetlerle öğrenirler ve benimserler.

Bu dönemde zaman zaman çocuklara basit düzeyde sevap ve günah kavramları anlatılmalıdır. Ayrıca çocukta utanma duygusuyla birlikte temyiz melekesinin teşekkül etmesiyle güzel ve çirkin kavramlarının yanında iyilik ve kötülük kavramları da çocuğa kazandırılmaya çalışılmalıdır. Bu dönemin sonuna doğru çocuğun örgün eğitimine başlamasıyla yavaş yavaş Kur'an okumaya da teşvik edilmelidir.²³⁵

Bugün toplumumuzun bütün kesimlerinde ortak olarak yaşatılan geleneklerden selamlaşma, bayramlaşma, sünnet ve nikâh merasimleri gibi değerlerin çocuğa kazandırılması da dini açıdan sorumluluk bilinci kazanmaya çocuğu hazır hale getirecek önemli faaliyetlerdendir.²³⁶

Çocuklara sorumluluk bilinci kazandırmak için vazgeçilmeyecek yollardan biri de sevgi motifinden faydalanmaktır. Diğer duygular gibi sevgi duygusu da doğuştan vardır. Ancak bu duyguların geliştirilmeleri sonradandır ve çoğu zamanda dışarıdandır. Bu nedenle çocuklardaki sevgi duygusu büyükler tarafından iyi yönlendirilerek geliştirilmeleri gerekir. Çünkü sevgiyle Allah inancı ve din duygusu verilen çocuklarda aynı zamanda kuvvetli bir güven duygusuyla, sağlam bir sorumluluk bilinci oluşturulmuş olur.²³⁷

---

²³⁵ Gazâlî, s.169.

²³⁶ Dodurgalı, ss.200-212.

²³⁷ Öcal, s.59.

3-Son Çocukluk Evresi Gelişim Özellikleri

Çocuğun üçüncü gelişim evresi olan son çocukluk dönemi yedi ile on yaş arasını kapsar. Bu dönemde çocuklar mantıksal düşünme, sayı, zaman, mekân, boyut, hacim, uzaklık kavramlarını öğrenir ve kullanır.²³⁸

Bedensel gelişim olarak altı yaşındaki ortalama bir çocuğun boyu yaklaşık 106 cm, ağırlığı ise aşağı yukarı 20 kg'dır. Bu evrede fiziksel büyüme bebeklik ve ilk çocukluk evrelerine göre daha yavaştır.²³⁹ Bununla birlikte büyüme, erkeklerle kızlar arasında belli belirsiz farklılıklarla kararlı bir hızla sürer. Büyük kas becerilerinin yanı sıra, küçük kas becerilerinde de yaşla artan düzenli ve sürekli gelişme, olgunlaşma söz konusudur.²⁴⁰

Bilişsel gelişim olarak bu dönemde çocuklarda mantıksal düşünme ve sayı, zaman, mekân, boyut, hacim, uzaklık kavramları yerleşmeye başlar. Ancak soyut düşünce henüz tam anlamı ile gelişmemiştir. Somut işlemler dönemindeki çocuk, sınıflandırma, gruplandırma gibi yeteneklere sahiptir.²⁴¹

Sosyal gelişim açısından son çocukluk döneminde, çocuk kendini sınıf, arkadaş ve oyun grubu içinde bulur.

Bu dönemde çocuğun en zor öğrendiği kavram ölüm kavramıdır. İki-yedi yaş dönemindeki çocuklar ölümü geçici bir durum olarak düşünürler. Altı-yedi yaşından sonra ölümün sebepleriyle ilgilenmeye başlarlar. 9-15 yaş arasında da yetişkinler düzeyinde ölüm kavramı gelişir. Sekiz-dokuz yaşından önce çocuklar kuralların nedenini, anlamadan ya da farkında olmadan ailelerinden, çevrelerinden öğrenirler. 9-10 yaşından itibaren kuralların nedenini ve anlamını fark etmeye başlarlar. Akran grupları 6-12 yaş döneminde gelişir ve çocukların sosyalleşmesinde önemli rol oynarlar.²⁴²

²³⁸ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, s.115.

²³⁹ Kulaksızoğlu, s.16.

²⁴⁰ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.5.

²⁴¹ Yavuzer, ss.115-116; Selçuk, ss.79-80.

²⁴² **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.5; Yavuzer, **Ana-Baba ve Çocuk**, ss.240-241.

Son çocuklukta görülen bazı toplumsal özellikler şunlardır:

1-Kolay Etkilenme: Bu dönemdeki çocuklar kendi arzularının diğer çocukların doğrultusunda olduğu inancındadırlar. Bu onların gruba kabul edilmelerini kolaylaştırır. Yaşam süreci içinde belki de hiçbir dönemde rastlanamayacak düzeyde kolay etkilenme bu evrede görülür.

2-Karşıt Görüşte Olma: Kendi akranlarının görüş ve düşüncelerini paylaşan, kabul eden çocuk buna karşın daha büyük çocukların ve erişkinlerin görüşlerine karşı koyar.

3-Rekabet: Son çocuklukta rekabet üç değişik biçimde görülür.

- a-Grup üyeleri arasında rekabet,
- b-Kendi grubuyla, rakip gruplar arası rekabet,
- c-Toplum düzenleyen diğer sosyal kurumlar arası çatışmalar.

4-Bilinçli Sorumluluk: Araştırmalar, kalabalık ailelerden gelen çocukların, zorunluluk nedeniyle kendi işlerini yapmak ve kendilerinden küçük kardeşlerine bakmakla yükümlü olmalarından dolayı, sorumluluk duygularının daha fazla geliştiğini göstermektedir. Kendi evlerinde bazı sorumlulukları üstlenmeyi öğrenen çocuklar, sadece başarılı bir uyum göstermekle kalmayıp, aynı zamanda grubun lider rolüne seçilmiş bir üyesi olabilmektedir.²⁴³

Ayrıca bu dönemde çocuk, bireyselleşmenin adımlarını atarak, bir birey olarak toplumda yer almaya başlar. Çocuğun zihinsel ve sosyal becerileri, hayal kurma, canlandırma ve espri yetenekleri gelişir. Bu dönem çocuğu sürekli canlı ve hareketlidir. Oyun ve ilgi evden sokağa kaymıştır.²⁴⁴

---

²⁴³ Yavuzer, **Çocuk Psikolojisi**, ss.118-119.

²⁴⁴ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.5.

Son Çocukluk Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne-Babanın Dikkat Etmesi Gereken Noktalar:

Çocuğun yaşı büyüdükçe sorumlulukları da doğru orantılı olarak artırılmalıdır. Bir takım küçük işleri yerine getirip tamamlaması için imkânlar oluşturmak çocuğun kendini değerli hissetmesini sağlayacaktır.

Ailelerin çocukların eğitiminde gözlerinden kaçırdıkları en önemli nokta çocuğun sorumluluk gösterdiği davranışlarında ve hareketlerinde ödüllendirilmemesidir. Çocuk kendisinden bekleneni yaparak sorumluluğunu yerine getirmiştir. Çocuğa sorumluluk gerektiren bir görevi yerine getirdiğinde övgü dolu sözler söylemek ve özel bir ilgiyi hak ettiğini ona hissettirmek gerekmektedir.²⁴⁵ Özellikle çocuğun yeni kazanmaya başladığı bir sorumluluk becerisinde bir pekiştireç vermek çok önemlidir.

Sorumluluk bilinci kazandırma çalışmalarında öğretmenlere de çok önemli görevler düşmektedir. Mesela, öğretmenler, evde gerekli sorumluluk eğitimini alamamış çocuklara sınıf içinde basit görevlere katılım çizelgeleri ve olumlu örnek oluşturarak bu eğitimi gerçekleştirebilmelidir. Öğretmenler çocuğun kendi sorununu nasıl çözmesi gerektiğini öğretirken, bir taraftan da sorunları çözerken bunun başkalarını nasıl etkileyebileceğini düşünme becerisini de kazandırmayı hedeflemelidir.

Bu gelişim döneminde çocuğa sorumluluk bilinci aşılarken anne-baba şu hususlara dikkat etmelidirler:

Anne-baba her şeyden önce çocuklarının çocukluklarını kabul etmelidirler. Anne-baba çocuklarından asla bir yetişkinden beklenmesi gereken olgunluğu beklememelidir ve çocuklarına asla yapamayacakları, sınırlarını aşan sorumluluklar yüklememelidirler.

Anne-baba kötü huyların alışkanlık haline gelmeden giderilebileceğini unutmamalı, kötü huylar üzerinde aşırı derecede durmamalıdır.

---

²⁴⁵ Gazâlî, s.167.

Anne-baba asla çocuğuna karşı nutuk çekmemelidir. Çocukların en çok nefret ettiği şeylerden biri kendisine karşı nutuk çeker şekilde konuşulmasıdır özellikle bu gelişim evresinde bu durum kendini daha çok gösterir. Kendisine nutuk çekilen çocuk utanır, küçük düşer, yetersizlik duygusuna kapılır ve karşı koyar bu durum da çocuğun sağlıklı bir şekilde sorumluluk bilinci kazanmasını olumsuz etkiler. Çocuklara kaldırabilecekleri sorumluluklar verilirken asla nutuk çeker vaziyette veya emreder biçimde ifadeler kullanılmamalıdır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi çocuğun olumlu davranışlarını anne ve baba mutlaka takdir etmelidir. Bu durum sadece bu dönem için değil tüm gelişim evrelerinde geçerli olan ve çok etkili olan bir yöntemdir. Anne ve baba çocuklarına sorumluluklar verdiğinde ve çocuk bu sorumlulukları elinden geldiğince en güzel şekilde yerine getirdiğinde mutlaka çocuk güzel sözlerle veya hediyelerle takdir ve tebrik edilmelidir. Böylece çocuk bu tür davranışları geliştirerek devam ettirecektir. Sonuç olarak da sorumluluk bilinci kendisinde giderek daha sağlam bir şekilde yerleşmiş olacaktır.

Cezalandırma günümüz eğitimcileri tarafından pek hoş bakılmayan bir tavidir. Ancak yeri ve zamanı geldiğinde anne-baba cezalandırma yöntemini de en uygun şekilde kullanabilmelidir. Zaten bu yöntem hoş bakılmamasının ana nedeni kullanılış biçiminin uygun olmamasındandır. Bu yöntem en güzel şu şekilde uygulanabilir. Mesela çocuğunuza yapabileceği düzeyde bir sorumluluk verdiniz ama çocuğunuz o sorumluluğu yerine getirmedi o zaman çocuğunuzu sevdiği bir şeyden mahrum bırakabilirsiniz. Ancak bunu yaparken de anne ve baba asla açık kapı bırakmayı unutmamalıdır.²⁴⁶

Anne ve baba, bazı konularda çocuklarının, sesini duyurma ihtiyacında olduğunu gözardı etmemelidir. Anne-baba artık bu dönemde çocuğun yapması ve yapmaması gereken şeyleri kesin bir dille söylemekten kaçınmalıdır, problemleri anne-baba çocukla tartışarak çözmelidir. Bu durumda çocuğun görüşleri de dikkate alınmalı ve değer verilmelidir. Böylece çocuk kendisine değer verildiğini görecektir ve sorumluluklar yüklenmek ve onları yerine getirmek için daha fazla çaba sarfedecektir.

---

²⁴⁶ Bkz. Bayraktar, **Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri**, ss.243-244.

Bu dönemde dini açıdan sorumluluk kazandırabilmek için anne-baba şunlara dikkat etmelidir:

Bu dönemin önemli dini faaliyetlerinden biri, erkek çocuklar için sünnet merasimidir. Sünnetin çocuğun din ile ilişki kurmasında önemli bir yeri vardır. Ayrıca çocuğun kişiliğinin oluştuğunun bir göstergesi, bunun herkese duyurulması ve aynı şekilde herkes tarafından bir çeşit onaylanmasıdır. Sünnetin bu yönü özellikle vurgulanmalı ve ona bunu yaşatan olgunun mensubu olduğu din olduğu izah edilmelidir. Bu dönemin bir diğer faaliyeti de çocuklara Kur'an okumayı öğretmektir. Bu konuda Dodurgalı 'Ailede Çocuğun Din Eğitimi' adlı eserinde şu görüşleri dile getirmektedir: Bu dönemde çocuk hem Kur'an okumayı öğrenmeli hem de bu faaliyeti mümkünse camide veya Kur'an kursunda gerçekleştirmesi sağlanarak dini bir ortamda sosyalleşmesine katkıda bulunulmalıdır. Ülkemizde çocuğa Kur'an okumayı öğretmek yedi yaş civarında olmalıdır. Fakat bu yaşta çocuk ilkokulda Türkçe okuma yazmayı da öğreneceği için ikinci bir yüklemeye ona ağır gelebilir. Bu yüzden Kur'an öğrenme faaliyeti ilkokul birinci sınıftan ikinci sınıfa geçtiği yaz dönemi bu iş için en uygun olan dönemdir.²⁴⁷

Bu dönem çocuğunun önemli özelliklerinden biri de arkadaşlarıyla birlikte olma, bir grup içinde bulunma, grupla birlikte oynama vb.dir. Çocuğun arkadaşlarıyla iletişim kurması kadar bu iletişimi sürdürmek de önemlidir. Grup içi faaliyetler bireysel sorumluluğu da gerektirdiğinden bu duygunun geliştirilmesi gerekir. Bu nedenle çocuğa, yapılan iş bir hardal tanesi kadar bile olsa, hatta çok gizli bile yapılmış olsa mutlaka karşılığının görüleceği fikri aşılmalıdır. Böylece iyilik ve kötülük mefhumu, sonuçlarıyla birlikte çocuğun kafasında oluşturulur. Hatta sorumluluk duygusundan hareketle çocuğa yaptıklarının karşılığını bulacağı gün olan ahiret gününden de bahsedilerek yavaş yavaş sorumluluk duyguları geliştirilmelidir.²⁴⁸

Önceki gelişim evrelerinde olduğu gibi bu gelişim döneminde de çocuklara dini hikâyeler okunurken, anlatılırken veya okuması sağlanırken, hikâyede çocuğun rolüne, yapısına, yaşına benzer kahramanlar olmasına dikkat edilmeli, hikâyede bulunan

---

²⁴⁷ Dodurgalı, s.218.

²⁴⁸ Dodurgalı, s.235.

resimler çocuklara gösterilmeli ve yorumlarda bulunması istenmeli, hikayenin açık bir şekilde başı, ortası ve sonu olmalı, mümkün olduğunca çocuğun ilgisini sürekli tutabilecek düzeyde gülünç anlatılabilecek şeyler seçilmeli, şayet hikayeyi anne-baba anlatıyorsa veya okuyorsa ses tonu alçaltılıp yükseltilmeli, konuşmalar değişik seslerle aktarılmalı, oyun oynuyormuş gibi anlatılmalı, zaman zaman hikayeyi kesip ‘Sonra ne olmuş olabilir?’ diyerek çocuğun da bu olaya iştirak etmesi sağlanmalıdır.

Yine önceki dönemlerde de olduğu gibi bu gelişim evresinde de çocuktan sürekli bir dini ibadet sorumluluğu beklemek yanlıştır. Çocuk bunu bir oyun gibi görüp kendisi yeri geldikçe ve isteği oldukça yapmayı tercih edecektir. Şayet burada anne ve baba çocukla inatlaşırsa çocuk bunlardan tamamen uzaklaşabilir bu nedenle anne ve baba çocuğu sıkmadan, onda istek uyandırarak en önemlisi kendileri bizzat uygulayarak çocuğa örnek olarak bu ibadet sorumluluğunu ona aşlamaya gayret etmelidirler. İbadet eğitimi küçük yaşlarda başlaması gereken bir eğitimidir. Ancak bu eğitim örnek olma, gösterme ve sevdirmeye şeklinde olmalıdır. Çocuklar sahip oldukları yeteneklerini tanıma, kendine güvenme ve sorumluluklarını fark edebilme konusunda ebeveynleri tarafından cesaretlendirilmelidirler.

Bu dönem çocukları dini tutum ve davranışları ebeveyniyle birlikte yapmaya ve onları sorgulamaya çok yatkındır. Yine ebeveynle birlikte camiye gitmeye, namaz kılmaya ve bunun gereklerini yerine getirmeye heveslidir. Anne-baba bu durumdan faydalanmalı ve mümkün olduğunca çocuklarıyla camiye, mevlide, sünnete vb. dini merasimlere çocukların iştirak etmelerini sağlamalıdır. Bunun yanında burada edinilen tecrübelerin kalıcı olması için de camiye ya da mevlide gidip gördüklerini ve yorumlarını bir defterde her cümleleri bir sayfaya gelecek şekilde çocuğa yazdırılır diğer sayfalar resim yapılmak üzere boş bırakılır. Defterin başına çocuğun ismi yazılır her bir sayfaya yazılan cümlelerle ilgili boş bırakılan yere çocuk resim yapar böylece küçük bir kitap oluşturulmuş olur. Daha sonra yazılanlar okunur ve çocuğun düşünceleri tekrar dinlenir. Böylece hem çocuğun tecrübeleri kalıcı hale getirilmiş olur hem çocuğun düşünce dünyası gelişir hem de çocuk için eğlenceli vakit geçirilmiş olur.

Büyüklerin her işe besmele ile başlamasını, abdest almasını, namaz kılışını, Kur’an okuyuşunu, camiye gidişini izleyen çocuklar onları taklit etmek onlar gibi

davranmak isterler. Büyükleriyle namaz kılmak, camiye gitmek, mübarek gün ve gecelerde, bayramlarda akrabalarını ziyaret etmek çocukların büyük bir hazla iştirak ettikleri faaliyetlerdir. Yetişkinlerle beraber olmak, dini yaşantıyı tanıyıp öğrenmede ve alışkanlık kazanmada önemli etkenlerdendir. Taklit ve alışkanlık halinde kişinin hayatında yer eden dini pratikler zamanla irade düzeyine yükselecek ve iradeyi harekete geçirecektir. Çocuk büyüklerinin dini davranışlarını model aldıkça neyin, neden dolayı yapıldığını kavramaya başlayacaktır²⁴⁹ buda bu tür sorumluluklarını daha sağlam bir şekilde üstlenmesine vesile olacaktır.

Bu yaşlarda ibadetlerin insanı manevi olarak kötülüklerden koruduğu, bir anlamda manevi bir elbise gibi olduğu somutlaştırılarak anlatılabilir.

Bu dönem faaliyetlerinden en önemlilerinden biri namazdır. Namaz aslında ergenlik çağı ile birlikte farz olur. Fakat eğitim olayının belli bir süreçte tamamlandığı gerçeği dikkate alınrsa, çocuğa yedi yaşından itibaren namaz kılma eğitimi yaptırmanın hikmeti daha iyi anlaşılır. Namazın beraberinde getirdiklerini kazanabilmek için bu konuda belli bir eğitimden geçmenin gerekliliği ortadadır. Çünkü namaz, insanın yaşamında sadece Allah'a yönelik bir ibadet olarak kalmaz, aynı zamanda onun davranışlarını düzenleyen, günlük hayatını disiplin altına alan, kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevkeden bir motivasyon sağlar. Bu dönemde ibadet neşe ve heyecanını yaşayan çocuk, bu güzel duyguları yaşadığı sürece unutmaz ve bunları çocukluğunun en güzel hatıraları olarak muhafaza eder. Bunlardan sorumlu olduğunda da en kolay ve rahat şekilde bunları yerine getirir.²⁵⁰

Çocukluk çağlarında insanın çevresine karşı şaşkıncı bir ilgisi ve merakı vardır. Yıllar geçtikçe bu hassasiyetin azalacağını ve kaybedileceğini dikkate almalı ve çocuğa bu yaşlarda doyurucu bilgiler verilmelidir. Bu dönemde çocuğa 'İçinde yaşadığımız dünya Allah'a aittir, her şeyi O yaratmıştır, varlıklar O'na aittir.' duygusunu kazandırmış olmak,²⁵¹ ileride çocuğun dini açıdan sorumluluk bilincine ulaşmasına çok önemli katkılarda bulunacaktır.

---

²⁴⁹ Varol, s.189.

²⁵⁰ Dodurgalı, ss.230-231.

²⁵¹ Varol, s.188.

Bu dönemde çocuğa bazı sorumluklar yüklerken veya ondan beklentiler anlatılırken bunlar nedenleriyle birlikte açıklanmalı aynı zamanda çocuğunda duygularına ve düşüncelerine kulak verilmelidir. Beğenilen olumlu davranışları olduğunda bu davranışlar samimiyetle övgü ile ifade edildiğinde çocuğun bu davranışı sahiplenmesine ve sürekli hale getirmesine vesile olacaktır.

Bu dönemde çocuğun en beğenildiği yön ve huyları övülmeli, onların üzerinde durulmalı ve desteklenmelidir. Bu davranışları sergilediklerinde sığağı sığağına anne ve baba içinde beslediği duyguları açığa vurmalıdır. Mesela, *'Hiç yalan söylememen beni çok mutlu ediyor.'*, *'Benimle namaz kılmadan o kadar mutlu oluyorum ki bir bilsen...'* gibi duygular açığa vurulmalıdır.

Bu dönemde özellikle dokuz yaşındaki çocukların en çok hoşuna giden şey, büyüklere karşı gösterilen saygılı ve nazik tutumun kendisine karşı da gösterilmesidir. Bu yaşta ona yetişkinmiş gibi davranılırsa olumlu sonuçlar alınır bu sebeple bu devirde çocuğa, düzeyine uygun sorumluluklar rahatlıkla verilebilir.

Çocuk dokuz yaşına geldiğinde daha karmaşık çeşitli sorumluluklar üstlenebilecek çağa gelmiş bulunur ve artık dini ibadetlerin de birer sorumluluk olduğunu anlayabilir. Dolayısıyla bunların bazılarını yapabilecek yaşa geldiği, yani büyüdüğü kendisine anlatılınca rahatça anlayabilir. İbadetlerin temel maksadının ilkeli ve güzel yaşam için katkı demek olduğu ve bunun evrendeki denge için önemli bir bilinci oluşturduğu rahatlıkla anlatılabilir. Ayrıca yapılan iyi ve güzel davranışların altında yatan sebebi ayrıntılarıyla anlatmakta yarar vardır. Özellikle dini konularda kesin doğru olduğu bilinen şeyleri anlatmak gerekir, çünkü bu dönemde çocuğun öğrenip yaptığı şeyler çocuğun kişiliğini oluşturacaktır. Birlikte abdest almak, namaz kılmak, camiye gitmek ve bunları yaparken okunan duaları öğrenmek, nedenleri üzerinde durmak çok önemlidir. Bu konuyla ilgili olarak Dodurgalı şu önemli hususa dikkat çekmektedir: İbadeti basit bir tapınmadan ayıran en temel unsur 'Niyet'in varlığıdır. Niyet ise, bilincin eyleme iştirak etmesi durumudur. Niyetin olması ibadete değer kazandırır ve insanı yüceltir. Bu nedenle çocuklara namaz ve ibadet eğitimi

verirken en çok niyet yani bilinçli olma özelliği kazandırma üzerinde durulmalıdır²⁵² bu çocuğun sorumluluklar yüklenmesi için de önemlidir.

Çocuklar çevreleriyle olan etkileşimlerinde bir din dili geliştirirler. Dini bilgilerin soru-cevap şeklinde ezberletilmesi mesela, “Allah kaç?”, “Kimin kulusun?”, “Kimin ümmetisin?”, “Ne zamandan beri Müslümansın?” gibi sorularla çocuğun bu alandaki kabiliyeti gelişir. Nasıl ezberletilen çarpım tablosu sayı hazinesini temin ediyorsa dini bilgiler de aynı şekilde çocuğa kelime hazinesi temin eder. Ancak burada ailenin dikkat etmesi gereken önemli bir nokta vardır ki o da öğretilen bu dini bilgilerin kuru bir bilgi ve taklit seviyesinde kalmamasıdır.

Dini açıdan sorumluluk bilinci aşılama çalışmalarında çocuğa dini kavramları ezberletmeye çalışmaktan çok, bu kavramları duyu organlarıyla da açık ve etkili bir tarzda öğretebilmenin yolları aranmalıdır. Bu karmaşık olanı basit şeylerle, uzak olanları yakın olan şeylerle ve görünmeyenleri görünenlerle izah etmek ile mümkün olabilir.

Çocuklara bu çağda Allah, Peygamber sevgisini konu edinen kitapları da okutmak gerekir. Çünkü çocuk Allah’ı bu yaştan önce tam olarak kavrayamaz daha önceki dönemlerde Allah’ı insana ait çizgiler içinde düşünen mesela Allah’ı büyük bir insan şeklinde tasavvur eden çocuk bu çağla birlikte Allah’ı gerçek mana da anlamaya başlar bu sebeple bu dönemde bu tür kitaplar okuması sağlanmalıdır.

Anne-babanın çocuğa yaklaşımı da çok önemlidir. Şayet anne baba çocuğa aşırı hoşgörülü davranmışsa, çocuk umursamaz ve sorumsuz bir kişi olmaya yönelecektir. Şayet çocuğa yaşına ve yeteneklerine uygun sorumluluklar yüklenmiş, ondan isteklerde bulunulmuşsa, çocuk sorumluluk sahibi olacak ve kendisiyle ilgili kararlar alırken de makul olacaktır.

Çocuğun ilgilerinin sağlıklı ve dengeli bir biçimde beslenmesi gerekmektedir. Sağlam bir ibadet eğitimi ve sorumluluk bilinci kazandırma çalışmaları çocuğun ileride geçireceği şüphe döneminin daha kolay ve rahat atlatmasına yardımcı olur. İbadet

---

²⁵² Dodurgalı, s.223.

hayatının ergenlik çağında daha önceki dönemlerdeki taklitçi unsurlardan sıyrılmış zengin bir muhtevayla derinlik kazanmış bir şekilde varlığını sürdürmesi gerekir.

Dikkat edilecek en önemli nokta dini eğitim ve sorumluluk bilinci kazandırma çalışmalarının çocuğun gelişim özellikleri, ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. Anne-babalar bu özelliğe çok dikkat etmelidirler aksi takdirde kaş yapayım derken göz çıkarabilirler.

4-Ergenlik Evresi Gelişim Özellikleri

Bu dönem, çocuğun gelişip kuvvetlenme dönemi olduğu kadar, ruhsal alanda da önemli değişikliklerin olduğu bir dönemdir. Bu dönem erişkinlik çağına dek sürer.

Bedensel gelişim bakımından ergenlik çağındaki değişiklikler, kız ve erkek çocukta cinsiyetle ilgili içsalgi bezlerin işlev kazanmasıyla başlar ve böylece kadın ve erkek olmakla ilgili bedensel değişiklikler hız kazanır. Bedensel olan değişme ve gelişmeyle birlikte ruhsal ve toplumsal değişme ve gelişme de olur. Böylece cinsel benlik ya da kimlik kazanılır.²⁵³ Kızlarda gözlenen değişiklikler daha erken ortaya çıkar. Erkek çocuklarda gelişme kızlardan iki yıl sonra başlar. Hem kızlarda, hem erkeklerde büyüme, belli bir sırayı takip eder, eller ve ayaklar ilk büyüyen organlardır. Daha sonra kollar ve bacaklar ve en son olarak da beden gelişir. Bedensel gelişim sırasında kızlarda kas gelişimi, erkeklerinkine nazaran ikinci planda kalır. Bunun sonucu olarak tam anlamıyla gelişmiş bir kadının vücudunda daha çok yağ bulunur. Erkeğin bedeninde ise daha fazla kas vardır.²⁵⁴

Bu dönemde fiziki büyüme hızının arttığı görülür. Bunlar, birinci derecede cinsiyet özelliklerinin kazanılması (yani cinsiyet organlarının büyüüp gelişmesi), ikinci derecede cinsiyet özelliklerinin kazanılması (yani göğüslerin büyümesi, ses tonu ve deri dokusunun değişmesi; cinsi bölgeler, koltuk altları ve yüzde tüylenmeler), vücut organlarının değişmesi (yani kol, bacak, boyun; baş ve gövdeye göre daha hızlı büyür), yüz organlarının değişmesi (yani çene ve burun çıkıntılarında artma görülür) ile boy ve

²⁵³ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.5; Selçuk, s.34.

²⁵⁴ Selçuk, s.35.

kilodaki hızlı artıştır. Organizmanın fiziki olarak gelişmesi neticesinde erkeklerde gece boşalmaları, kızlarda ise ay hali görülmeye başlar.²⁵⁵

Bedensel gelişimdeki bu değişim ergenin davranışlarını da doğrudan ilgilendirir. Hızlı büyüme ve bedendeki değişimlere, yorgunluk ve huzursuzluk gibi belirtilerde katılır. Hatta bu belirtiler abartılır. Çünkü çocuğun o güne kadar olan görev ve sorumlulukları değişmiştir ve bu ona ağır gelmektedir. Yorgunluk şikâyetleri ardından sinirlilik ve huzursuzluk da görülür. Sindirim sisteminde düzensizlikler, iştah dalgalanmaları olur. Bunlar hem hormonlarındaki değişikliklere hem de iç organlarındaki büyümelere bağlıdır. Halsizlik, baş ve sırt ağrıları, bitkinlik hissi görülür. Hormonlar vücudun kimyasal dengesinde etkili olur ve pek çok davranışını doğrudan etkiler genel anlamda ergen de şu olumsuz öğeler görülür: Yalnızlık isteği, çalışmaya karşı isteksizlik, ahenksizlikler, can sıkıntısı, huzursuzluk, toplumsal zıtlık otoriteye karşı direniş, karşı cinse yönelmiş zıtlık, duygusallığın artması, kendisine güvensizlik, cinsellikle fazla uğraşma, aşırı çekingenlik, hayal dünyasına kaçma...²⁵⁶

Bilişsel gelişim açısından bu dönem formal işlemler dönemidir. Ergen düşüncelerini savunacak mantık kurallarını ve düşünce şekillerini oluşturabilir. Düşüncelerinde görüş alışverişi ve tartışma önemli yer tutar. Varsayımları sınavabilir. Soyut düşünür ve genelleme yapabilir.²⁵⁷

Duygusal gelişim olarak ergenlik döneminde yüksek bir duygusal hayat görülür. İlişkiler aşırı hassaslaşır. Uyumsuzluk ortaya çıkar. Bu da duygusallığı yükseltir. Duygusallığın ikinci nedeni ise güvensizliktir.²⁵⁸

Sosyal gelişim olarak ergen, toplumda saygınlık kazanma ve statü elde etme çabasıdadır. Toplumsal uyumun temelinde yatan ana sebep budur. Bu da zaman süreci içerisinde gerçekleşir. Çevrede özdeşleşme yapabileceği kişileri arar. Bu dönemde aile

---

²⁵⁵ **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>, s.5; Selçuk, ss.34-36.

²⁵⁶ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.22.

²⁵⁷ Yavuzer, ss.282-283.

²⁵⁸ Yavuzer, ss.284-286.

ve yakın çevre ilişkilerinde kuşak çatışmaları öne çıkar. Bu da ergeni aileden uzaklaştırır.²⁵⁹

Fizik gücün doruğunda olması ve gencin bu durumun farkında olması, eğitim için zaman zaman zorluklar ortaya çıkarır. Bu dürtülerle yerinde duramayan gençler, kaba ve sert hareketler yapmaktan hoşlanırlar. Onları disiplin altına alabilmek bir hayli zordur. Genelde ergenin hareketleri ölçsüzdür. Ölçsüzlüğün sebebi, fizik güçlerini henüz tam tanıyamamaları ve kontrol edememeleridir. Fizyolojik gelişim hızına, ruhsal gelişimin ayak uyduramamasından ortaya çıkan dengesizliğin, rûhi ve ahlâki bir takım bunalımlara sebebiyet verdiği bilinmektedir.²⁶⁰

Gençte kendi beden yapısına, değişen gelişmelere ilişkin birbirine karşıt, çelişik, değerlendirmeler ve düşünceler ortaya çıkar. Bir yandan, beden yapısının, yüzünün çirkinleştiğini düşünüp kaygı duyar, sıkılıp üzülür hatta utanır. İçine kapanır ve çevreden uzaklaşır. Öte yandan, bedenindeki değişme ve gelişmeleri ortaya çıkarmak, kazandığı güzellikleri başkalarına göstermek için çaba harcar.

Gençlik çağında çirkinlik ve güzellik kavramlarının oluşmasında çocukluk çağı yaşantıları ve ailenin tutumu önemli rol oynar. Gençlik çağı abartılmış, aşırı, çabuk ve kolay değişen duygulanım ve coşkularla doludur. Başarı, çalışma, yaratıcılık, verim düşer. Kendisini evrenin merkezinde etkin ve güçlü gören genç, anne babasını etkisiz, güçsüz, yetersiz görmeye başlar. Gence her an çeşitli kaynaklardan gelen iletilerin özdeşleşme süreci içinde bütünleşip genç tarafından benimsenenleri gencin kimliğini, kişiliğini oluşturur. Genç alabildiğine özgür ve bağımsız yaşamak için her türlü çabayı gösterirken ailenin ekonomik durumunu görmezlikten gelir. Çalışmak, başarılı olmak gibi sorumlulukları olduğunu unuttur. Özerklikle sorumluluk arasındaki denge sağlıklı iletişim ve özdeşleşmeyle kurulur. Böylece genç dengeli, düzenli, tutarlı, gerçekçi davranmayı öğrenir. Özdeşleşme sürecindeki iletişimler, denediği roller, kullandığı davranış kalıpları birbiriyle çatışırsa genç kendi kimliğine yabancı kalır ve "kimlik bunalımı" gelişir.²⁶¹

²⁵⁹ Yavuzer, ss.292-296; Kulaksızoğlu, ss.93-96.

²⁶⁰ Başaran, ss.137-138; Yavuzer, ss.300-303; Dodurgalı, s.241.

²⁶¹ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.24.

Ergenlik döneminin ilk yıllarında genç, duygu ve düşünceleriyle bir düşünüş dünyası yaratır ve onun içinde yaşar. Genç kişiliğinin gerçek sınırlarını çizemez ve başkalarının kendisini anlamadığı, dinlemediği kanısındadır. Gençlik çağının başında olan hızlı ilerleyen bedensel değişme ve gelişme zamanla yavaşlar ve durur. Bunu ruhsal ve toplumsal değişme izler. Gençlik döneminin başlangıcı ruhsal bakımdan duyguların egemen olduğu çelişkili düşüncelerin ve davranışların bulunduğu bir geçiş dönemidir. Kimisinde hafif, kimisinde gürültülü geçer. Sonuçta genç bilinçli ve bilinçsiz olarak kişiliğini oluşturur. Bu oluşum içinde özdeşleşme yapar ve özerkliğin, özgürlüğün, sorumluluğunun dengesini kurar.²⁶²

Yüzyıllardır ergenlik dönemi problemlerin ve çatışmaların en yoğun yaşandığı; hem aile hem de çocuk için oldukça zor atlatılan bir dönem olmuştur. Aslında bunun temelinde yatan nedenleri hemen herkes üç aşağı-beş yukarı bilir. Çünkü herkes çeşitli şiddetlerle de olsa bu dönemden geçmiştir. Ana başlıklar altında bu dönemin, ergende kaygı yaratan boyutlarını şöylece sıralamak mümkündür:

1-*Genç ergenin statüsü belli değildir.* Kısa bir süre öncesine kadar çocuktuk ve ondan bu davranış örüntülerini sergilenmesi beklenirdi. Oysa bu kez büyük biri gibi davranması istenir hatta bu konuda uyarılar alır. Ergen nasıl davranacağını şaşırır. Yani bir statü karmaşası yaşar. Bu karmaşa toplumdaki bazı nedenlerle artar.

2-Ergenlik dönemi bir *değişim dönemi* olduğundan, kişinin biyolojik yapısında bir geçiş dönemidir. Bu biyolojik değişimde gencin her boyutuyla değişim sürecine girmesini sağlıyor. İşte kimi zaman bu süreç davranış örüntülerine kaygı-çatışma olarak yansır.

3-*Ergenlikte duygusal yoğunluk artar.* Dolayısıyla davranışlarda aşırıya kaçılır ve duygular-allak bullaktır. Ergen tabir yerindeyse havadan nem kapar. Her bakışı, her davranışı kendi ruh haline göre yorumlar. Dolayısıyla içsel çatışmaları yoğunlukla yaşar.

4-*Ergenlik döneminde dengesizlikler yoğundur.* Gözyaşları kendini aniden kahkahaya, kendine güven yerini güvensizliğe, ilgi yerine vurdumduymazlığa

---

²⁶² Yavuzer, ss.294-295.

bırakabilir. Bu dalgalanmalar kendini ergenin bireysel ve sosyal davranışlarında da gösterir. Dolayısıyla uyumsuzluk yaşaması kaçınılmaz bir sonuç olur.

Ergenlik dönemindeki problemleri sıralamak gerekirse nasıl bir kategori grubu geliştirilebilir? Yapılan araştırmalara göre en yoğun yaşananları şu maddelerde sıralayabiliriz:

- a)-Fiziksel görünüş ve sağlıkla ilgili olan problemler.
- b)-Evde-dışarıda toplumsal ilişkilerle ilgili problemler.
- c)-Karşı cinsle olan ilişkilerdeki problemler.
- d)-Okul-ödevlerle ilgili olan problemler.
- e)-Gelecekle ilgili planlar üzerindeki problemler.
- f)- Töresel ve dinsel problemler.
- g)-Mali durumla ilgili problemler.

Ergenin yaşadığı bu tip problemleri çözmedikçe, ergen kendisinde bir yetersizlik duygusu geliştirir. Zihni devamlı kendi problemi ile uğraşır. Bu nedenle dikkat toplaması ve çalışması zorlaşır. (Ya da bazen tam tersi kendini aşırı güven ve mutluluğun arkasına saklar.) Ergen hırpalanmadan bu uyumsuz davranış örüntülerden kendini kurtarabilirse huzura kavuşur ve yeterli duygusu gelişir.²⁶³

Ergenlik Evresinde Sorumluluk Bilinci Kazandırma Açısından Anne-Babanın Dikkat Etmesi Gereken Noktalar:

Çocuklukla erişkinlik arasında “Gençlik” adı verilen uzun bir dönem yer alır. Ortaöğretim yıllarına rastlayan bu dönemde fiziksel değişimle birlikte yeni ruhsal özellikler ve davranışlar kendini gösterir. Gençlik çağı oldukça fırtınalı bir dönemdir. Bu dönemde genç kendi kendisiyle ve çevresiyle sürekli bir savaş içinde görülür. Bu dönemde yaşanan duygu ve davranış özellikleri normal sayılır.

Gençler bu dönemde yeni arayışlar içerisindedir.²⁶⁴ Kendisinin daha çok farkına varmaya başladığı, kimliğini sorguladığı, geleceğe yönelik planlar yaptığı ve en

²⁶³ **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>, s.24; Kulaksızoğlu, ss.95-98.

²⁶⁴ Dodurgalı, s.244.

önemlisi bağımsızlık kazanma çabalarının olduğu dönem ergenlik dönemidir. Arkadaşlarıyla ilişkilerinin yoğun olduğu bu dönem anne baba için oldukça dikkatli olunması gereken bir dönemdir. Anne babanın yaşayabileceği bazı tedirginlikler; ergenin aykırı davranışlarda bulunması, olumsuz arkadaşlıklar içine girmesidir. Bunun karşısında takındıkları tutum ise genci sıkı bir denetim altına alma çabası, arkadaşlık ilişkilerini yasaklama çabası olarak sayılabilir. Bu durum genci daha fazla dış çevreye iter yaşadığı bu çatışma bu olumsuzluğa kendini kaptırma olasılığını yükseltebilir. Bu sebeple anne ve babaya kesinlik bu şekilde katı bir tutum içerisine girmeleri önerilmez.

Gençlik çağında ortaya çıkan değişikliklerin tümü de olumsuz değildir. Bu dönemde gencin düşünme yeteneğinde önemli bir değişim olur. İlgilene alanı genişler ve çeşitlilik kazanır. Bir şeyler yapma, başarılı olma isteği güçlenir. Ergenlik çağının sonuna doğru kendine güven duygusu geliştikçe genç çevre ile daha olumlu ve sağlıklı ilişkiler kuracaktır. Başlarda yaşanan aile içi çatışmalar düzelmiş ve görüş ayrılıkları azalmış olacaktır. Geleceğe daha fazla yönelme olduğu görülür. Gencin kendini algılaması, kendine yetmesi ve topluma uyum sağlaması onu yetişkinliğe iyice yaklaştırır. Bu çağda insanın kişiliğinde hayattaki beklenmedik olaylara ve değişikliklere karşı koyabilmesi için gerekli olan güven yerleşmiştir.

Bu dönemdeki fizyolojik değişimin çocuğun tutum ve davranışlarını da değiştirmesi son derece doğaldır. Bu sebeple çocuğun düşünceleri ve davranışları zaman zaman anne ve babanın değerleri ile ters düşebilir. Bu durumda anne ve babanın yapması gereken soğukkanlı olup mümkün olduğunca çocuğun hareketlerini aşırıya kaçmayacak şekilde törpülemeleridir. İyilik yapma tekinlerine ise anne-baba bu dönemde de devam etmelidir.²⁶⁵

Ergenlik döneminde fiziksel büyüme sonucu karşı cinsin fark edilmeye başlanması ile bu yöne çevrilen ilgi, diğer taraftan zihinsel gelişme sonucu o zamana kadar öğrendiklerini eleştirip irdeleme eğilimi, bilgi toplama yöntemlerinde ve öğrenmede değişiklik yapar. Ergenler artık ‘Nedir?’ ve ‘Ne yapmalıyım?’ gibi soruları pek sormazlar. Daha çok, ‘Nereden biliyorsun?’, ‘Niçin öyle yapmalıyım?’ gibi sorular sorarlar. Çünkü artık yetişkinlerin yapılmasını söyledikleri ile yaptıklarının arasında

---

²⁶⁵ Dodurgalı, s.242.

farklılıklar olduğunu ve ayrıca büyüklerin kendi aralarında da fikir ayrılıklarının bulunduğu farkına varmışlardır. Din dilini anlamak bakımından bu dönem önceki dönemlerden oldukça ileri düzeydedir. Ergenler, kelimelerin dış, somut anlamının ötesinde, soyut anlamlarını da düşünebilir ve manevi alanı da rahatlıkla anlayabilirler.²⁶⁶ Bu nedenle bu dönemde itikâdî ve amelî hükümlerin tümü öğretilmeli, ibadetlerle ilgili hükümler bizzat tatbik ettirilmeli, Kur'an'ın ve ibadetlerin hakikatleri anlatılmalıdır bunlar yapılırken de çocuğun bilinçli öğrenme çağına girdiği göz önünde bulundurularak sağlam bir şekilde bilgiler verilmelidir. Çünkü ergen artık her öğrendiği bilginin doğruluğunu ve sebeplerini sorgulayacaktır.²⁶⁷

Var olmanın kaynaklarından biri olarak kabul edilebilecek olan dini duygu, insana değerli ve önemli olduğu konusunda destek sağlar. Böyle yapılanmış dini his, bireye, bir arada bulunduğu canlılara ve topluma karşı sevgiyle bağlı, ama iç âleminde özgür olduğu hissini verir. Şahsiyetin bütünleyici unsurlarından biri olarak değerlendirdiğimizde ise dini bilgiler, gereğince ve yeterince verilmediği takdirde bazı sıkıntıları beraberinde getirecektir. İnsan varlığının derinliklerinde yer alan bu duyguyu bastırma, gizleme, yok etme, başka duygularla yer değiştirme gayreti, bireyin duygusal çatışmalarına zemin hazırlayacaktır. Bu durum özellikle ergenlik döneminde kendini daha çok hissettirecektir. Çünkü çatışmalar -bilindiği gibi- iç dünyadaki duygusal oluşumların dış dünyada görünen ve birebir uyumlu karşılıklarının bulunmadığı anlarda ortaya çıkarlar. Böyle bir durumdan korunmuş olmak, dünyaya gelen her birey için doğal bir haktır.²⁶⁸

Ergenlik dönemi, gerçekten çok zorlu bir dönemdir ve bu dönemi gencin sağlıklı bir şekilde atlatmasında ve sorumluluk bilincini sağlıklı bir şekilde kazanabilmiş olmasında anne ve babanın tutumları çok önemlidir. Özellikle ergenlik döneminde gencin içinde bulunduğu durumu dikkate almak gerekir. Gerek fiziksel gerekse de ruhsal gelişimi ve değişimine olumlu yaklaşılmalıdır. Nasıl ki, vakti geldiğinde bir kuşa 'Dur! Uçma!' bir çiçeğe 'Açma' denemiyorsa, ergenlik çağına gelmiş bir gencin de bazı yönleri kısıtlanamaz. Onu katı kurallar içinde boğup, isyana

²⁶⁶ Bilgin ve Selçuk, ss.83-84.

²⁶⁷ Bilgin ve Selçuk, s.84.

²⁶⁸ Yurdagül Mehmedoğlu, "Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi", **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (İSAV)**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998, s.125.

götürecek bir duruma sokmamalıdır. Genç bu dönemde bir serçe gibidir bu nedenle serçeyi avuçta tutmayı çok iyi bilmek gerekir. Şayet avucumuzu fazla sıkarsak serçe ölür, avucumuzu gereğinden fazla açarsak da serçe elimizden kaçar o halde ne serbest ne de sıkı tutmalıyız. Anne ve baba sorumluluk duygusunu kazanmaya teşvik etmeli, gence, kendilerine bağımlı bir çocuk muamelesi yapmamalıdır. Bu konuda genellikle ortaya çıkan sorun, ergenin fazla ileriye gitmek istediğinde ve anne-baba ağırdan aldığı anda ortaya çıkar. Şayet ergen baskın çıkarsa bağımsızlığını akıllıca kullanacak yeteneği kazanmadan bağımsızlık elde eder bu da sonu gelmeyen aşırı davranışlara sebep olur. Anne ve baba baskısı ise gencin anne-babaya bağımlıyken olgunluk yaşına girmesi gibi bir durumu ortaya çıkarır ki bu da ileriki yaşlarda bir engel oluşturur.²⁶⁹

Bağımsız olma arzusu ve isteğiyle yanıp tutuşan genç, anne ve babasıyla karşı karşıya gelir. Ebeveyniyle olan çatışmasının sonucunda dini yönden de bir çatışma içerisine girer. Bir tarafta anne ve babasına saygıyı ve dini sorumluluklarını yerine getirmesini isteyen dini inançları bir tarafta da ailesinin denetiminden ve baskısından kurtulma isteği ve arzusu vardır. Bu da ergeni çelişkili ve kararsız bir duruma götürür.²⁷⁰

Anne-baba ergenlik dönemiyle birlikte dini açıdan sorumlu hale gelen çocuklarının en güzel biçimde sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlamak için şu hususlara dikkat etmelidirler:

a-Çocuklarını çok iyi tanımalıdırlar, anne ve baba çocuklarının yaşına, cinsiyetine, bilgi seviyesine, zekasına, kabiliyetlerine göre davranmalı ve sorumluluklar vermelidirler.

b-Çocuklarına yaklaşmalı ve onlarla ilgilenmelidirler, anne ve babanın çocuklarına dini açıdan sorumlulukları benimsetebilmesi için öncelikle çocuklarına yaklaşması ve kişilik ve karakterleriyle kendilerini kabul ettirmeleri gerekir.

c-Anne ve baba çocuğun yapmakla mükellef olduğu sorumlulukları hikmetle, güzel öğütlerle anlatmalı ve tartışmalıdır.

---

²⁶⁹ Dodurgalı, s.245.

²⁷⁰ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, Üçüncü Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1998, s.270.

d-Dini açıdan sorumluluklar çocuğa anlatılırken ve bunları yerine getirmesi istenirken anne-baba kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olmalıdır.

Ergenlerin birçoğu toplum hayatının şartları ve günlük olaylarla, okulda öğrendiği bazı bilimsel teorileri, dini inanç ve anlayışla uzlaştırmakta büyük sıkıntılar çeker. Bu durum da, onlarda dini şüphe ve kararsızlık eğilimlerini ortaya çıkarır.

Hayati Hökelekli, ergenlerin bu dönemde yaşadıkları dini şüphe ve çatışmaların doğmasındaki etkili olan etkenleri şu şekilde sıralamıştır:

a-Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankâr eğilimin gelişmesi; yetişkinlere olan güvenin sarsılması.

b-Cinsi güdülerin doğuşu ve suçluluk duygusunun belirmesi; nefsanî arzuların dini ahlak kurallarına karşı ayaklanması.

c-Hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi.

d-Din eğitimi yetersizliği sebebiyle, uygunsuz ve başarısız bir dini sosyalleşme ortaya çıkması.

e-Günlük hayat olayları ve bazı bilimsel teorilerle dini inanç ve öğretiler arasında bir uzlaşmazlık ve çelişki görülmesi.

f-Dindarların ve din görevlilerinin bazı (olumsuz) tutum ve davranışları.

g-Dini konularda bilgi eksikliği ve rehbersizlik.

Dini şüpheler, bu tecrübeyi yaşayan ergenlerin hepsinin üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmezler. Uygun şartlarda bu şüpheler, dini saflaştırıcı ve daha bilinçli bir dindarlığa ulaşmada etkilidirler.²⁷¹

Ergenin sorumluluk bilincine sahip olarak dini sorumluluklarını yerine getirmesi için her şeyden önce zihnindeki dini şüpheleri gidermek gerekir.

---

²⁷¹ Hökelekli, ss.272-273.

Ergen küçüklüğünde anne ve babasından duyup, sorgulamadan kabul ettiği birçok konuyu yeniden düşünmeye, sorgulamaya başlar. Şüpheler önce ibadet şekilleri üzerinde yoğunlaşır. Mesela camiye gitmek, günde beş vakit namaz kılmak, anlamadığı dilden Kur'an okuyup dua etmek, ağır çalışma şartları altında oruç tutmak vb. daha sonra da ergen dinin içeriğinden şüphelenmeye başlar. Mesela, Allah'ın, insanın mahiyeti, günah, cennet, cehennem, kader vb. gencin yetişkinlere karşı güveninin sarsılması, çocukluğunda sorduğu sorulara sağlıklı bir şekilde cevap verilip verilmemesine de bağlıdır. Şayet genç anne ve babasına karşı güven duymuyorsa, ergenlik döneminin şüpheleri içerisinde kendi kendine çırpınır durur ve bir arayış içerisine girer. Eğer araştırmaları sonucu, daha önce öğrendiği değerlerin doğruluğunu görürse; o değerlere bağlanır ve sınıksız sarılır. Elbette bunun aksi de mümkündür.²⁷²

Daha önce de çalışmamızda belirttiğimiz gibi, gencin dini sorumluluklarını yerine getirmesi için öncelikle zihnindeki dini şüpheleri bertaraf etmek gerekir. Abdurrahman Dodurgalı'ya göre bu konuda anne ve babanın ilk yapacağı şey gencin tepkileri ve çelişkili davranışları karşısında soğukkanlı kalabilmektir.²⁷³

Gençlerde görülen dine karşı tavırlar, genelde büyüklerin onları eleştirirken dini kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Gençlerin zihinlerinde, yetişkinlerin otoritesi, mutlak itaat isteği ve baskıcı fikirler hep dine bağlanır.²⁷⁴ Bu sebeple anne ve baba çocuğu eleştirirken veya suçlarken buna dini alet etmekten kesinlikle sakınmalıdırlar.

Ergenlik çağından itibaren Allah'a ve diğer insanlara karşı birçok sorumluluklar yüklenecek olan kişide sorumluluk duygusunun aniden çıkması beklenemez. Bu sebeple, bu duygunun bebeklik döneminde (hatta bazılarına göre doğum öncesi dönemde bile) üzerinde durulması ve ergenlik çağına kadar geliştirilmesi gerekir. Ergenlik çağında çocuğun beden yapısı ve kişiliği tam olarak oturduğundan sorumluluklarını yerine getirebilecektir. Yerine getirmediklerinin ise hesabını verecektir. Bu nedenle ergenlik çağına giren gence, tüm hak ve sorumlulukları ayrıntılarıyla anlatılmalıdır.

---

²⁷² Dodurgalı, s.248.

²⁷³ Dodurgalı, s.249.

²⁷⁴ Bilgin ve Selçuk, s.84.

İnsanı son derece yoğun baskı ve gerilimlere sürükleyen sorumluluk duygusu, üzerinde önemle durulması gereken çok önemli bir konudur. Çocuğu sorumluluk altına sokarken gücünün üstünde bazı davranışlar istememeye özen göstermeli, hata ve yanlış yaptıklarında bunları fazla büyütmemeli, yapabilecekleri davranışları yapmadıkları zaman gerektiğinde merhametle muamele edilmelidir.²⁷⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse, ergenlik dönemi bir çelişkiler dönemidir. Bu evrede gencin ruhsal dünyası karmakarışıktır. Bir taraftan çok şüpheli ve az dindardırlar diğer taraftan ise dindarane davranışları görülür ve dini duyguları dolu dolu yaşarlar. Ergenlerde böylesine şüphelerin ve çelişkilerin olması kaçınılmazdır. Çünkü onlar ergenlik dönemi bunalımı yaşamaktadırlar. İleride durulmak üzere bulanmışlardır. Nasıl ki su bulanmadan durulmuyorsa aynı şekilde ergenlik dönemi gençlerinin de ileride daha sakin ve berrak bir hayat yaşayabilmeleri için böyle bir bunalımdan geçmeleri kaçınılmazdır. İç çatışmaları, isyanları, istikrarsızlıkları bir süre devam edecek daha sonra sakinleşip, istikrar kazanacaklardır. Bu konuda öğretmenlerden, büyüklerden ve bilhassa anne ve babalardan bekledikleri tek şey; anlayış ve kendilerine karşı biraz hoşgörölü davranıştır. Çok sert ve katı davranış onları tamamen kaybettirebilir. İlmli ve hoşgörölü bir anlayış ve davranış ise onları normal bir insan olarak topluma ve insanlığa kazandıracaktır.²⁷⁶ Böylece birbirini seven, sağlam karakterli, sorumluluk sahibi insanların oluşturduğu mutlu toplum meydana gelecektir.

---

²⁷⁵ Dodurgalı, s.258.

²⁷⁶ Öcal, ss.112-113.

SONUÇ

Bu çalışmamızda tespit ettiğimiz hususları şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Bireyin sorumluluk bilincine sahip olarak, düzenli, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürebilmesi ve içinde yaşadığı toplumda bir yer kazanabilmesi, ancak sağlıklı bir kişilik ve benlik gelişimi ile mümkündür.

2- Anne-baba öncelikle çocuğunu bağımsız bir birey olarak kabul eden, ona sevgi ile yaklaşan ve olumlu ilişki kurmaya çalışan kişiler olmalıdırlar. Bilinmelidir ki, ancak sevgi temeline dayanan eğitim sağlam ve başarılı eğitimidir.

3- Anne-baba öyle bir ortam hazırlamalıdır ki, çocuk sanki her zaman anne ve babası yanındaymış gibi kendini güvenli ve hiç yanında değilmiş gibi özgür hissedebilsin böyle bir aile ortamı çocuğun kendine özgü anlayış ve düşüncesini ifade etme imkânı sağlar. Bu da ileride çocuğun sağlıklı bir sorumluluk bilinci kazanmasında oldukça önemli bir faktördür.

4-Çocuklara üç yaşından itibaren sorumluluklar verilmelidir. Mesela, *oyuncaklarını toplamak* gibi...Çocuğun yaşı büyüdükçe sorumlulukları artırılmalı ve yaşına uygun işleri yapması için teşvik edilmelidir. Ebeveynler çocuklarına kaldırılabileceğinden daha fazla yük yüklememelidir.

5-Anne-baba, çocukları sorumluluklarını yerine getirmediği durumlarda veya daha önceden konuşmuş oldukları hususlarda yanlış davranışı devam ettiriyorsa, anne ve baba duygusal davranmaksızın belirlemiş oldukları yaptırımı uygulamalıdırlar. Bu noktada anne ve baba kesinlikle tutarlı davranmalıdır. Eğer çocuğun davranışı dikkate alınmazsa davranış kontrolü de sağlanamaz.

6-Çocuklara uygulanacak yaptırımlar, onları sevdikleri bir şeylerden uzaklaştırma veya yeni sorumluluklar verme şeklinde olmalıdır.

7- Anne ve babalar asla çocuklarına öğrettikleri ve yükledikleri sorumlulukları kendileri kadar mükemmel yapmalarını beklememelidir. Bu konuda anne ve babalar

çocuklarının henüz küçük olduğunu ve sorumluluklarını kendileri kadar mükemmel yerine getiremeyeceklerini bilmelidirler.

8-Anne-baba çocukları sorumluluklarını yerine getirdikçe onlara olumlu ifadeler kullanmalı ve ödüller vermelidir. Anne ve babanın çocuklarına söylediği her olumlu söz onların öz güvenlerini güçlendirecektir.

9-Anne-baba çocuğun karşılaştığı sorunlara kendi başına çözüm yolları bulmasına destek olmalı ve sadece gerektiği yerde müdahale etmelidir.

10-Anne ve baba çocuğunu asla kötü bir şekilde etiketlememelidir. Bazı aileler çocuklarının istedikleri gibi davranmadığını gördüklerinde “kötü çocuk”, “tembel”, “terbiyesiz”, “aptal” gibi hoş olmayan ifadeler kullanmaktadır. Bu oldukça yanlış bir yaklaşımdır şayet bu şekilde çocuğa hitap edilmeye devam edildiğinde çocuk artık bu durumu kabullenmeye başlayacak ve olumlu yönde değişmek için çaba harcamayacaktır.

Çocuklarda erken dönemlerde başlayan sorumluluk duygusunun gelişimi ve buna bağlı olarak da dini açıdan sorumluluk bilinci, çevrede izlediği olumlu modeller, kendini geliştirip bir birey olarak hissetmesini sağlayacak imkânlar ve çeşitli disiplin yöntemleriyle istenilen biçimde ve olumlu yönde ilerleyip şekillenecektir.

Özgür düşünebilen ve gerektiğinde doğru bildiği düşüncesini ailesine ve diğer insanlara karşı savunabilen, bunun için karşısına çıkan ve çıkabilecek tüm engelleri ve zorlukları aşabilecek güce ancak sağlam bir kişiliği olan ve sorumluluk duygusunu en güzel şekilde hazmetmiş bir çocuk sahip olabilir.

Bu sebeple başta çocuğun ilk sosyal çevresini oluşturan ailesi olmak üzere, çevresindeki insanlara ve eğitimcilerine büyük görevler düşmektedir. Sorumluluk sahibi yetişkinler eşliğinde büyüyen çocuklar topluma uyum sağlayan, kurallara uyan, karşısındakini anlayabilen, kendi kararlarını cesaretle alıp bu kararlarının sonuçlarına da katlanmayı bilen, bağımsız, tutarlı ve girişken yetişkinler olarak toplumda örnek bireyler haline geleceklerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

1. Adler, Alfred. **İnsan Tabiatını Tanıma**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
2. Ağca, Hüseyin. **Ailede Eğitim**, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
3. Ayhan, Halis. **Din Eğitimi ve Öğretimi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985.
4. Akyüz, Hüseyin. **Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram Ve Alanları Üzerine Bir Araştırma**, Ankara: M.E Basımevi, 1991.
5. Alıcıgüzel, İzzettin. **Çağdaş Okulda Eğitim ve Öğretim**, Ankara: Sistem Yayıncılık, 1998.
6. Arvasi, S.Ahmet. **Eğitim Sosyolojisi**, İstanbul: Özdemir Basımevi, 1976.
7. Atar, Fahrettin. **Fıkıh Usulü**, İkinci Basım, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1992.
8. Ay, M. Emin. **Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım**, 15.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002.
9. Aydın, Betül. **Çocuk Ve Ergen Psikolojisi**, İstanbul: 1997.
10. Başaran, İbrahim Ethem. **Eğitim Psikolojisi**, Beşinci Baskı, Ankara: 1998.
11. Baymur, Feriha. **Genel Psikoloji**, 2.Baskı, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi, 1973.
12. Bayraklı, Bayraktar. **İslam'da Eğitim**, Beşinci Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1989.
13. Bayraktar, M.Faruk. **İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri**, Dördüncü Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1994.
14. ----- . **İbn Cemaat'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler**, İstanbul: İfav Yayınları, 1997.
15. Bilgin, Beyza ve Selçuk, Muallâ. **Din Öğretimi**, Beşinci Baskı, Ankara: Gün Yayıncılık, 2000.
16. Bilmen, Ömer Nasuhi. **Büyük İslam İlmihali**, İstanbul: 1995.
17. Canan, İbrahim. **Kur'an'da Çocuk Eğitimi**, İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.

18. Cole, Luella ve Morgan, John B. **Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi**, trc.: Belkıs Halim Vassaf, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 2001.
19. Cüceloğlu, Doğan. **İnsan ve Davranışı**, 9.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.
20. ----- . **İçimizdeki Çocuk**, İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1996.
21. Çamdibi, H.Mahmut. **Din Eğitiminin Temel Meseleleri**, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1994.
22. ----- . **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali**, İkinci Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1994.
23. Dodurgalı, Abdurrahman. **Ailede Çocuğun Din Eğitimi**, 2.Baskı, İstanbul: M.Ü. İfav. Yayınları, 1998.
24. Döndüren, Hamdi. **Delilleriyle İslam İlmihali**, İstanbul: Altınoluk Yayınları, 1998.
25. Dönmezer, Sulhi. **Sosyoloji**, Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
26. Elibol, Saadettin. **İnanç Ve Kültür**, Ankara: Birlik Yayınları, 1983.
27. Elmacıoğlu, Tuncer. **Başarıda Aile Faktörü**, İstanbul: Hayat Yayınları, 1998.
28. Erkal, Mustafa. **Sosyoloji**, İstanbul: Filiz Yayınevi, 1987.
29. Ertuğrul, Halit. **Ailede ve Okulda Çocuk Eğitimi**, İstanbul: Nesil Yayınları, 2001.
30. Gazâlî, İmam. **İhyâu' Ulûmi'd-Dîn**, trc.:Ahmet Serdaroğlu, 3.Cilt, İstanbul, Bedir Yayınevi.
31. Güngör, Erol. **Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
32. Hökelekli, Hayati. **Din Psikolojisi**, Üçüncü Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1998.
33. **İlmihal I., İman Ve İbadetler**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1998.
34. İnan, Yusuf Ziya. **İslam'da Mesuliyet**, İstanbul: İstikamet Yayınevi, 1961.
35. İzveren, Adil. **Toplumsal Törebilim**, Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.
36. Karaman, Hayrettin. **Anahatlarıyla İslam Hukuku 2**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990.

37. Kulaksızoğlu, Adnan. **Ergenlik Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001.
38. Mehmedoğlu, Yurdağul. **Okul Öncesi Çocuklarda Dinî Duygunun Gelişimi ve Eğitimi**, Ankara: T.D.V. Yayınları, 2005.
39. Oktay, Ayla. **Yaşamın Sihirli Yılları: Okul Öncesi Dönem**, İkinci Baskı, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2000.
40. Öcal, Mustafa. **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Dördüncü Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 2001.
41. Öner, Necati. **İnsan Hürriyeti**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
42. Özek, Ali ve Diğerleri. **Hadislerle Ahlaki Davranışlar**, İstanbul: Hisar Yayınları, 1987.
43. ----- **Kur'an-ı Kerim Ve Türkçe Açıklamalı Meali**, Medine: Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu, 1992.
44. Özkaya, Mahmut. **Okullarda Ahlak Eğitimi Ve Disiplin Problemleri**, İzmir: Cumhuriyet Basımevi, 1951.
45. Selçuk, Muallâ. **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler**, İkinci Baskı, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
46. Selçuk, Ziya. **Gelişim ve Öğrenme (Eğitim Psikolojisi)**, 6.Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 1999.
47. Sönmez, Veysel. **Sevgi Eğitimi**, Ankara: Adım Yayınları, 1990.
48. Şemin, Refia. **Karakter Formasyonu**, İstanbul: Fen Fakültesi Basımevi, 1976.
49. Şener, Abdulkadir. **İslam Hukuku Dersleri I**, İzmir: Dokuz Eylül Üniv. Yayınları, 1992.
50. Temel, Z.Fulya ve Aksoy, Ayşe B. **Ergen ve Gelişimi**, 1.Baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2001.
51. Tezcan, Mahmut. **Kültür ve Kişilik**, Ankara: Bilim Yayınları, 1987.
52. Tozlu, Necmettin. **Eğitim Felsefesi Nedir?**, Erzurum: AÜFEF Yayınları, 1987.
53. ----- **Eğitim Felsefesi**, İstanbul: AÜFEF Yayınları, 1997.
54. ----- **Ekonomik Gelişme, Sorumluluk Ve Eğitim**, Türk Dünyası Araştırmaları, 1991.
55. ----- **Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler**, Van: YYÜFF Yayınları, 1992.

56. Varol, Ramazan. **Çocuklarımıza Neyi Ne zaman ve Nasıl Öğretelim**, Birinci Baskı, İstanbul: Bilge Yayınları, 2002.
57. Yakut, Ahmet. **Hangi Yaşta Hangi Eğitim?**, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1997.
58. Yavuz, Kerim. **99 Soruda Çocuk Ve Din**, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1994.
59. Yavuzer, Haluk. **Ana-Baba Ve Çocuk**, Onikinci Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
60. -----. **Çocuğunuzun İlk Altı Yılı**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
61. -----. **Çocuk Psikolojisi**, Yirmibirinci baskı, İstanbul: 2001.
62. Yörükoğlu, Atalay. **Gençlik Çağı**, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1993.
63. -----. **Gençlik Çağı Çocuk Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar**, Dokuzuncu Basım, İstanbul: Özgür Yayınları, 1996.
64. Zernûcî, Burhanuddin. **Tâ'lim'ül Müteallim**, trc.: Y.Vehbi Yavuz, 2.Baskı, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları.

Ansiklopediler:

1. Bardakoğlu, Ali. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Maddesi, TDV Yayınları, 10.cilt, 1994.
2. **Büyük Larousse Sözlük Ve Ansiklopedisi**, İstanbul: Milliyet Gazetecilik AŞ, 20.cilt, 1986.
3. Nevevî, İmâm. **Riyâzü's Sâlihîn**, trc.: M. Yaşar Kandemir, İ.Lütfi Çakan ve Raşit Küçük, Birinci Cilt, İstanbul: Erkam Yayınları, 2001.
4. **Yeni Rehber Ansiklopedisi**, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 6.cilt, 1993.
5. Zuhayli, Vehbe. **İslam Fıkhı Ansiklopedisi**, İstanbul: Feza Yayınları, Beşinci cilt, 1994.

Sözlükler:

1. **Dini Terimler Sözlüğü**, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 2.cilt.
2. Doğan, Mehmet. **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Rehber Yayınları, 1990.
3. Foulque, Paul. **Pedagoji Sözlüğü**, Trc. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
4. **MEB Örnekleriyle Türkçe Sözlük**, Ankara: 4.cilt, 1996.
5. Püsküllüoğlu, Ali. **Türkçedeki Yabancı Sözlükler Sözlüğü**, 2.Baskı, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2001.
6. **Türkçe Sözlük**, Ankara: TDK, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1989.

İnternet:

1. Akkurt, Dursun. **Sosyal Etkileşim ve İletişim Becerileri**, Temmuz 2001, <http://www.ak-kurt.com/bseib.html>.
2. **Akran Grupları ve Eğitim**, <http://members.fortunecity.com/egitimokulu/akrangruplari.htm>.
3. Ataç, Songül. **0-12 Yaş Çocuğunun Kişilik Gelişimi**, <http://www.cocukaile.com/sizden.htm>.
4. Çebioğlu, Rıdvan ve Navaro, Leyla. **Anne Baba Eğitiminin Önemi**, http://www.bebekveanne.com/anne_baba_egitimi.htm.
5. **Çocuğun Normal Gelişimi ve Gelişimin Aşamaları**, <http://www.rehberogretmen.com/Rehfiles/veliyon/cocugun%20normal%20gelisim%20asamalari.htm>.
6. **Çocuk Gelişimi**, <http://www.bionet.8m.net/saglik/cocukgelisimi.htm>.
7. **Çocuk Gelişimi**, <http://www.egitimbahcesi.netteyim.net/cocuk/cocuk.html>.
8. **Çocuk Ruh Sağlığı ve Hastalıkları**, <http://lokman.cu.edu.tr/pedpsych/i.html>.
9. Kurt, Z.Şebnem. **“Mükemmel” Değil, “Mutlu” Anne Babalar Olmak**, http://www.isnet.net.tr/channels/egitim/okul_onesi/mutlu_anne_babalar.asp.
10. Kuruoğlu, Huriye. **Televizyonun Çocuklar Üzerindeki Olumsuz Etkileri**, <http://www.cocukaile.com/sizden.htm>.
11. Küçük, Ali. **Gelecekte Öğretmen ve Okulun İşlevi nasıl Olacak?**, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi10/kucuk.htm>.
12. Sayıl, Melike. **Ergenlik Döneminde Gelişim**, <http://www.egitim.com/aile/0651/0651.ortak/0651.34.ergenlikdonemindegelisim.asp>.
13. Yüksel Galip. **İlköğretim Öğrencilerinin Gelişim Alanları**, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/159/gyuksel.htm>.

Diğer Yayınlar:

1. Bayraktar, M. Faruk. **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, “Ailenin Eğitim Görevi”, İstanbul, Sayı:2, Yıl: 1995.
2. Çamdibi, H. Mahmut. **İslam’da Aile Ve Çocuk Terbiyesi 2**, “Ailede Çocuğun Ahlâkî Terbiyesi”, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996.
3. **Helik Karakter Okulu Aile Kitabı**, İstanbul-Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
4. Kaya, Feyza. **15-16 Yaş İmam-Hatip Ergenlerinde Sorumluluk Ve Dini Sorumluluk Seviyelerinin İncelenmesi**, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. S.B.E., 2000.
5. Mehmedoğlu, Yurdagül. **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (İSAV)** ‘Bir Eğitim Sorunu Olarak Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi’, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.
6. **Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği**, İkinci Kısım, Madde 5, Ağustos 2003.
7. Yayla, Ahmet. **Eğitim Ve Öğretim Sistemimizin Otorite Ve Sorumluluk Açısından Değerlendirilmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniv. SBE, 1995.
8. Yılmaz, Musa Kazım. “İslami Aile”, **İslam’da Aile Ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu**, İstanbul: Hilal Yayınları, 1994.